

Франсоаз
Долто

Основни етапи
на детството

ФРАНСОАЗ ДОЛТО ОСНОВНИ ЕТАПИ НА ДЕТСТВОТО

Превод: Николина Жекова

chitanka.info

Последователка на Фройд, съратничка и приятелка на Жак Лакан, Франсоаз Долто (1908 — 1988) е една от големите фигури на френската и на световната психоаналитична наука. Приносът ѝ към познанието за дълбинното у човека е въвн от съмнение, а с трудовете си тя обновява представата на възрастните за децата. В ИК „Колибри“ са излизали „Женската сексуалност“ и „Всичко е език“.

В „Основни етапи на детството“ са събрани неиздавани статии и интервюта на известната психоаналитичка — първата, „която говори с бебетата“. Основните етапи на детството са онези критични моменти в развитието на детето, през които то трябва да премине, преди да стане юноша и след това възрастен човек. Човешкото дете не е като новороденото на другите „животински видове“. То има потребности, надхвърлящи елементарната грижа за тялото му. Отношението на неговото обкръжение оставя отпечатък върху целия му живот. Трябва да се отнасяме към детето като към „почетен гост“ в семейството, казва Долто, и пред него да не правим нищо, което не бихме направили пред такъв гост. Нито една дума, казана или премълчана, не е безобидна за неговото развитие. Езикът буквално изтъква неговата психика. Думите имат силата да градят, да рушат, да потискат или лекуват човешкото същество. Такива са основните открития на психоанализата, приложени по забележителен начин в педиатрията, педагогиката и изкуството да общуваш с деца.

КАТРИН ДОЛТО

ПРЕДИСЛОВИЕ

„Всеки, който вниква в реакциите на децата, има революционно мислене“ — казваше Франсоаз Долто.

Имайки за задача да публикувам издадените и още неиздадени трудове на моята майка Франсоаз Долто, смятам за подходящо да открия поредицата на издателство „Галимар“, посветена на нея, със статии и лекции, свързани с детството и възпитанието, които досега не са обединявани в общо издание и поради това са неоткриваеми.

Поставяйки ударение върху това измерение от творчество ѝ, смятам, че следвам нейната нагласа, защото, откакто я помня, тя винаги е държала на тези неща: влагайки всичко от себе си, отговаряйки на многобройни писма и разнородни запитвания, без да пренебрегва нито един свой събеседник. Най-ранните статии датират от 1946 г. По онова време Франсоаз Долто, лекар и психоаналитик, омъжена за Борис Долто от 1941 г., е вече майка. Тя има голям клиничен опит, обогатяван от наблюденията над трите ѝ деца, което обяснява честото позоваване на мен и на братята ми в следващите страници. Последните статии датират от 1988 г. — годината на нейната смърт. Това показва до каква степен тя, която бе заявила още в детството си: „Искам да стана лечител на възпитанието“, отдава значение на *профилактиката* — една от основните грижи през целия ѝ живот.

Родена през 1908 г., Франсоаз Долто много рано се изправя пред трудностите на живота в тогавашна Франция, разкъсвана от войната, в семейство със седем деца, обзето от дълбока скръб от смъртта на Жаклин, нейната по-голяма с три години сестра. Така още от съвсем малка тя проумява значението на възпитанието за здравето на децата и бебетата, както и на взаимовръзката в страданието на едните и на другите.

Нейните наблюдения над „злочастието на света, срещу което не можем да направим нищо, а трябва само да го приемаме с много

търпение и да се стремим да запазим живота на децата“, ѝ дават възможност да затвърди своето желание „да лекува възпитанието“. Тази ранна чувствителност към страданието на най-малките я дарява с лекотата и благоразположението на детството, които я водят към *по-различен* начин на вслушване и разшифроване на детските думи и действия. Оттам впрочем идва и това, което много хора наричат нейната клинична дарба.

Особеното в творчеството и живота на Франсоаз Долто е мястото, което тя отрежда на етиката. Всяко терапевтично действие трябва да бъде свързано с определена етика, утвърждава тя неуморно. Именно така трябва да се разбира нейното старание да не смесва никога психоанализа и възпитание.

Тя винаги е настоявала, че не упражнява психоанализа извън кабинета си, а използва онова, което пациентите са ѝ помогнали да разбере и обобщи, за да го направи полезно и за останалите. От него извлича размисли относно възпитанието като профилактика на неврозите, извършваща голяма преработка на човешкото страдание. По време на терапията с деца тя никога не отстъпва от аналитичната позиция, за да заеме ролята на възпитател. Това впрочем много често изнервя родителите на нейните млади пациенти, очакващи съвети, които тя упорито отказва да им дава.

Статиите и лекциите от двете издания „Основни етапи на детството“ и „Пътищата на възпитанието“ са предназначени за всички — възпитатели, лекари, учители, адвокати, медицински сестри, социални работници и родители. В тях Франсоаз Долто отново се спира на всякакви теми от своите виждания, които другаде са засегнати в по-отчетлива теоретична перспектива. Тя се стреми да ги вписва във всекидневния живот посредством множество клинични примери, които придават голяма яснота на нейния изказ. Те хвърлят светлина върху различни аспекти от нейното познание за хората — родители и деца. Франсоаз Долто винаги е подчертавала, че преди да станеш психоаналитик на деца, трябва първо да бъдеш психоаналитик.

Нейните статии описват всекидневния живот, трудностите на общуването, етапа на отбиването, „втората пъпна връв“, разстройствата на съня, приучаването към хигиената, голотата у дома и нудизма, както и изграждащите етапи в развитието на децата и подрастващите. Франсоаз Долто уточнява и своето схващане за

детската психоанализа, като ясно показва по какво според нея тя се отличава от психотерапията. Тя засяга още и съществения въпрос за *символичното заплащане* (с камъчета, марки, билетчета за транспорт и др.), което се изисква от детето, за да обозначи дали желае, или не желае своя сеанс, въпреки че остава зависимо от отговорните за него възрастни по отношение на практическото провеждане на лечението.

Както аз, така и всички, които обичаха да я слушат, ще могат да преоткрият тук нейния глас, разказвателната ѝ дарба, нейните забавни изрази и неологизми. Тя не се двоумеше да сътворява свой собствен език по мярката на точността, от която се нуждаеше. Изобретяваше думите и понятията, които ѝ липсваха. Така се появиха изрази като „омайчинствявам“^[1], „зачерупчвам се“^[2], „отклуниние“^[3], „устременост“^[4], които често придават поетично измерение на нейното слово.

Именно заради нейния така специфичен изказ през 1968 г. Люсиен Морис ѝ предлага да говори по радиото. Както тя често припомняше, това е било „най-трудното решение в живота ѝ“. Бе преценила рисковете, но подтикната както винаги от загриженост за профилактиката, с присъщия си прагматизъм тя просто продължи онова, към което се стремеше със своите статии и лекции, а именно — срещи с обществеността, оставаща недосегаема по други начини, но толкова важна за децата. Тя обичаше да се обръща към тези непознати родители, на които приписваше огромни възможности за разбиране и правилна интуиция. Вместо да им дава готови решения, по-скоро се стремеше да ги пробуди, да им разкрие същността на обмена между съзнаваните и несъзнавани психични послания, да ги накара да проумеят, че *всичко е език*. Подтикваше ги да разшифроват всичко, което намира израз в хода на ежедневието. Успокояваше ги, показвайки, че рано или късно всяко дете минава през някакъв симптом, който трябва да разберем, преди да изпадаме в паника. Като им оказваше такова доверие и изискваше от тях да разсъждават и пишат дълги писма, тя ги подтикваше сами да поемат отговорността за своята семейна история, защото според нея „родителите са първите, които знаят, а думите на специалиста трябва да подкрепят тяхната интуиция“ — това ги караше да се чувстват уважавани и предаванията имаха учудващ успех. Нейният глас, прямотата ѝ и чувството за хумор, с което си служеше, за да намали напрежението, без никога да

преминава в ирония или подигравки, постигаха своята цел отвъд всички очаквания. Без да иска, Франсоаз Долто се превърна в известна личност, в медийна знаменитост, тъй като бе съумяла никога да не подценява своята публика.

Тя много бързо си даде сметка за размаха на това явление, намираше го забавно, и успя да извлече практически последствия от него: след като завърши лечението на текущите си клинични случаи, тя посвети своята терапевтична дейност на най-малките деца, лишени от родителски грижи^[5]. Отблясъците на славата по-трудно можеха да въздействат на децата, дадени за отглеждане в домове. Консултациите на кърмачета, провеждани в присъствието на обучаващи се психоаналитици, бяха за нея вълнуващо занимание до края на живота ѝ.

Без съмнение известността ѝ можеше да навреди на истинското познаване на нейното дело, което в известна степен остава неизследвано. Често се изтъква вдъхновеният ѝ клиничен талант в ущърб на теоретичния, който тя никога не е преставала да изявява. При все това всички нейни интерпретации и терапевтични решения се основаваха на много точен теоретичен апарат, който постепенно си бе изработила и в чиято основа е залегнало нейното схващане за „несъзнавания образ на тялото и телесната схема“, както и значимостта на различните видове „символогенна кастрация“.

Тя неуморно изминаваше отново и отново разстоянието между теория и практика, постоянно напътствана от своята наблюдателност, която отбелязваше всяка подробност (промяната в цвета на кожата около устата на бебето, честотата на дишането му, началното движение за някакъв жест, различните миризми на изпотяването) и усвояваше тези най-дълбоки реакции по уникален начин, свидетелстващ за физическото ангажиране на аналитика в терапевтичната работа. Да се ангажира бе нейният начин да вникне дълбоко.

Ако днес в яслите, училищата, болниците и дори в съдебните зали и затворите статутът на детето се е променил, това е, защото са все още в действие вложените от нейна страна усилия и начинания. Някои постижения, смятани днес за очевидни, са плод на пламенната борба, която водеше в продължение на години. За нея не бе от значение дали те ще ѝ бъдат признати, тъй като смяташе за по-важно не собствената си личност, а осъществяването на конкретен напредък в

полза на развитието на децата — бъдещите възрастни и „бъдещите членове на обществото“, както обичаше да ги нарича.

В това издание ще открием начин за разбиране на детството и *родителството*, който по времето на неговото провъзгласяване бе възприеман като скандален. Образът на Франсоаз Долто като „чудотворната баба на психоанализата“ неслучайно послужи за прикриване на факта, че нейната мисъл бе революционна през целия ѝ живот. Канализирането на идеите ѝ с течение на времето бе тайният успех на тази, която винаги се радваше на съпротивата като свидетелство за пропукване под напора на едно истински новаторско слово.

Да съумее да наложи своите възгледи за детето като желаещ субект още от зачатие; да привлече вниманието към страданието на най-малките, възстановявайки така тяхното достойнство; да въведе зачитането на тяхната личност като основно понятие представляват нейната победа над измъченото дете, каквото е била самата тя. Дългите размишления над собственото ѝ детство и състраданието ѝ към възрастните я подтикват да каже: „Децата ни предизвикват към вътрешна истина, надминаваща онази, която вече познаваме за себе си, и разклащат издълбоко нашите убеждения.“

Благодаря на Научния комитет за Франсоаз Долто, на Франсис Мартенс и Рашел Крамерман за тяхното ценно съдействие.

Катрин Долто^[6]

[1] Неологизмът „*mamaïser*“ (от „*maman*“ — майка) означава превръщане в нещо принадлежащо или присъщо на майката; вселяване на майчиното присъствие. — Б.пр. ↑

[2] *S’escargoter*: буквално — затварям се в черупката си, държа се плахо и затворено. — Б.р. ↑

[3] Неологизмът „*dévivance*“ е образуван от съчетаване на думите *déviance* (отклонение) и *vivance* (жизненост) и означава патологичното отклонение като отклонение от жизнената енергия, униване, „отклунение“ — отклонение + уиние. — Б.пр. ↑

[4] Изразът „*allant devenant*“ е въведен от Долто във връзка с желанието и половата идентичност. — Б.пр. ↑

[5] Във Франция отглеждането на тези деца се управлява от Областната дирекция по здравни и обществени въпроси — D. D. A. S.

S. (Direction Départementale des Affaires Sanitaires et Sociales). — Б.пр. ↑
[6] Катрин Долто е лекар, хаптопсихотерапевт (хаптотерапията е метод за емоционална подготовка за раждането). — Б.пр. ↑

ЗА НЕУВЕРЕНОСТТА НА РОДИТЕЛИТЕ ВЪВ ВЪЗПИТАНИЕТО

„Училище за родители септември-октомври 1979“^[1]

С неувереността на родителите не можем да се справим. От една страна, те имат склонност да преувеличават, а от друга — искат незабавно да отговорим с няколко напътствия на въпроса: „Какво трябва да направя?“ На този въпрос аз съм неспособна да отговоря. Ако някога съм давала отговори по радиото, това е било, защото родителите, с които разговарям, предварително са ми писали много дълги писма и с тях вече са подсказвали или предусещали някакво решение. То е било съвсем близо до ума, но те не са посмели да поемат посоката, към която са се насочили, преди да чуят гласа на специалиста: „Ами да, защо не?“ За всички останали слушатели това е било повод да се засегне и разбере някакъв проблем във взаимоотношенията, а след това да бъде отнесен към неговия специфичен семеен климат.

Такива трудности могат понякога да се приемат с известна доза хумор. Преди всичко можем да разчитаме, че няма да продължат до 25-годишната възраст на детето, макар и родителите да си въобразяват често, че проблемите се усложняват с годините. Не може да се отглежда дете, без в даден момент да се премине през някакъв симптом. За родителите той често е обезпокоителен, тъй като детето инвестира в него безплодна енергия, която те не могат ясно да разтълкуват. От своя страна детето по този начин освобождава напрежението, което го мъчи, и прави това по-успешно, когато родителите се притесняват по-малко.

[1] „Училище за родители“ е асоциация, основана през 1929 г., която има за цел да обучава родителите как да предават моралните и обществените ценности на децата си, да работят за възраждането на

семеен дух във Франция, да съхраняват семейните права и да допринасят за сближаване между класите и народите.

След 1942 г. „Училище за родители“ привлича редица лекари, а през 1949 г. професор Жорж Ойер, основател на първата Катедра по невропсихиатрия, застава начело на асоциацията; тогава е създадено и списанието „Училище за родители“.

Днес целите на асоциацията са да бъде на разположение на родители и възпитатели, като публикува месечно списание, осигурява телефонен прием и предлага правни и психологически консултации. Тя е поддържала дълго и редовно сътрудничество с Франсоаз Долто. (Всички бележки, които не са специално отбелязани, са на съставителя Клод Алмос.) ↑

РЕВНОСТ

Ревността е огромна загуба на енергия за човека, бил той дете или възрастен. Първо, съществува ревността на по-голямото от по-малкото дете, а след това и Едиповата ревност към бащата и майката. Ако успее да превъзмогне тези две състояния, детето добива увереност, която може да сподели и със своите родители.

В детските групи, както и в многобройните семейства, изправени пред проблема с непреодоляната ревност, ролята на родителя и възпитателя не е лесна. Когато се отнесем към едно дете по определен начин, всички останали деца ревниво очакват да се отнесем и към тях по същия начин, което би било погрешно, при положение че всяко от тях се намира на различен етап в разрешаването на проблема. В такъв момент родителят или възпитателят трябва ясно и непоколебимо, а не „под сурдинка“, да обяви своето право на несправедливост: „Аз съм несправедлив и винаги ще бъда такъв.“ Ако това бъде заявено, въпреки че се опитваме, разбира се, да не оставаме несправедливи, по-голямата част от исканията ще отпаднат от само себе си, защото няма да успеят да разклатят увереността на възрастния, който вече осъзнава, че „прави каквото може“. Децата отлично познават слабите места на възрастните и умеят да ги настъпват точно там.

Родителите трябва да знаят, че каквото и да правят, давайки най-доброто от себе си, те винаги ще правят грешки в очите на децата. Дори най-любящият родител в даден момент може да стане причина за някакво страдание у детето. Ако то тогава заяви: „Не те обичам“, отговаряме: „Това няма никакво значение — ти не си се родил, за да ме обичаш.“ На шест-седемгодишна възраст вече е късно да критикуваш родителите си. Те сигурно често слушат упреци от страна на детето, но в повечето случаи това не би трябвало да променя тяхното поведение, защото имат задачата не да му се харесат, а да го възпитават. Ако с израстването детето продължава да се стреми непременно да угоди на родителите си и смята, че те винаги са прави и справедливи, такава дете е в лошо здравословно състояние. Колкото по-способно е да показва враждебност, примесена или редуваща се с обич към своите

родители, толкова по-добро е неговото душевно състояние. Това показва, че в отношението му към родителя е преодоляна инцестната връзка и пълната зависимост. Така то започва да има собствена позиция. Майката трябва да може да каже: „Аз бях готова за твоето раждане и ти се роди. Отсега нататък трябва да се справяш с живота, а аз ще правя каквото мога, за да те подкрепям и да бъдеш щастлив, но невинаги зависи от мен, ако нещо не е наред, не си щастлив или се разболееш. Когато беше в корема ми, не си страдал от нищо, но сега си роден и животът невинаги е такъв, какъвто ни се иска. В крайна сметка ще се справиш, ако успееш да приемаш нещата откъм добрата им страна.“ За родителите обаче не е лесно да понасят справедливи упреци и противоречия, ако те самите не са се освободили от дългото подчинение на собствените им родители.

САМОСТОЯТЕЛНОСТ И ЗАКЪСНЕНИЯ ЗА УЧИЛИЩЕ

Много рано, още от тригодишна възраст, детето може да има пълна свобода във всичко, свързано с храната, студа и топлината, слънцето и дъжда, и следователно — облеклото. Може би това все пак не се отнася изцяло за часа на тръгване за училище. Но дори и по този въпрос, ако родителите не се тревожат от евентуалното закъснение, детето бързо ще се научи да не се разтакава вкъщи и да съобрази своя ритъм на живот с този на връстниците си. То трябва да знае, че при закъснение учителката ще му се скара или ще го накаже, но това няма да е голяма трагедия нито за него, нито за майка му.

Закъсненията в училище се започват още от детската градина и, от една страна, майката никога не трябва да става причина за тях, а от друга, трябва да оставя децата сами да отговарят за това, вместо да ги тормози. Предстоят им две години до задължителното училище, за да свикнат с общественото разписание на времето, което ги засяга лично.

Естествено, детето най-често не може да ходи само на училище, но защо е нужно, както съм виждала да се прави, да се избира училище на километри разстояние, с цел да се осигури „възможно най-доброто образование“, когато има учебно заведение на сто метра от къщи? Смятам, че някои родители поставят и себе си, и детето си в затруднено положение и създават постоянен източник на неразбирателства, които могат да бъдат избегнати. Защо първо не се опита най-близкото училище, до което детето може да отиде и да се върне бързо и самичко?

Когато е придружавано, не бива да правим детето отговорно за закъсненията на майка си и баща си за работа. Това би му дало твърде голяма власт над вълненията и спокойствието на възрастните. Всеки трябва да бъде самостоятелен, без да се казва: „Заради теб майка ти/баща ти ще закъснее за работа.“ Познавам семейство, в което сутрин всички бяха „на педал“ и накрая детето просто закъсняваше за училище. Тогава една неделя бащата се реши: „И да закъсняваш, това ще бъде без значение за майка ти, защото вече ще се учиш да ходиш сам на училище.“ В съботния следобед и в неделята родителите, един

след друг заедно с детето, направиха два пъти отиване и връщане — отиване с автобуса, връщане пеша и обратно (може и в двете посоки с автобуса, ако училището е далеч) под формата на игра, като го насърчавах да наблюдава добре и после само да ги води: „Този път ти ще ме заведеш.“ В неделя вечер детето вече познаваше пътя. С това се приключи веднъж завинаги и всяка сутрин без проблем то само тръгваше навреме. Такъв беше крайният резултат от консултацията при мен, в която бях установила, че детето всъщност искаше да ядосва майка си, но също и че не беше научено да отива само на училище. Множество трудности могат да бъдат преодоляни, ако двамата родители се подкрепят в разбирането на играта, която се разиграва, като я пресекат навреме и дадат децата в по-близко училище, или просто им отделят един ден както в горния пример. За детето е истинско удоволствие да бъде разбрано в потребността да подsigури своята самостоятелност, която постепенно му предоставят внимателните родители и истинските възпитатели. Такова удоволствие е градивно в сравнение с удоволствието да ги тревожи и тормози като в порочна игра, обусловена най-често от някаква семейна организация на времето и пространството, която се нуждае от преразглеждане.

САМОСТОЯТЕЛНОСТ

Емоционална, интелектуална или духовна, взаимозависимостта между хората съществува и е присъща на човека, но ако се изразява в изнудване и заплахи, тя руши доверието на детето към неговите родители, както и собственото му доверие в себе си. Да възпитаваш означава да учиш на самостоятелност. „Ти си върши своето, аз ще си върша моето и довечера ще го обсъдим...“ Ние поставяме на децата си много от своите напълно излишни изисквания, които нямат никаква морално възпитателна стойност. Нека оставим детето възможно най-свободно, без да му налагаме безсмислени правила. Да му оставим само рамката с най-необходимите за неговата сигурност правила и когато се опита да ги наруши, то ще установи от опит, че са неизбежни, а не са направени просто „за да го торможат“. Какво значение има например дали ще си изяде десерта в началото или в края на вечерята, дали ще си сложи пуловера или гащите наопаки, дали ще си завърже обувките? Ако не обръщаме прекалено голямо внимание, един ден то само ще се поправи, когато това го подразни.

Страданието, разбира се, е неизбежно. Понякога то присъства в живота на хората още от съвсем ранен етап поради стечение на обстоятелствата или поради семейната им история. Срещат се обаче толкова много деца, възпитани в своите начинания, в своите непринудени и наивни действия, назидавани за глупости и напълно безсмислено обсипвани с непрестанни напътствия за това какво трябва или не трябва да се прави! Според това, което знаем за първите пет месеца от развитието, някои деца се раждат точно толкова способни, колкото и всички останали, ако не и по-способни, но в училище са изоставащи, макар и в началото да не са били такива. Те стават такива впоследствие поради липса на свобода в движенията, липса на опит и общуване, които да ги предпазят от желанието. За някои родители детето трябва винаги да действа чевръсто, да яде бързо, да се подчинява на секундата и да е вечно под напрежение. Защо майките държат да правят всичко вместо детето си, когато то е толкова доволно, че може и само: цяла сутрин ще се приготвя, ще си сложи обувките, с

удоволствие ще си облича пуловера на обратно, ще се оплете в своя панталон, ще си играе и ще разбърква радостно всички свои играчки. Тогава нямало да отиде с майка си на пазар? Е, толкова по-зле или всъщност толкова по-добре! Нека си остане вкъщи — мама му има доверие, стига да се е уверила, че нищо наоколо не го застрашава — и толкова. А на връщане ги очаква радост след раздялата и разкази за прекараното време.

Капанът в отношението между родители и деца е невъзможността да се признаят истинските потребности на детето, една от които е свободата. Дали си е изяло всичко, дали се е изакало — семейството се занимава с тези неща, но по-важното е да се даде сигурност и самостоятелност на детето възможно най-рано. То има нужда да се чувства „обичано, докато става“ все по-уверено в пространството, от ден на ден все по-свободно, да бъде оставено да изследва чрез своя личен опит и взаимоотношения с връстниците си.

Много отрано днес вече няма кой да предпазва детето в обществото, затова то трябва да се научава чрез собствен опит да разбира своите потребности и да се предпазва от опасностите, като ги опознава. Трябва да съумее да бъде „майка на себе си“ от две-тригодишна възраст, а от шестгодишно вече да стане и „баща на себе си“, което значи — да може да участва, у дома и в обществото, във всичко, което се отнася за него. Доверието между родители и деца трябва да бъде взаимно и пълно. Всяко дете има доверие на своите родители, но обратното е рядкост. Това започва от люлката, още с научаването на детето да хваща и да се движи, съпътствано от търпеливо внимание към неговата нарастваща самостоятелност, във ведра атмосфера и с разяснения за действията на възрастния, които то толкова старателно наблюдава и желае да имитира. Такива съпроводени опити развиват неговата подвижност. Единствено любов и утешаваща нежност му помагат да преодолее своите неуспехи, а не като се върши всичко вместо него и се посреща с гняв всяка негова несполука. Пространство и време за свободна изява, срещи с други деца, самостоятелност в игрите и в ритъма на собствените потребности — хранене, изхождане, спане. В това се състои изкуството за възпитание на малките, което създава у тях също и нагласата да се съобразяват с времето и пространството за свободни занимания на родителите.

КОГАТО ТРЕТИЯТ ЛИПСВА

Всяко дете желае да бъде отгледано от двамата си родители. То се нуждае както от единия, така и от другия възрастен, за да изгради своята интелигентност и емоционалност. Между трима души протичат мисли и чувства, докато връзката между двама се превръща в огледало и пагубна взаимозависимост.

Винаги съществува трети, когото детето възприема като избраник на бащата или майката — любим близък, без когото то не може. Слава Богу, това обикновено е само един човек и моделът на детето се гради върху тези две фигури. Но третият може да бъде животно или машина, което води до известно емоционално изоставане, възпрепятстващо социалното приспособяване на детето. Третият може да бъде и самото отсъствие, неизвестното. Майката (или бащата) са тъжни и затворени в себе си, без партньор и почти безмълвни с детето. Другият, избраникът на майката, може да бъде например шевната машина. Имах случай с дете, което живееше само с майка си, надомна модистка. По цял ден машината трака... Тя има привилегията да бъде в центъра на вниманието на майката, да играе с краката и ръцете ѝ. „Тази машина, обсебила мама, трябва да е много привлекателна. За да ме обича мама и да се грижи за мен, аз трябва да стана като машината.“ Естествено, подобна мисъл е несъзнавана. Детето се беше превърнало в част от този майчин обект. То извършваше повтарящо се кръгово движение с ръка като колелото на машината, наподобявайки по този начин майчиния „друг“. Впрочем у дома ръцете му се движеха също като ръцете на майка му. Мълчаливо и с отсъстващ вид то слагаше и вдигаше приборите или почистваше. „Така се занимава с нещо“ — казваше тя. Когато тръгна на градина, детето нито говореше, нито играеше, а просто си въртеше ръката с безизразен вид. Тя никога не му говореше и когато излизаха в неделя следобед, то седеше неподвижно в количката, без да играе с другите. На тригодишна възраст беше неспособно да се приспособи в детската градина. Без психотерапия на връзката майка-дете то щеше да стане асоциално. Има и други такива деца: дете-котка, дете-куче, дете-предмет.

Някои родители отглеждат децата си сами, но общуват с приятели или други двойки с деца. От време на време им се удава възможност да говорят за своето положение. Причината за самотата трябва да бъде изговорена пред детето и лично на него. Причините могат да бъдат лични, да става дума за раздяла или смърт, но не трябва да се обясняват като грешка на другия — на отсъстващия. Ако детето е усетило някакво обвинение, то ще наследи част от вината на този друг. Би трябвало да му се каже: „Аз имам право да се сърдя — толкова го/я обичах, а той/тя ме напусна, но ти — не, на теб той/тя ти е баща/майка. Ти нямаше да се родиш без двама родители. Той/тя ти е дал/а живот.“ Дори да припознае други родители, детето трябва да знае, че родните майка и баща са единствени. Това трябва да бъде изказано с думи. „Майки“ и „татковци“ могат да бъдат всички, към които то изпитва доверие и обича или които споделят живота на неговите майка и баща; тези, с които се чувства напълно прието и с които играе; неговите възпитатели или неговите идоли. Така за своето психическо изграждане детето може символично да запази в себе си другия, първоизточника, дори когато той отсъства физически. Откъснато от този друг, от третия (майка или бащата) и отгледано от един родител, поддържащ мистерия около образа на втория, малкото дете е сякаш полупарализирано в своята символна структура — функционира само половината — огледало на единствения възрастен, от когото зависи животът му. Трябва да знаем, че никога не е твърде рано да се говори за това или да се покажат снимки (така, както никога не е прекалено късно). За предпочитане е страданието пред мълчанието, истината пред измислицата, а освен това то може да разпита и други възрастни, свидетели на миналото — началото на неговия живот.

ЛЕГЛОТО НА РОДИТЕЛИТЕ

Нежната ласка от време на време е много приятна както за детето, така и за родителите. Нежността е част от родителската и синовната обич. Въпреки това не трябва да се отнасяме към детето като към котенце или топла възглавничка. То е на път да се превърне в мъж или жена, с цялата чувственост и емоционалност на своя пол. Всяко телесно докосване, особено ако не е съпроводено от дума или песен; всякаква чувствена нежност, изразена безмълвно, могат да бъдат много опасни за детското въображаемо. На три-четиригодишна възраст чувствеността е много по-интензивна, отколкото впоследствие, защото е всеобхватна и предизвиква объркани сексуални усещания. Понякога те могат да бъдат толкова бурни, че да блокират развитието на бъдещата генитална сексуалност поради несъзнаваната връзка, която трайно се установява между чувствеността и възпроизводството на архаични образи. Някои деца са особено чувствени и изключително ревниви по отношение на родителя от същия пол, към когото другият проявява предпочитание спрямо тях. Ревността им се засилва в прекомерната близост. Да си разменяме нежности пред тях, за да ги дразним, е много жестоко. Да ги допускаме в леглото си означава да ги поставим лице в лице със собственото им детско безсилие да обичат и да бъдат обичани по начина, по който го правят възрастните. Много родители се забавляват с децата си, играят с чувствата им, а това е опасно и жестоко.

Естествено, всичко зависи как точно протичат нещата. Ако заедно закусваме в леглото по пижами и си говорим, това е много различно, но аз говоря за деца, които се притискат до майка си или баща си, споделяйки с тях близостта на безмълвните ласки. Не се говори, просто са сгущени заедно като в гнездо. Такава близост е опасна. Леглото на родителите представлява нещо чудесно за децата, но те добре знаят, че там не са на мястото си. Затова понякога започват да играят в него, обръщайки всичко наопаки — същински цирк. Това е начин да изразят неудобството от ситуацията. В даден момент трябва да ги спрем — те са превъзбудени и трябва да се отпуснат. Приключва

се с разправия, мъмрене и цупене. По-лесно би било просто да се отнасяме с уважение към родителската спалня... и към детската чувствителност.

Някои родители проявяват благоразумие, други — не толкова, и при удобен повод се промъква изкушението. За бебето допирът до майчиното тяло е жизненонеобходим, но в определен момент подобна всепоглъщаща наслада — въображаемо канибалическа дори за бебето — трябва да приключи. Този вид отбиване е толкова важен, колкото и отбиването от сученето. То обаче добива смисъл едва когато детето почувства, че майката има друг избраник, по-важен от него. Този избраник спи с нея през нощта и има над нейното тяло, както и тя над неговото, права, каквито детето няма и никога няма да има (то никога не ги е имало, но си ги е представяло и ги желае), макар и все още да си въобразява, че по-късно двамата с нея ще се оженят. Но ако майката няма достоен партньор в своя личен сексуален живот, тогава изкушението е голямо! Същото се отнася и за бащата по отношение на неговата дъщеря, когато не е удовлетворен в двойката си. Толкова много деца са спирани в своето развитие от подобни ласки, от обаянието на такава чувствена нежност, споделена в мълчание, от всеотдайната телесна близост! Впоследствие ги заварваме значително изостанали в говора, психомоториката и емоционалността.

Отсъствията и пътуванията на бащата представляват наистина опасен повод. Тогава, момче или момиче, детето отива в леглото на майката. Всичко може да се разпадне за три седмици! Срещата съм внезапно и забележително изоставане или училищен провал при по-големите, за което няма друго обяснение. И не трябва да се смята, че момичетата са в безопасност: при тях става дума за още по-архаична регресия — възвръщане към усещания от най-ранното детство и кърменето. Следват заекване, нощно напикаване, капризи, а след завръщането си бащата се възприема като натрапник. Голяма бъркотия!

ТРЯБВА ЛИ ДА БЪДЕМ СТРОГИ?

Да, ако забраняването на опасното се нарича строгост, но винаги със съчувствие и уважение към детето, което е бъдещ възрастен човек.

Следователно трябва да поемаме отговорността да забраняваме неща, които са психически или физически опасни. Ако ние родителите не бъдем строги, вследствие на нашата слабост детето е принудено да регресира, да се самоцензурира или да опитва да го прави. Няма позитивно действие, в което то губи цялата си енергия, вместо просто да чуе от майка си или баща си: „Не, забранявам ти да правиш това. Може и на мен да ми се иска същото, но си го забранявам. И на теб го забранявам. Въпреки че моят съпруг (или майка ти/баща ти) не е тук, ти няма да заемеш неговото място, защото аз те обичам като син/дъщеря.“ Тогава детето може и да се разгневи, но поне ще запази цялата си енергия, вместо да изпитва някакво двусмислено удоволствие или да се самовъзпира и раздвоява. Всяка свобода, която е единствено позволяваща, всъщност е потискаща.

ДА БЪДЕМ ЛИ СТРОГИ, ДА ПОСТАВЯМЕ ЛИ ЗАБРАНИ?

Всичко е въпрос на възраст. Ако говорим за постъпките по принцип, никакви забрани не са окончателни, освен инцеста. Ами кражбата и убийството, ще кажете? Да, но забраната за кражба се усвоява чрез това как защитаваме своята собственост. Така всеки изгражда своя личен морал от опит и по идентификация. Що се отнася до телесната вреда, насилието и убийството, неприкосновеността на живота се предава на младите само с примери. С времето и израстването, и забраненото става позволено: „... когато се научиш, когато пораснеш достатъчно, за да правиш безопасно това или онова. Засега още не смятам, че си способен; ако ти така смяташ — направи го, но аз не искам да научавам.“ Когато не е напълно уверено в себе си, детето има нужда от сигурността на родителския надзор; и докато се чувства неуверено, то няма да действа непредпазливо. Следователно забраната му спестява унижение пред другите или някаква опасност. „Мама или татко не ми позволяват да правя това“ — може да каже то.

Но ако е нарушило някоя забрана, без да му се случи нищо лошо, и дойде да се похвали със стореното (или ние сме го разкрили), тогава трябва да го поздравим: „Чудесно, аз мислех, че не можеш да го направиш, а ти си успял!“ Понякога детето е учудено, тъй като му е било забранено. Именно затова е важно в този момент да разбере възпитателното направление на възрастния. Било му е „временно“ забранено в определен период, за да бъде предпазено от желаниа, на които все още е било неспособно да устои. Когато му обясним това, неговото доверие към възрастния нараства още повече. Оттам нататък забраната отпада. С изключение на инцеста между родители и деца, братя и сестри, забраните са винаги временни. Всяка забрана трябва да има защитна функция за детето.

Съществува още и забраната за сексуални отношения между възрастен и дете, която то трябва да познава: „Възрастният знае, че е забранено, затова ти трябва просто да му го напомниш.“ Деца, които стават жертва на възрастен (възпитател например), просто не знаят, че

възрастните нямат неограничени права над тяхната личност. Трябва навреме да им се каже и да бъдат предупредени: „Възрастните знаят, че нямат права над гениталиите на детето, и злоупотребяват с неговото невежество.“ Ако обаче дете наклевети някой възрастен, което, уви, се случва често, това означава, че самото дете е било съучастник. Това е съвсем различно.

БАЩАТА В ЛЕГНАЛО ПОЛОЖЕНИЕ

В легнало положение бащата преобръща наопаки света на малкото. Както слънцето е в небесата и не слиза на земята, така и мъжката фигура — бащата, е винаги в изправено положение. На плажа може да се наблюдава как малкото две-тригодишно дете се преструва, че не разбира, сякаш не вижда, че на пясъка лежи баща му. По-късно тази реакция отшумява и не се появява повече — легнал или изправен, в неговите очи бащата си остава баща, за разлика от майката. Всички познаваме задоволството на малкото, което едва проходило, с лекота стъпва върху майка си, докато се е излегла. Иди разбери!

НУДИЗМЪТ

Родителите могат да се разхождат голи из къщи, ако го правят в присъствието на друг възрастен — семеен приятел. В този случай те „не се показват голи нарочно“, не са принудени, нито принуждават децата си да го правят. В някои семейства обаче нудизмът се изживява като религия — съзнателен избор с възпитателна цел, както твърдят те — и тогава се касае за голяма заблуда спрямо малките деца. Техните родители „нудисти“ твърдят: „Това е красиво и правилно — така учим детето, че няма нищо срамно. Какво лошо има?“ Да, но грешат. Те не предполагат, че така насаждат усещане за малоценност у детето, което надценява многократно дори облеченото тяло на своя родител. Родителите изобщо не си дават сметка за изкушението, което предизвикват. Дори да сме грозни като смъртта, за своите деца ние представляваме някакви прекрасни същества — същински Адонис и Венера! Детето се чувства потиснато и неспособно да съперничи с голата осанка на обожавания възрастен (независимо от пола) и красотата, която приписва на родителя от същия пол, а понякога това чувство остава чак до пубертета. Някой много красив младеж може да се чувства като Квазимодо до своя обикновен баща, както и някое много красиво момиче — спрямо майка си, която никой не забелязва. Към седмата-осмата година настъпва момент, когато децата вече могат да се самооценяват и да оценяват родителите си във виждането на околните и критериите на обществото, но преди това решаващо е въображаемото. В очите на детето родителите са крале и кралици, вълшебници, феи или магьосници, домашни богове и богини, а голи те стават направо неотразими, заслепяващо могъщи и очарователни, особено ако се държат така, сякаш няма нищо необичайно, както правят нудистите.

Преди седмата-осмата година редовният нудизъм има разрушително въздействие върху детето, което проличава чак на шест-седемгодишна възраст. Тогава виждаме как при момиченцето изчезва всякакъв свян и то „преследва“ всяко момченце и възрастен. Най-вече то напълно загубва интерес към всичко, свързано с наблюдението на

нещата от живота и историята на събитията. Макар и интелигентно, не проявява интерес към приятелството или учебния процес (и всичко, което психоаналитиците наричат орална и анална сублимация), игрите на връстниците си, своята сръчност, уменията да приема и отхвърля, утвърждаването или отричането. То е жадно единствено за чувственост и сексуалност, които са били несъзнавано нажежавани. Момченцето, от своя страна, към шестата-седмата година прави точно обратното. Поради естествена предпазливост към нудистката среда то се научава да се прикрива от погледите и става болезнено свенливо. Изгубило е всякакво любопитство да разглежда човешки същества, а често и удоволствието да докосва; пренебрегва сексуалното и се оттегля в мисловното. Много способен ученик, то обаче става затворено, срамежливо, без приятели; не е отличникът на класа, защото така би се забелязвал много, а винаги е на второ или трето място. По различни начини в зависимост от своя пол такива деца развиват натраплива невроза, от която трудно могат да бъдат измъкнати. Това го знам от родители нудисти. Сигурно щеше да е различно, ако нудизмът беше масово разпространен, но засега така стоят нещата.

Родителите смятат, че докато децата са малки, всичко това няма никакво значение за тях. Тъкмо обратното, на десет-дванадесетгодишна възраст нудизмът вече изобщо не влияе на детското развитие. Как да си обясним това? Кърмачето или малкото дете усвоява и „поглъща“ всичко, което вижда, като например красотата на майката и бащата — наслаждава й се с очи, обоняние и пасивен допир. Ала когато стане активно, то иска повече. Милувките, целувките и ласките са за него доказателство за обич и нежност, ако са чисти и придружени от думи и песни. Обонянieto, зрението и слухът са също сексуални органи, които още не познават забраната за инцеста. Но в даден момент родителите се отдръпват от гениталните занимания на детето си. Тогава в нудисткото семейство то се оказва уловено в капана на инцестно сливане, като в отминала епоха на архаично, безмълвно и безгрижно задоволство, което, уви, забавлява родителите. Във възраст, когато речта е вече изградена и детето познава забраната за инцеста, голотата на родителите, забелязана от време на време и за която може да се говори, е вече по-безопасна, а след десет-дванадесетгодишна възраст тя няма никакво значение — всеки е устроен така, както е устроен. Тогава обаче в повечето случаи

родителите вече не смеят да се изправят пред сравнението, което би направило детето между тях и други възрастни относно външност или привлекателност. Забраната над инцеста е възприета като част от очовечената личност.

В същата връзка, докато се къпят, родителите не би трябвало да допускат наоколо детето си, а е добре да се заключват. Нека го оставят да тропа на вратата като лудо: „А ти как влизаш и ме виждаш гол?!“ — „Аз го правя, защото не можеш да се измиеш сам, но щом започнеш да се миеш сам, не бих си позволил/а да вляза.“ Ако обаче след петгодишна възраст момиченце или момченце твърди, че не може да се измие само, това означава, че майката или бащата са съучастници на тази неспособност и трябва да се сложи край на въпросната игра, която става опасна.

Разбира се, голотата между деца е без последствия. Опасна е между родители и деца, особено ако нудизмът е неприкосновен възпитателен принцип. Що се отнася до случайната голота, забелязана по погрешка: „Видях те чисто гол, видях те чисто гола!“ — казва детето. — „Добре, чудо голямо, кой знае какво си видял!“ То е смятало действието си за изключителна дързост, но трябва по-скоро да се засмеем и да го отменим. Такъв е най-възпитателният подход към голотата в семейството.

ДЕТЕТО В СПАЛНЯТА НА РОДИТЕЛИТЕ

Родителите дори не предполагат, че бебе, присъстващо на сексуалните им отношения, е винаги вкопчено в майка си и баща си с всичките си нагони, особено докато спи. Посредством своето несъзнавано детето е във всепоглъщащ обмен с околните. От множество опити е известно, че насън и под хипноза можем да научим всичко. В заспало състояние доброволци са научавали чужди езици от запис на диск. Насън сме дори още по-възприемчиви, отколкото в будно състояние. В случая с бебето неговите собствени нагони са свръхизострени по време на сексуален акт между родителите. Несъзнателно то се настройва в унисон със своите собствени средства на желание, които се нуждаят от успокоение на нивото, на което ги усеща — физическо удоволствие или нежност от телесна близост.

Без съмнение така стоят нещата и докато детето е в утробата на майка си, тъй като още в ембриона присъства човешкият индивид заедно с цялото си либидо, зависим от емоционалните изменения и кръвообращението на майката, които ускоряват или забавят неговия вегетативен живот. В други култури от момента на забременяване жената спира да води полов живот и така до края на кърменето, но това се отнася за полигамните общества. За нас такава табу вече не съществува. Трудно е да се каже доколко всичко това вреди или не вреди на бъдещото новородено, а по-късно и на бебето. Все пак се наблюдава, че ако родителите правят любов в негово присъствие, докато спи, то също е обладано от желаниа — събужда се, иска да суче, подмокря се или се изпуска в необичаен момент на нощта, плаче или поне има нужда от внимание и успокоителни думи. Не трябва да забравяме това. Ако още не реагира, значи насън е регресирало към някакво архаично, въображаемо и афективно състояние, в пълно сливане със своите родители, които едва разграничава в това смесено успокояващо двуглаво същество на „мама-татко“ — продължение на неговия Аз, и в изначално триединство на желанията, както е било в мига на неговото зачеване.

Деца много бързо разбират (преди всичко интуитивно) какво се случва. Несъзнателно те знаят всичко. А когато нещата бъдат изречени с думи, отговарящи на въпросите им, те вече са наполовина възприети. Детето остава малко сконфузено: „Значи така съм се родил...“ Не мисля, че за детето да завари родителите си в любовен акт представлява само по себе си вредно преживяване, при условие че те не го заблуждават и не се преструват като бащата, който упорстваше: „Не е вярно, нищо не си видял или пък лъжеш.“ Родителите трябва добре да разберат, че детето е свидетел, който реагира, а когато „не разбира“, започва да тълкува видяното. Най-добре е да се избягва неговото присъствие в спалнята и да се заключва вратата по време на сексуални отношения, но понякога не става точно така. Вместо да го смърим за неговата реакция, по-добре би било да погледнем в лице създадените обстоятелства, или поне да защитаваме бъдещата семейна хармония, като го помолим да зачита спокойствието на своите родители: „Не се вълнувай и ни остави, не сме длъжни да ти казваме какво правим. Когато ти един ден си със своята съпруга/съпруг, нито баща ти, нито аз ще идваме да ви безпокоим.“

Понякога детето изразява своите фантазми: „Много добре знам, че докато спя, ти даваш на татко да суче, а той ти прави разни неща отзад...“ Никога не трябва да се подиграваме, нито да се ядосваме, нито да оставяме детето да говори подобни неща. Впрочем, не твърди ли то погрешното, за да научи вярното? Трябва да му кажем истината, дори шеговито: „Не, напълно грешиш, не става точно така. Сексът няма нищо общо с начина, по който ядем, пишкаме или акаме. По-късно ще разбереш какво е.“

Естествено, най-доброто решение е да няма деца в спалнята, което невинаги е възможно. Някои двойки се разделят, защото никога не остават на спокойствие и нямат нито миг свобода, без децата им да са наблизо. Толкова много жени са ми доверявали, че се оправдават с присъствието на детето, за да отказват на съпруга си! В този случай е очевидно, че нещо не е наред в двойката. Най-страшното е, че в името на бащинството мъжката роля е пренебрегната от съпругата, която оправдава загубата на собствената си женственост с майчинството. Детето е поставено от нея в позицията на нашественик, който се разпорежда. Ако материалните възможности го позволяват, по-разумно е още от раждането детето да се остави да спи извън семейната спалня

и това да се спазва с последователност. Майчината бдителност се запазва насън, независимо дали детето е наблизо, или не. Ако то се нуждае от нея, тя добре ще го усети, дори от другата стая. Така е по-добре за него, дори да се налага тя или бащата да стават, за да отидат до люлката. Към третия месец и те, и то ще бъдат обезпокоявани изключително рядко, а детето ще се развива по-добре.

ПРИБИРАНЕ ОТ ДЕТСКИТЕ ЯСЛИ

Когато дава малкото си дете на ясли, най-често майката го прави със свито сърце, защото се налага да ходи на работа. А когато вечер отива да го вземе, тя се втурва като пантера към своето малко, за да прегръща и целува детето си, още полуголо, разсъблечено и напълно объркано, защото осем часа не е виждало майка си, не е усещало дъхът ѝ, не е имало време да разпознае в никоя друга, нито лицето, нито гласа, нито миризмата ѝ. Майката също е изпитала лишение, защото е трудно да оставиш две-три месечното си дете на ясла. Някои дори смятат себе си за лоши майки, задето го изоставят по цял ден, но не е така — ако майката е лоша, то детето не би имало онова, от което се нуждае, за да расте и да се храни добре. Яслата има много предимства, особено заради срещата с други бебета. Все пак трябва да се вземат някои мерки: при влизане в яслата, майката може да започне да му говори — така първо слухът на бебето ще е погален от нейния глас. Тя може да го облече внимателно, спокойно, говорейки за дома, за баща му, за братята и сестрите му. А след като се приберем у дома, в позната за него атмосфера, тогава можем да се забавляваме, да се прегръщаме и да се глезим. Четири-пет месеца по-късно самото дете вече се ослушва, дебне, разпознава майка си и протяга ръце към нея. Тогава е съвсем различно — нейните милувки вече не го стряскат, то ги очаква и гука от удоволствие.

Връзката майка-дете не се изчерпва с целувки и милувки. Много е лесно да злоупотребим със своята сила, да се втурнем към детето и да го задушим от нежности. Без съмнение, ако не се преминава в крайни вълнения, приятното за майката е приятно и за детето. Но езикът и всичко, подготвящо за него, трябва да присъстват. Изражението се появява много рано върху лицето на кърмачето — съвсем скоро то влиза в езиков обмен с другите посредством своето лице. Известно е, че още в първите часове живот то имитира гримасите на баща си или майка си и се плези, ако му се изплежим. Всички тези мимики в общуването са по-интересни, отколкото просто да го прегръщаме и целуваме. Детето не е предмет или животинче, с

което да се забавляваме, а бъдещ мъж или жена. Виждаме как някои майки пошляпват или се карат на децата си, а след това ги гаят, за да ги утешат. Те изземват обичта си, после я връщат обратно и детето вече нищо не разбира — правилата за общуване стават хаотични. Майката може да каже: „Обичам те и именно защото те обичам, съм ядосана; карам ти се, защото си направил нещо неприятно за мен или опасно за теб.“ Тук отново думите са по-важни от милувките, крясъците и ударите.

НА МАСАТА КАТО ГОЛЯМ

Някои майки ми казват: „Не мога да накарам детето си да яде, то се мотае до безкрай.“ Да разгледаме едно семейство: майката обядва сама с двете си момчета на шест и четири години. Тя е принудена непрестанно да повтаря: „Яж, яж, че изстива, погледни още колко ти остава в чинията.“ Но какво точно става по време на хранене? Единствено тя слага приборите, ходи от тенджерата до масата, реже, сервира, налива в чашите и т.н. Защо е толкова наложително да обслужва тези господа? На мисловно и двигателно равнище двадесет и два месеца, или около три години, са достатъчни, за да престанем да обслужваме детето на масата. От тригодишна възраст то може само да слага приборите, да сменя чиниите, да си сипва храна в чинията и вода в чашата. Трябва да се споразумеем всеки да взема участие. На тригодишна възраст може все още да сме непохватни, но с малко помощ се научаваме. Ако обаче мама прави всичко, не научаваме нищо. Все пак нейното внимателно и ведро присъствие са много важни за младите ѝ сътрапезници. Ако присъства на тяхното хранене и чака бащата, за да вечерят заедно, по време на хранене майката може да разказва различни неща на децата — например за продуктите, които ядат, и други. Така храненето се превръща в приятен момент, а в приятна атмосфера децата не скучаят и се хранят по-добре.

Какво да правим, ако по време на ядене детето не е свършило храната в чинията си, докато всички останали са приключили? Толкова по-зле — не го принуждаваме да довърши, а прибираме. Който е наред да отсервира, прибира чинията му както във вагон-ресторанта: „Чинията ми, чинията ми!“ — „Ако искаш да довършиш, отивай в кухнята — ще те настаня там, а ние тук вече раздигаме!“

Да се храниш заедно с родителите е привилегия и за да я заслужиш, трябва да можеш да се храниш прилично и да издържаш по-дълго време на масата. До определена възраст детето не успява да го направи и е тъжно, че поради тази причина го държат настрана. Затова е за предпочитане да бъде нахранено предварително, а не след това, и да бъде успокоено, че така е редно, защото е още малко, като му се

даде парченце шоколад например, и преди всичко възможността да се присъедини, ако желае, към масата на възрастните или някъде наоколо, похапвайки нещо дребно, без да пречи. Допускането до масата на възрастните, при условие че се държи прилично, означава, че родителите не търпят и не желаят да приемат всякакви своеволия. Но означава още, че те не налагат подобно усилие на детето си, ако не може или не желае да изпита удоволствието от споделените семейни трапези. Присъствайки по свое желание, децата се научават да се държат добре на масата и ако пречат на останалите, можем да ги отстраним. Няма нищо по-лошо и за тях, и за родителите от нарушената атмосфера на трапезата.

Някои деца много бързо се научават да се хранят прилично, идват на масата при родителите, а после изведнъж започват да се държат като прасенца. Нещо е станало и не е ясно точно какво. Безполезно е да се ядосваме, да се сърдим и наказваме. Дете, което се държи така, просто напуска масата на възрастните, докато се храни. „Ето, виждаш ли, за теб е прекалено бавно и трудно всеки път.“ Някой ден, когато се научи винаги да се храни прилично, то отново ще се върне. Но не е нужно тези възпитателни поправки да бъдат съпроводени от мъмрене и упреци. Важното е, ако желае, детето да може да присъства на масата на по-големите и на родителите, дори вече да е яло. Не сме го изгонили, а просто сме му спестили това преждевременно и задължаващо усилие. Така усвояването на приличното хранене не представлява усилие, а следва ритъма на детето. Поканено извън семейството, няма да му се налага „да внимава“. Да се държи добре на масата самостоятелно и без усилие — това ще усвои чрез опита и без излишни драми. Мъмренето секва апетита, който не може да се възстанови в условия на безпокойство. Най-важното за всички на масата е храненето да бъде разтоварващ и приятен момент, в който нито майката, нито бащата не дебнат начина на хранене и количеството погълната храна. За детето е много лесно да си играе с тревожността на майката. Когато умее да се храни прилично и евентуално да се обслужва само, количеството приета храна е без значение, то яде точно колкото е гладно — ни повече, ни по-малко.

Детето свиква с основните продължителни хранения на ден едва след шестата-седмата година. Преди това то по-скоро има желание да яде по малко през целия ден. Ако седне на масата, нека си има своя

чиния и да се научи да се обслужва само според собствения си апетит. Това обаче не се научава за един ден. Но дете или юноша никога не трябва да оставя порцията си недовършена, ако само си я е сипало. „Ще изяждаш всичко, което си си сипал, ако не — внимавай, и по-късно пак си сипи, ако желаеш.“ Или когато му сипваме: „Искаш мъничко, нали? Искаш ли още? Виждаш ли, можеше и одеде да си вземеш малко повече.“

Когато могат да говорят, някои деца си припомнят, че не искат да ядат повече, чак когато чинията им е пълна, и го казват на майките си. Други пък предпочитат обилните порции. Най-важното е нищо да не се пилее и детето да не вижда как майка му изхвърля остатъци от храна. Останала е половин кофичка мляко? — захлупва се и се слага в хладилника. Така то се научава да не пилее.

В кухнята или в поддържането на дрехите, стаята и къщата момчетата и момичетата могат да се включват много по-рано, отколкото смятат майките им, които прекалено дълго запазват навика да „обслужват децата си във всичко“. Децата са по-добре подготвени за живота, ако са способни да се справят и да участват в ежедневните задължения, доколкото е по силите им и без да се издребнява.

ДА СЕ НАУЧИМ „ДА БЪДЕМ ЧИСТИ“ (В БЕЛЪТО И В ЛЕГЛОТО)

По принцип момчетата се научават преди момчетата да не се подмокрят повече. Към деветнадесетия-двадесетия месец дневното изпускане изчезва. При момчетата това става малко по-късно — средно около двадесет и четвъртия месец. Ако никога не сме му отдавали положителна или отрицателна стойност, нощното въздържане от напикаване се затвърждава най-късно три месеца след дневното въздържане. Но цялостната хигиена се установява малко по-късно при момчетата, отколкото при момичетата. Това се дължи на факта, че при момичето „чистотата“ (задържането на сфинктера) няма връзка с гениталната област, докато при момчето объркването остава по-дълго време — то не разграничава отделянето от ерекцията. Без съмнение това е причината за по-бавното усвояване на чистотата — то смесва нуждите с желанията, съсредоточени в тази зона.

През зимата чуваме майките по градинките да губят търпение: „Пишка ли ти се, или ти се ака? Не знаеш ли? Сестра ти винаги знае, а ти не знаеш!“ За майката не е без значение дали трябва да го разкопчае, или изцяло да свали тирантите и панталоните му! За разлика от момичето, момчето няма толкова ясна представа за отпред и отзад. Това се дължи на ерекцията на пениса, съвместима с уринирането, както и с рефлексните ерекции без позив за уриниране, които често съпровождат ректалното изпълване.

Специфичният речник много допринася за изясняване на нещата или за засилване на объркването. Ако, преповивайки бебето, му говорим единствено за неговото „дупе“, объркването нараства. Или когато двусмислено казваме на по-голямото: „Иди се измий отзад.“ Отзад е дупето и анусът, а отпред са половите или уриниращи органи както при момичето, така и при момчето. Следователно с помощта на езика трябва навреме да се изясни на детето, че разграничаваме функциите на пишкане и акане, както и частите на тялото: отзад — дупе, а отпред — пенис и вулва. В противен случай наставка пълно объркване, дълго поддържано от неуместния речник на майката.

УЧИЛИЩНАТА ТРЕВОЖНОСТ

Намирам за наистина преувеличено значението, което в днешно време отдават родители и преподаватели на училищния успех, като че ли училището е най-важното нещо за детето и сякаш не е известно на всички ни, че това не е вярно! Преди време училището наистина е представлявало за децата единственият източник за придобиване на знания, но вече не е така. То е незаменимо място за среща с другите, но улицата, радиото, телевизията и магазините са също средства за познание. Днес учителите не са само педагози. Те трябва да наблягат и на възпитанието, което тесният семеен кръг вече не може да осигури, и от тях се очаква да бъдат не толкова преподаватели на знания, колкото възпитатели в личния живот на всяко дете. Понякога те получават психологическа подготовка, но смисълът на връзката дете — възрастен не се усвоява чрез курсове. В миналото учителите са имали усет за тази връзка, защото в провинцията смесеният клас е обединявал деца от шест до тринадесетгодишна възраст. Освен това те са разполагали с личния си опит на деца, а после и на възрастни от многолюдни семейства, за разлика от днешните, особено градските семейства. Днес децата в града са подредени под калибър като яйца според официалната им възраст, но на тяхната емоционална възраст не се отдава внимание. В клас от деца на еднаква възраст някои са на две години и половина в своята зрялост, а други — на десет. Не е лесно.

Когато детето има „проблеми в училище“, този симптом трябва да се разглежда с особено внимание и да се оценява според множество критерии, без да се обвинява детето. Той показва, че нещо друго не е наред. Защо трябва да се обезсърчават и то, и неговите родители, като се предрича най-мрачно бъдеще? Да бъде обезверено в собствените си способности означава да се отнемат всичките му шансове. Това никога не може да го насърчи. Слабият успех в училище е трагично изпитание за много деца^[1]. Характерът и общителността, уменията на тялото и ръцете, усетът за предприемчивост и сътрудничество са жизненонеобходими. Да се интересува от това, което се говори и прави в час (и в междучасието), е по-важно от оценките, които получава.

Намесени са множество емоционални фактори, произтичащи от миналия и настоящия живот на детето, както и от атмосферата в класа.

[1] Вж. Ф. Долто, „Когато се появи детето“, където е разгледан психотерапевтичен случай на проблеми с успеха в училище. ↑

БРАТЯ И СЕСТРИ

Отношенията между братя и сестри са много важни за социалното възпитание и в тази връзка трябва да се спазват няколко златни правила.

Докато е малко, детето, естествено, трябва да бъде предпазвано от по-големите^[1], които не разбират, че то е неспособно да прави каквото им се иска: „Той още не може да играе с теб, но ще видиш, че е много умен, и някой ден и това ще стане.“ А към малкото: „Той е много голям за теб.“ Затова, дори да имат братя и сестри в семейството, през повечето време децата имат нужда да общуват със свои връстници (така както и с по-малки или по-големи от тях). Малкото е склонно да вижда света през очите на по-голямото, а по-голямото обръща внимание на две-тригодишното едва след време или се интересува от него само за да се прави на смелчага и да поема отговорности, каквито не му влизат в задълженията и вредят на индивидуалното развитие и на двамата. Никога не трябва да се твърди пред голямото, че малкото е „направено заради него/нея“. На толкова много деца безогледно се приписва отговорността за нежелания брат (или сестра), когото те уж си били поръчали, докато всъщност детето просто се е нуждаело от връстник приятел в игрите.

Трябва да сме наясно: малкото си има майка и баща, то не „разчита“ на голямото. Нека не се изисква от голямото да се превръща в майка или баща. Ако го прави доброволно, толкова по-добре или толкова по-зле, но без комплименти. Ако се обичат — чудесно, ако не се обичат — това е положението. Ето защо голямото дете никога не трябва да става кръстник на малкото, освен ако не е на шестнадесет-седемнадесет години, когато вече не се смесват права и задължения, отговорности и злоупотреби с авторитарно налагане на власт... А дори и тогава, кой знае? Защо да не се осигури на новороденото връзка с кръстници извън семейството?

Друго правило: да не надаваме ухо на „издайничествата“, дори да става дума за нещо опасно или забранено, щом все пак не сме го видели с очите си. „Е, нали накрая всичко се е наредило? Толкова по-

добре! Това беше забранено, защото е опасно, и продължавам да ви го забранявам, защото все още е опасно.“ — „Но няма ли да му се скараш?“ — „Че защо, аз не съм го видяла, но ти забранявам да правиш същото. Той е рискувал, толкова по-зле или по-добре за него.“ Да не наказваме и укоряваме, а да изслушваме спокойно. „Така ли стана наистина?“ Освен това най-често не е станало нищо особено. Голямото е раздувало истории на малкото, хвалило се е и е преувеличавало, за да го ядоса или впечатли, а малкото се е хванало. „Ще кажа на мама.“ Такова изнудване трябва да бъде прекратено в зародиш, както и клеветата.

Понякога братята и сестрите се бият. Вие не сте видели нищо, а малкото пристига разплакано: „Тя ме удари, боли ме!“ Ако наистина го боли, трябва да се погрижим за него и да му съчувстваме: „Тя ли ти причини това? Горкичката, не е преценила силата си и това, че си помалък и слаб.“ Пристига нападателката: „Той ми пречи, взема ми нещата...!“ Отново съчувстваме: „Вярно е, че нямаш брат, с който съжителството е приятно, нито подходяща за теб сестра, с която да играеш.“ Все пак не трябва да отсъждаме правото нито на единия, нито на другия — накрая всичко се нарежда. „Не съм го направил нарочно“ — казва предполагаемият злосторник. „Надявам се да е така, иначе само това оставаше... Било е малко прекалено...“ — и случката е приключена.

Някои деца се опитват да „издават“ приятел или „лошо дете“ пред своите или неговите родители. Дали е издайничество или злословие, не се знае. Понякога просто завиждат на другия — биха искали да имат неговата свобода, неговата смелост, неговата майка или баща. Ако случаят е такъв, можем да попитаме детето: „Защо идваш да го кажеш точно на мен?“ То ще отговори нещо. „Да не си притеснен? Децата също могат да се безпокоят за приятел, който се забърква в опасности. Ти не би постъпил като Жером, нали? Много правилно, че не правиш така, щом още не се чувстваш достатъчно силен или го смяташ за нередно, но ще пораснеш.“ Обикновено деца, които „доносничат“ пред всеки възрастен винаги когато им се струва, че някой е направил нещо лошо, забранено или опасно, имат родители, които не се занимават много с тях. Понякога те завиждат на свои приятели, които получават пердах, и разказват техните пакости. „Защо? И ти ли искаш пердах?“ — „Не, но баща му го води и на

мачове.“ Всъщност то се интересува от отношенията родител — дете при другите.

За родителите това възпитаване на децата и изобщо на всяко дете, което срещат в обществото, е много трудно за нюансиране. Същественото в него е постепенно да нараства независимостта на всички, както и критичната оценка на възможното и невъзможното. Понякога детето върши някоя щуротия и дава лош пример, а братята, сестрите и приятелите му подражават — то става водач! „Този, който е започнал пръв, ще го накажа по-малко, защото е рискувал. Ти обаче не само си знаел, че това е щуротия, но си я повторил — това са две грешки! Винаги мисли, преди да действаш.“

Подражанието е противоположно на очовечаването. Имитацията е маймуноподобна и във възпитанието никога не трябва да се използва изразът „давам или следвам лош пример“. За жалост е станал широко разпространен доводът: „Виж брат ти колко е послушен“ или „Виж сина/дъщерята на еди-кой си“. Сякаш родителите биха предпочели да са родили чуждите деца! „Моето дете е добро момче, но се поведе по акъла на лош приятел.“ Това не е извинение. Между братя е сестри имитацията може да стане причина за сериозни затруднения. Детето може да възприеме образа на по-големия си брат или сестра, ако родителите не го разграничат навреме. „Първата стъпка, за да стана като татко — казваше едно момче, петнадесет месеца по-малко от сестра си, — е да бъда като кака.“ Когато децата са от различен пол, родителите често установяват въпросната зависимост и я прекратяват.

В семейството има два вида по-големи деца: по-големият брат и по-голямата сестра, като двете категории са несравними. Но когато става дума за еднакъв пол, имитацията и стриктното придържане към оригинала са колкото опасни, толкова и едва забележими. В последния случай родителите имат склонност да насърчават подобни тандеми в семейството. А трябва да се говори ясно на втората дъщеря: „Вземаш сестра си за образец, а това е невъзможно — вие сте много различни и се развивате различно. Ако държиш да се развиваш «като нея», ще се развиеш по-зле, отколкото ако следваш собственото си развитие. По-скоро си намери приятелка.“ Когато нещата не са изречени, трудно можем да се върнем обратно по наклонената плоскост. Такива двойки и тандеми в семейството, неразделни във връзката си на подчиняващ и подчинен, са вредни за социалното развитие на всеки от тях.

Има още нещо, свързано с недостатък, който детето трябва да преодолее. То няма да се справи, ако воюваме с него, а само ако развие своите качества. Винаги трябва да говорим за изначалните качества, заложиени у всеки като негова даденост, и да му покажем как да ги развива, за да се сдобие със себепознание, приятели и прием в обществото. Трябва обаче и да внимаваме да не наричаме недостатъци неща, които не са такива, като например любопитството, лакомията, бърбенето или шаването. В зависимост от начина на представяне от страна на възрастния детето може да сметне за недостатък някоя непринудена нагласа, която трябва да доразвие: любопитството — желание за знание; лакомията — изтънчена кулинарна способност на вкуса да разграничава; бърбенето — желание за общуване; шаването — способност да развиваш подвижността си в игрите и спорта. (Както знаем, Айнщайн е бил „отнесен в облаците“ и изоставащ ученик, който се е научил да чете и да пише едва на девет години.) Характерът на някои деца невинаги е лесен за понасяне от околните, но това не е причина да назоваваме „недостатъци за отстраняване“ някои естествени наклонности. В много случаи възпитанието, воюващо срещу недостатъците, развива единствено отчаяние, ако не и лъжа, лицемерие, гузна съвест или злощастно себелюбие. Детето има нужда да се чувства обичано преди всичко за това, което е, и да бъде подкрепено за развиване на своите дадености.

Всяко желание може да бъде подкрепено за използване в услуга на себе си и на останалите. Заклеймяването на някое естествено поведение отклонява детето от равновесието на неговия характер. То може и трябва бъде подпомогнато да стане по силата на своята природа общително и изобретателно, работливо или упорито. Ако потенциалната, естествена стойност на детето не е оценена още от малко и навреме, ако не е насочено да разпознава и развива истинските си качества, то няма да може да се бори за своето удоволствие, да си намира приятели, нито да поддържа тези качества. Енергията, вложена в борбата срещу така наречените ни недостатъци, е неизползваема, за да можем да превърнем в качества особеностите, заложиени у нас от природата. Това не трябва да се забравя. Добре е също на детето да бъдат поставяни сравнително краткосрочни цели, а не мащабна програма за безупречен живот.

Приятелството извън семейния кръг също трябва да се поощрява. Винаги когато усетим у детето интерес към друго дете, добре е да го насърчим да се запознае с него и лично да изживее приятелството, за което копнее. Толкова много деца са възпирани и предварително обезкуражавани в своите преживявания с неща и хора, които ги привличат, поради безпокойството на родителите, че детето им ще остане разочаровано в очакванията си, или от предубеждения за „добри“ и „лоши“ начинания (някои деца не постоянстват, но това е без значение), за „добрите“ и „лошите“ приятели (според облеклото, начина на говорене или училищния им успех). Най-добрите занимания и отношения за детето са тези, които му разкриват деца, различни от него, и семейства, различни от неговото. Трябва да го насърчаваме никога да не съди за доброто и злото абстрактно и по принцип или според критериите на възрастните, а от собствения си опит както в избраните от него дейности, така и в отношенията, създадени по взаимна симпатия. Опасно за личността на детето е да му бъде налагано общуване с деца, които не харесва, нито спорт или изкуство, които не обича. Да действаш (съзнателно) от желание да се харесаш на родителите си води до отчуждение.

Да направляваме детето означава да му оказваме доверие, да го оставим да експериментира с възможното и да споделя своите размишления особено относно „различията“ между него, неговото семейство и останалите; да изслушваме неговите наблюдения върху семейните отношения родители — деца и в двойката; да му помагаме да разсъждава по въпроси, свързани с всякакви истории и преживявания. Възпитавани по такъв начин, момчетата и момичетата ще бъдат подготвени за социалния живот още от девет-десетгодишна възраст и ще се отворят към другите без излишни задръжки и без опасност от закрепостяване и разочарования, а със собствено становище, поддържащо доверието им в себе си, подхранвано от доверието в тяхното семейство и същевременно от толерантност към различните хора.

Разбира се, на девет-десет години детето вече не казва на своите родители всичко, което мисли и прави, но не за да се прикрива от тях, а защото поема своите отговорности. И ако те не реагират с болезнено любопитство, при нужда от помощ в труден момент то ще извика настрана баща си (ако е момче) или майка си (ако е момиче) и ще им се

довери, особено ако е сигурно, че казаното пред единия няма да бъде разказано зад гърба му на втория родител (друго златно правило във възпитанието). Най-много можем да кажем: „Би трябвало да кажеш и на майка си, тя ще ти даде добър съвет“ или „Би трябвало да кажеш и на баща си, можеш да му имаш доверие“. Никога не трябва да се заговорничи с единия родител и да се укриват важни неща от другия. Младият човек трябва преди всичко да бъде насърчаван да оказва доверие на повече добронамерени възрастни, за да намери сам правилното решение, и никога да не се подчинява на съвета (или желанието) на един-единствен събеседник, бил той баща му или майка му. Възпитавано така, всяко дете е способно още от десетгодишна възраст само да начертае определена линия на своя живот, която да направлява неговите планове и действия.

Каквато и да е възрастта на детето или подрастващия, трябва винаги да се питаме и за съжаление, без да можем винаги да си отговорим, дали онова, което сме му казали, отвърнали или сме го подтикнали и задължили да направи в дадена ситуация, действително се отнася за него/нея или се отнася за самия мен, който се поставям на неговото място и възраст — въображаема родителска нагласа, която често е неотменна, но не е нито реалистична, нито възпитателна.

Няма безпроблемно възпитание, но най-важното е това да се знае и никога да не бъдат обвинявани децата за трудностите, които изпитват или ни създават и са ни създавали. Те самите имат толкова много да ни прощават за трудности, които ние излишно сме прибавяли към техните!

[1] Относно ревността на първородното при появата на новородено вж. Ф. Долто, „Когато се появи детето“, „Играта на желанието“ и статията „Динамика на нагоните и така наречените реакции на ревност при появата на новородено“, en. „Psyché“, 1947, брой 7, 9 и 10, Paris, 1947, и в „Играта на желанието“, Le Seuil, 1981. ↑

НАСТОЯЩОТО ПОЛОЖЕНИЕ В СЕМЕЙСТВОТО

„Младите жени“, август-септември-октомври 1961 г.

Най-съкровено ми желание е да успея да ви предам част от моя опит, когато разглеждаме проблематиката на семейството. Все пак е вярно, че опитът на психоаналитика е винаги „на закрито“ и се заключава в няколко думи, отправени към конкретни хора и свързани с техния напълно частен случай. Но след като сме срещали множество такива частни случаи, със сигурност разполагаме с нов подход за разглеждане на семейните въпроси и аз съм убедена, че въпреки професионалната си деформация ще съумея да ви разкажа неща, които ще ви накарат да се замислите.

Не мислете, че психоаналитикът е психиатър. Понякога той се среща с психиатричната проблематика, така както и с обичайните въпроси на възпитанието и чисто човешките проблеми, основа на тежки травми в индивидуалния живот, причинени от поредица случайности и лоши стечения на обстоятелствата, както например във военно време. Психоаналитикът помага на хора, които не могат да се излекуват сами. Той не действа чрез внушение и не е нито наставник, нито съветник, а се опитва да насочи всеки от консултираните да приеме и разпознае своето лично желание във всичко, което пожелава, и да се научи сам да разрешава собствените си противоречия. Все пак има някои съвети, засягащи цялостното възпитание и извлечени от наблюдението над множество кризисни моменти, през които преминава всеки човек в своето развитие.

СЕМЕЙСТВОТО СЕ ПРЕОБРАЗЯВА

Да се върнем на проблема за семейството, който занимава толкова много родители — загриженост, която вероятно свидетелства за липса на вяра в бъдещето и загуба на надежда. Истина е, че присъстваме на разпадане на традиционните структури. Родителите вече нямат престиж, а техният авторитет се възприема като авторитаризъм. Да си част от семейството не носи същото усещане за сигурност както преди. Този факт най-често ми се е струвал свързан с по-слабата принадлежност на семейството към някаква предшестваща рамка.

Семейството като такова вече не се оценява от другите семейства, т.е. от останалите членове на същата голяма категория. То се настанява където и да било, без никой да го познава, и за него се съди единствено по признаци от настоящото, видимо поведение. Не се знае кое е това семейство, защото местоположението му непрекъснато се променя, като най-често това е малък апартамент, в който не е останало нищо от традиционните спомени или фетиши, към които понякога семействата се привързват с удоволствие. Семейството вече няма корени в земята или ако има, вместо подхранващи, те са по-скоро утежняващи: например преместваме обзавеждането от десетстайната си къща в провинцията в четиристаен парижки апартамент, където децата вече не могат да помръднат. При тези обстоятелства, вместо да служат за успокояване на напрежението и, както в миналото, да помагат за вкореняване на семейния дух, предците вече не представляват нищо повече от „одушевени мебели“, които пренасяме във вече твърде тесните жилища — като старци, привързани към телевизионните приемници, капризни или претенциозни „досадници“.

Впрочем в съзнанието на нашите съвременници тази подвижност е свръхнадценена и превърната в доказателство за жизненост. Ние страдаме от непостоянство и своеобразно влечение към скитничество (дромомания). Всички в големия град са забързани; а някои хора бягат от отвратителни „дупки“ от по три-четири стаи, обитавани от десет човека едновременно, и заминават с колата, накъдето им видят очите.

Семейството все пак не трябва вечно да бъде „къща на колела“. Преди имаше постоянство в начина на живеене и мислене.

Трябва също да отбележим, че сега в дома проникват понятия, които преди трябваше да търсим само по книгите, в театъра и вариететата. С телевизията в семейството навлезе някаква напълно странна обстановка — разни звезди и хора, които се изказват по всякакви теми и заемат централно място в живота на възрастни и деца. Киното и радиото налагат смущаващи фантазии, паразитиращи в семейството и често разпространявани от най-безинтересните хора в обществото. Освен няколко забавни предавания — чуваме какви ли не безумия, и понеже ги слушаме в очакване да започне нещо поинтересно, в семейството вече дори няма разговори. Хората обаче се опознават именно в разговорите. Но това увличащо течение и „излизане извън себе си“ позволяват привидно напасване към света, което в крайна сметка е повърхностно и оставя всеки човек в самота, дори повече от преди. Стремим се всички да изглеждаме и да говорим по еднакъв начин, с еднакъв акцент, да въртим един и същи обръч, да приличаме на Бриджит Бардо... Но какво стои зад тази привидност? — желанието да имаш публика. Всъщност се стремим да заприличаме на онези, които имат публика в обществото, защото всеки търси внимание, особено младите. Четиринадесетгодишни момиченца си слагат какви ли не изкуствени мигли и гримове, а когато семейството реагира, настъпва такова напрежение, че младите едва не стават престъпници. Ако обаче оставим на воля цялата показност и поговорим с младото момиче за нейните мисли и чувства, стилът „Бриджит Бардо“ бързо изчезва. Не трябва да отдаваме значение на привидното, а на същността, която то прикрива. Трябва да изтърпим заострените обувки на младежа, който има хомосексуален вид, без да го осъзнава, ако не искаме да затвърдим този стил именно поради желанието за противопоставяне на родителите.

СЪЩНОСТ И ВЪНШНОСТ

Трябва да сме наясно, че преминава ново течение, но дъното си остава. Дълбините все по-малко ще се откриват в привидното. Дълбинно е именно неизказаното и неизслушаното. Всеки образ, приет от юношата, му служи в опитите да намери свой двойник, спътник или сексуално допълнение. Християнското семейство не би трябвало да обръща никакво внимание на външността, а да се грижи за същността на човешкото създание, защото зад външните гримаси стои личността, която трябва да се подкрепя и подпомага в себепознанието посредством всичко, което изразява или не успява да изрази.

Целостта на субекта винаги се запазва, дори насън. Все пак съществува и разпокъсване, предизвикано от поривите на желанието и от търсенето на допълнение. След тринадесет-четириннадесетгодишна възраст вече става дума за сексуално допълнение, което обаче присъства още от осемнадесетия месец във вълнуващата среща със словесния обмен. Трябва да знаем, че, обладан от желание, всеки човек има усещане за риск, иначе не би изпитал истинско желание. Желанието предполага риск, който от своя страна предполага тревожност, за разлика от потребностите и тяхното задоволяване, които не са съпроводени от безпокойство.

Всяка поява на съмнение и тревожност прикрива желание, което се опитва да се прояви чрез заместител. Това остава неизменно в човешката природа и не можем да очакваме, че за всяко безпокойство има утеха. Със самото наличие на съзнание човекът вече се превръща в арена на противоречията, особено между желанието да се съхрани и желанието да се извиси към по-цялостна себеизява. Възможно е обаче да няма кой да му помогне в изживяването на това безпокойство и ако не получи отговор на своя повик, той може да изгуби себеуважение. Така тревожността се превръща в себеобвинение — процес, който възпитанието трябва да се стреми да избягва. От малко детето трябва да се отглежда с убеждението, че неговите вътрешни конфликти са нормални и са проява на добра жизненост. Юношите трябва да знаят, че напрежението между тяхната привързаност към семейството и

желанието им да се откъснат от него е знак за жизненост. То става патологично, ако се сблъска с неразбиране в семейството, и тогава „свръзката“ е застрашена.

МИСЛОВНИТЕ ОБРАЗИ НА МАЙКАТА И БАЩАТА

Какво може да представлява семейството за детето в днешните условия?

Семейството все още съществува, хората още се женят, макар и не за дълго. В повечето случаи, поне в началото, детето се отглежда в двойка. Липсата на трима души още от раждането е рядкост и тази триада е незаменима за първите етапи на възпитанието. В зачеването на дете участват трима — бащата, майката и субектът, въплътен в първата клетка, образувана от съединяването на две отделни клетки. Дори да забравим, че сме трима, детето никога не го забравя. Ако няма тристранно възпитание, тогава покълва психозата. За щастие обаче не всички кълнове прорастват.

Затова дете, залепено за майка си, има нужда тя самата да се бори срещу този паразитизъм, като се занимава също и с неговия съперник — онова вертикално същество, „разхождащо се наоколо“ (бащата) и въплъщаващо представата за бащинство, която детето вече носи у себе си.

Защото всяко човешко същество носи у себе си идеята за „майка“ и „баща“, дори да не е имало „истински родители“. Това е неотменен психологически закон, който би съществувал дори в общество, където вече няма никакви семейства, а децата се отглеждат в детски групи. За детето бащата съответства на непоследователната и изпитателна страна от неговата психология. С бащата се идентифицирам, ако съм момче; той ми посочва моите отклонения от правилата, подкрепя социалното ми развитие и ми дава разменната единица „пари“. Бащата ме запознава със закона за размяната в обществото, размяна на поведения и размяна на могъщества, символизирани от парите. Той е още човекът, който ми дава (или не ми дава) името си, и така ме бележи със своето признание (или непризнание) още преди всеки друг социален контакт.

За детето майката е тази, която се грижи за него и го храни. Тя е съществото, което задоволява моите потребности и винаги намира начин да ме обнадееди, когато съм разстроен. При среща с бащината

инстанция (училището например) детето може да се почувства прекършено и тогава извиква представата за майката. В уестърните например винаги има жена с майчина функция. Майката е медицинската сестра, която лекува болните, а през останалото време е обект на всякакви желаниа на здравите представители на другия пол. Детето обаче има нужда от майка, която да му убягва в полза на други свои занимания, освен домакинските. В противен случай то не получава подкрепа на желанието си за развитие. (В тази връзка трябва да се отнасяме с недоверие към нашествието на майчини инстанции в нашето общество, като например недомислена здравноосигурителна система, покриваща прекалено много рискове.)

Благодарение на образите на майка-утешителка и бащанаставник, които носят у себе си, подрастващите могат да разрешат голяма част от своите проблеми: например в момчешките банди, където изпълняват един спрямо друг ролята на бащиния идеал за мъжественост.

Подложено на изпитание, детето се нуждае от възстановителния телесен допир с майката или неин представител. Поне до момента на смяна на млечните зъби около седемгодишна възраст, то задължително трябва да поддържа телесния контакт. Затова не трябва, в името на някакви криворазбрани психоаналитични възгледи, да отблъскваме детето в стремежа си да не го излагаме на нездрава чувственост. В противен случай то ще потърси телесен допир с други деца, като именно така ще премине към подобна нездравословна чувственост.

ТРУДНИТЕ ЕТАПИ НА ОТБИВАНЕТО И НА „ВСИЧКО ДА СЕ ПИПНЕ“

В детството има два трудни етапа — този на отбиването и този на „всичко да се пипне“. Ако са преминали добре, вече не може да има нищо страшно в живота на възрастния.

Отбиването, което представлява откъсване от тялото и миризмата на майката, трябва да бъде обезщетено с добавената стойност на словесния и жестовия обмен. Ако този период премине успешно, детето се развива към двигателна пластичност, която се овладява преди дисциплината на сфинктера. Ако двигателният етап е съпроводен от възпитание в дисциплина на сфинктера, т.е. от обвинения, че се цапа, тогава детето се озовава между чука и наковалнята, защото не може едновременно да овладее и сфинктера, и сръчността на движенията си. И обратно, ако е способно да изкачи или слезе по домакинска стълба, тогава за едно денонощие ще получим от него хигиената, очаквана вече три месеца. С други думи, когато създаваме дете, трябва да сме подготвени да сменяме пелени в продължение на двадесет и шест месеца.

Възрастта, в която детето иска всичко да пипне, е много важна. Тогава от четири до осемнадесет месеца то опознава нещата и помощта на майка си (Бог е свидетел колко е уморително това, особено ако тя е бременна със следващото!). В този етап детето не трябва да чувства, че обитава свят, в който „бащата е във всяка мебел“. Всъщност за детето бащата е законът, в който се сблъскват неговите желания. Той е човекът, който отнема майка му, т.е. сигурността от допира със себе си. Ако детето бръкне с пръст в контакта и се опари, го чуваме да казва: „Татко тук ли е? Татко ще опари.“ Това означава, че бащината инстанция се свързва с непоследователните опити за сигурност. Ако сигурността е нарушена, значи *другият* е там, за да ми я отнеме. Следователно, ако майката или представител на майката присъства, за да назовава постоянно опитите на детето (например: „Топлият чайник или ютията се хващат ето така, за да не се изгорим“), ако във всички опасни начинания то е съпътствано от думи и жестове,

ще видим как започва да се държи изключително предпазливо и старателно вкъщи, без почти никакви произшествия. Тъй като нашето възпитание цели да постигне самостоятелност на личността, детето трябва да знае, че няма да му се караме, ако направи злополука, защото причината е била някакво погрешно действие, което може да се случи и на възрастен. Важното е по отношение на стихииите, нещата, животните и законите то да се чувства в същото положение като всички останали хора, а не сякаш то е от едната страна на някаква преграда, докато възрастните са от страната на добрия Господ Бог, т.е. на най-висшата бащина инстанция.

Етапът за пипане на всичко трае месец — месец и половина, до два месеца при деца, които се нуждаят от повече опити, преди да разберат правилата за поведение с някои неща. Какво е забранено след този етап? В семейството — почти нищо, освен непоколебимата, макар и временна забрана, която гласи: „Това ти е забранено, докато не станеш малко по-сръчен и по-голям.“ Майката може да отдели по един час от своето време всеки ден, за да даде възможност на детето да изследва къщата, като влиза с него в дадена стая, където то може да пипа навсякъде; казвам *навсякъде* при определени условия, които, ако не бъдат спазени, могат да имат пагубни последствия и за възрастния. Ако направите това, можете да сте спокойни, че на тригодишна възраст детето ви вече няма да бъде непослушно. Защо? Дете, с което стават злополуки при всеки опит да подражава на поведението на възрастните, започва да става тревожно, да се чувства виновно и да предизвиква наказания, за да успокои чувството си за вина. Така ние сами залагаме непослушанието у децата, защото в етапа на пипане навсякъде и в тяхното „превръщане от малки в големи“ не сме ги научили да опознават границите на своите възможности на „порастващи малки“ и на същества от същия вид като нас.

ДЕТЕТО И ЗАКОНЪТ

Смятам, че съвсем отрано детето трябва да бъде запознато с истинските закони. Не трябва дори за улеснение на майката да му казваме, че на четиригодишна възраст училището е задължително. Когато му налагаме някакъв закон, трябва добре да внимаваме дали става дума за действителен, надсемеен закон, управляващ хората в гражданската общност, към която принадлежим. Това се отнася както за обществените закони, така и за правилата на поведение по отношение на вещите. Някои неща са напълно забранени, като например да пипаме татковата писалка, защото може да я повредим (възрастният също); да пропускате училище без причина и т.н. Ако наруши закона, детето се чувства виновно — чувство, успокоено след наказание, но само такова, каквото то е предвидило. Нарушаването на закона се заплаща. „Струваше ли си да поемеш риска от наказание?“ — трябва да го попитаме. „Да? Значи с основание си го направил.“ Така изглежда възпитанието на децата към самостоятелност. Когато е непрекъснато наказвано в училище, родителите се ядосват, а детето заявява: „Не ми пука.“ На лицето му е изписано обратното, но то просто иска да ги вбеси. Ако обаче го попитаме: „Струваше ли си? Какво си направил, за да заслужиш това наказание?“ — „Говорих в час пет минути.“ — „Е, струваше ли си?“ — „О, не!“ — „Виждаш ли, така стоят нещата, говоренето в час се заплаща и ти си го заплатил прекалено скъпо.“ Следващия път детето само ще си направи тази равносметка.

Ако детето е в конфликт със законите на групата, обществото или училището, не се намесвайте с положителни или отрицателни коментари на случая. А при нарушение на някое правило никога не се отклонявайте от поставените условия, никога. Само така ще му помогнете да интроецира бащината инстанция. Същевременно обаче, в хода на развитие на детето с възрастта, трябва да бъдат въвеждани изменения в правилата, но облекченията в закона се внасят в момент, различен от неговото нарушаване.

Както виждате, първоначалното възпитание в семейство или в заместител на семейната *триада* (т.е. субектът, поставен между майчина и бащина инстанция, реагиращи по различен начин на събитията) е задължително. Тази триада е необходимост за човешката природа и никакви съвременни социални видоизменения не могат да я премахнат.

При сегашните обстоятелства родителите могат преди всичко да дадат образа за общуване с приятели на тяхната възраст; упражняване на странични интереси, които съчетават тяхната социална среда с личния живот на семейството; и творчески обмен с *другите*. Това ще направи детето зряло в обществото и ще му позволи да остане свързано със своята семейна единица, като същевременно се присъедини към младежките групи и банди по начин, който вече не престъпва закона.

ЩЕДРОСТТА

Ще кажа няколко думи на християните относно възпитаването в щедрост. Ние често се ядосваме при вида на деца егоисти, които пазят всичко за себе си, но в повечето случаи именно те след време стават най-щедри от всички. Ако не проявява щедрост, значи детето просто не е разбрало, че разполага с всичко необходимо. Съществува възраст за щедростта. Детето преминава първо през чувството за собственост, а ако е лишено от него или с болка се оставя да му отнемат вещите, не трябва да бъркаме това с щедростта. Да не забравяме, че когато дава, то най-често го прави, за да се хареса на възрастните, които го заставят да дава, а не защото знае, че да даваш означава да се идентифицираш с получаващия. Докато не стане самодостатъчен, субектът не може да даде, без после да съжалява за това. Преди да достигне етапа на даването, той трябва първо да премине през етапа на размяната.

Етапът на размяната не е добре познат от родителите и най-често се осъжда от тях. Защо? Детето не практикува размяната според уравниващата стойност на парите, както смятат за редно родителите. То би дало химикалка, струваща двадесет франка, срещу топче за десет сантима. Нека не се намесваме твърде много в детските размени или поне да ги наблюдаваме отстрани. Можем да поговорим за тях, но да ги оставим да се случват, защото познанието за стойността на парите идва по-късно, към седмата-осмата година — едва тогава може да се говори за щедрост.

СВЕНЛИВОСТТА

Бих искала да поговорим и за свенливостта. Напълно погрешно е да се смята, че е добре да се разхождаме чисто голи пред децата. Към детето трябва винаги да се отнасяме като към почетен гост. Не се разхождаме чисто голи пред всеки, нали?... Детето не може да гледа онова, което желае, без да пожелае да го пипне. Следователно нека не му позволяваме да вижда онова, което му забраняваме, и с право, да пипа. Нека го оставим в неведение, освен ако само не се опита да разглежда през ключалката например. Понякога то има нужда да опознае тялото на възрастния и ако се е добрало до това познание, не трябва да го упрекваме, а да му кажем: „И ти един ден ще изглеждаш така.“ По този начин зачитаме неговата свенливост и свобода. Нека престанем да присъстваме на къпането му, когато то вече не се нуждае от помощ за това. Нека му позволим дори да се заключи. Да уважаваме свенливостта на тялото му, както и първите пориви на чувствата му. Няма нищо по-неприятно от това да кажем в негово присъствие: „Той гледаше малката Еди-коя си — харесва я!“ Няма нищо по-обезсърчаващо за детето, а още по-малко за юношата, от изтъкването на порива на неговите желаниа.

ЖЕНСКА И МЪЖКА РАБОТА

Искам да отбележа нещо за женската и мъжката работа. Ако бъде отглеждано така, както ви предлагам, ще видите, че след етапа на „пипане навсякъде“ детето, момче или момиче, преминава към желанието да се идентифицира с майка си в домакинската работа или с трудните занимания на баща си. Никога не трябва да заклеимяваме момченце, което се захваща да подрежда или да глади, с коментара, че това е женска работа. Същото се отнася и за момиченце, което иска да кове пирони. Всякакви подобни действия представляват за детето, което ги имитира, израз на неговото съревнование с родителите. Това съперничество му позволява да се изгради и да добие познание за своите възможности. Няма да му помогнем да напредне, ако му казваме: „Направи това, направи онова!“ До осмата година детето трябва да има опит, утвърден в семейство, защото след деветата година вече започва да търси потвърждение за своите способности в други семейства: като пренесе въглицата на някоя госпожа или гледа нечие бебе. Ако имате приятелски семейства, правете подобен взаимнообмен на опит — това дава на децата голяма увереност в тях самите.

ПЪРВОНАЧАЛНОТО ВЪЗПИТАНИЕ НЕ СЕ ЗАЛИЧАВА

Сп. „Нотр Дам“^[1], Квебек, април 1988 г.

СПИСАНИЕ „НОТР ДАМ“: Често се твърди, че началното възпитание от първите месеци и години е много важно.

ФРАНСОАЗ ДОЛТО: Да, така е, напълно вярно. Но не става дума за възпитанието, което родителите се опитват да дават съзнателно. То няма нищо общо с дресиране или поведение, което се стремим да наложим на детето. Всъщност става дума за уважението, което предаваме на детето към самото него, идващо от уважението на възрастния към детето. Такова възпитание е продължение на онова, което е получил самият възрастен. Ако слушаме единствено какво говорят родителите на детето си, няма да добием представа за това възпитание, защото първоначално е неизречено. То се предава преди всичко с нагласата, която вдъхва на детето увереност или неувереност в себе си, която му внушава гордост от неговия пол и от неговите начинания, и му дава сигурността, че каквото и да направи, винаги ще бъде обичано, дори понякога да му се карат.

Всъщност възпитанието в дълбокия смисъл, за който говоря тук, е въпрос за сигурност или несигурност. То ще позволи на детето да изрази енергията си или, напротив — ще я парализира. Всичко се свежда до това и поради тази причина първоначалното възпитание не се заличава. Когато казвам, че не се заличава, нямам предвид, че то непременно е вредно, а че изгражда личността на детето и неговия начин да присъства в света. А тази личност няма да може да бъде променена. Тя е нещо като стъблото на дърво. Поникващото дръвче има съвсем тънко и крехко стъбло, но вече си личи дали ще има три или четири основни разклонения. След време то ще развие своята корона и стъблото му може да достигне два метра в диаметър, но винаги ще запази своите три или четири основни разклонения, които са изградили неговата първоначална структура.

С. Н. Д.: *Когато подчертаваме важността на първоначалното възпитание, не рискуваме ли да вдъхнем на младите родители тревога и неувереност и поради това те да започнат да правят грешки?*

Ф. Д.: Наистина е възможно младите родители да се разтревожат просто защото не са разбрали какво означава твърдението, че за добро или за зло, първоначалното възпитание е много важно. Но се случва също и да не се притесняват за неща, които би трябвало да ги притесняват. Ако са динамични, щастливи, жизнерадостни и се отнасят към децата си като към човешки същества, тогава родителите правят всичко необходимо и няма нужда да се чувстват неспокойни или неуверени. Но това не трябва да остава само на думи. Детето трябва действително да бъде прието като пълноправен член в живота на двойката, като човешко същество, момче или момиче, в достойни взаимоотношения със своите родители. Не може да се отнасяме с него като към играчка или домашно животно. Дори не е достатъчно да се отнасяме добре с детето, а трябва истински да го зачитаме. Трябва да изразяваме уважение и в най-малкия свой жест и поглед. Пред него не трябва да правим нищо, което не бихме направили пред някой почетен гост. Да възпитаваме означава всъщност да се отнасяме към детето като към човешко същество; да му позволим да разгърне своята енергия и да му помогнем да се чувства пълноправно човешко същество сред останалите. А това се прави в среда, която наричам триадична и която включва бащата, майката и детето. То трябва да се чувства като един от тези три полюса. В противен случай, ако полюсите са два — майката и детето — се получава диада, „огледало“, а няма нищо по-лошо от това, тъй като така се парализират бъдещите динамични възможности на детето. Както виждате, тук не се касае за приучаване към добри навици, а за динамика на несъзнаваното. Следователно дори ако бащата отсъства физически, майката трябва непрестанно да го споменава, за да осигури тази триада. Тя трябва да каже на малкото: „Без твоя баща нямаше да се родиш. Ти имаш баща като всички останали деца и някой ден ще го потърсиш. Сега съм скарана с него, но когато ти се появи на този свят, аз го обичах. И понеже те обичам, това доказва, че и у него е имало много добри неща.“ За съжаление невинаги се случва така, но е много важно такова съгласуване между майката и детето по отношение на бащата да се осъществи възможно най-рано.

С. Н. Д.: *Все повече майки работят извън дома, дори когато детето им е съвсем малко. Възможно ли е да се компенсира отсъствието на майката?*

Ф. Д.: Случва се наистина да се налага майката да работи извън дома по финансови или здравословни причини. По този повод трябва да кажем, че детето не се нуждае от майка си двадесет и четири часа в денонощието, още по-малко от майка, която е депресирана от задължението да си стои у дома. То има нужда да бъде през цялото време в сигурните ръце на надежден човек и да знае, че майка му си е майка, а другият е заместител, назначен и упълномощен от нея. Независимо дали е на петнадесет дни, на три месеца или на две години, важното е да кажем истината на детето за това, което се случва и се отнася за него: „Оставям те на еди-кой си, връщам се след малко.“ По-добре да допуснем да се разплаче от раздялата, отколкото да излезем скришом от страх да не го натъжим. Когато детето страда или е щастливо, по-скоро трябва да облечем в думи неговите чувства, за да ги очовечим.

Малкото се нуждае от постоянните грижи на възрастен, като не е задължително това да бъде един и същи човек. То трябва обаче да знае, че неизменно и завинаги си остава дете на своите майка и баща, и нищо не може да промени това. Защото казаното за майката се отнася и за бащата. Както знаем, случва се родният баща на детето да не бъде после негов „татко“. Той е заместен от приеман баща или от бъдещия нов съпруг на майката, а понякога дори от майката, която сама поема отглеждането. В този случай е много важно детето да знае, че има роден баща, дори и да не носи неговата фамилия, ако е било осиновено от друг. А живеещият с майка му става „таткото“ в смисъл на онзи, който му прегражда достъпа до леглото на мама. Детето трябва да чувства, че възрастните, майката и бащата, с които живее, имат прерогативи на ниво, различно от неговото.

Да се върнем на въпроса за малкото дете, което поверяваме на друг човек. Очевидно някои майки не се решават на това, тъй като всъщност искат да заемат цялото пространство в живота на детето си. Но не е добре да го правят, защото и без това няма да го постигнат. На шестгодишна възраст то ще обърне гръб на майка си и ще се привърже към учителката в класа. Когато го поверява на друга жена, майката трябва по-скоро да й позволи тя наистина да се превърне в „мама“,

която се грижи за детето и приема или отхвърля неговите изисквания. А тази жена никога няма да замени родната майка, свързваща детето с биологичния му баща, когото носи у себе си. То трябва да знае, че има родна майка, но е вредно тя да го присвои само за себе си — би било дори перверзно, и такова дете може да стане хомосексуално преди четвъртата си година. Непременно трябва да съществува триада и майката да отдава внимание на изискванията и на друг човек, различен от детето. Това е от съществено значение и представлява ключ към здравословното възпитание.

С. Н. Д.: Днес децата тръгват много рано на ясла или на градина. Крие ли това някакво сътресение, което не е за подценяване? А може би все пак дава някакъв шанс на детето?

Ф. Д.: Без съмнение детето има нужда да бъде във връзка с общността още с излизането си от родилния дом след няколко дни или седмици, прекарани там. Но това трябва да се осъществи заедно с майка му или до известна степен с баща му. Следователно, преди да го поверим на институция, която ще се грижи за него в отсъствието на родителите, задължително се налага преходен период и дори някакво междинно пространство, в което детето постепенно привиква към съжителство с другите деца. То се нуждае от тях, за да изгради себе си и да се „имунизира“ срещу враждебността на живота в общност. Но този опит трябва да се осъществи в присъствието на майката или бащата, които са наоколо и го подкрепят в усещането му за цялост, защото за него е разтърсващо да остане сред другите без ясна представа за самото себе си.

В доста случаи преходът от семейната към външна среда далеч не протича толкова гладко. Затова тук сме създали така наречената *Зелена къща*, където детето идва с майка си или баща си, и с тях се „изговаря“ и обсъжда всичко, което му се случва с другарчетата, без никога да бъде назидавано. Например някое по-голямо дете е ударило малкото, но така стоят нещата — големите са по-силни от малките. Отвеждаме удареното дете при майка му да го утеши, а после то може да се върне при насилника, докато постепенно този опит не се превърне в положителен. С времето придобива истинска увереност и само позволява на майката да си върви. Това показва, че детето вече може да тръгне на обикновена ясла, в която родителите не присъстват. Такова междинно пространство между семейството и яслата, в което то

се изправя пред другите в присъствието на майка си, му позволява да се изгради в отношенията с неговите другарчета. Същевременно добива познание за своята самоличност и сигурността, че е обичано от родителите си, и повече не се нуждае от тяхното непрекъснато присъствие наоколо. Може да се каже, че детето вече носи в себе си тези майка и баща, които го обичат дори когато е уязвено, дори когато върши пакости. То знае, че каквото и да стане, винаги ще получи разбиране и прошка, защото вече е преживяло срещата с външния свят заедно с майка си или баща си. А това може да се направи още в първите месеци и години от неговото съществуване. Много отрано детето трябва да усети, че родителите му са неотлъчно до него и у него, и няма да отстъпят мястото си на никого, защото тяхната обич му принадлежи веднъж завинаги.

Какво става обаче, ако по една или друга причина въпросният преход не се осъществи? Има опасност детето да развие двойна самоличност. В яслата то е само част от голямата група, а у дома е залепено за майка си или баща си, неспособно на самостоятелност. Това означава, че не е формирало своята самоличност, защото дете със самоличност остава еднакво, където и да отиде. Самоличността идва от сигурността и увереността да бъде себе си, от съзнанието за ценност на неговия пол и възраст, както и от мястото, което има право да заема в света. То има собствено място, което никой друг не може да заеме, така както и то не може да заеме чуждо място. Освен това при липса на преходен период детето се изживява като напълно подчинено на абсолютната власт на възпитателите в яслата и остава с усещането, че учителката има всички права. Когато обаче е направен преходен период, то знае, че родителите ѝ плащат, за да се грижи за него, но тя няма неограничени права. Няма право да го бие например — и детето го знае. А ако това все пак се случи, вероятно само я е предизвикало да извърши нещо, на което тя няма право. След като сме му обяснили всичко това, детето започва да живее с невероятна лекота. То знае, че може да докара другите до крайност, но знае също и че ще си плати за пакостите. Когато твърде много дразним кучето, няма как да не ни ухапе. Освен това си струва да ни наказват от време на време!

С. Н. Д.: Днешните семейства много често имат само по едно дете. Как можем да облекчим това положение, което детето изживява трудно?

Ф. Д.: За това няма лек, защото да бъдеш единствено дете не е болест. Но със сигурност единственото дете е по-различно от останалите. То е малко като първото или последното дете в многодетно семейство, но най-вече като последното, което е силно осакатено от липсата на истински съперници сред братята и сестрите си. Всъщност първият истински съперник на единственото дете е собственото му дете, което ще създаде в брака си. Впрочем много двойки се разпадат по тази причина. Съпругът, който е бил единствено дете, изпитва ревност от сина си; или съпругата, ако е била единствено дете, ревнува от дъщеря си. Те имат усещането, че детето заема прекалено важно място, особено ако партньорът видимо му отдава повече обич.

И така, известно е, че единственото дете има по-различно поведение. Това обаче не означава, че предварително е ясно по какво ще се различава от останалите. Все пак са направени редица заключения. Установено е например че съществена част от командосите доброволци за самоубийствени мисии са единствени деца. Докато родителите винаги са треперили повече над неговата сигурност като единствен представител на рода, на възраст между двадесет и двадесет и две години, това дете изведнъж решава да рискува живота си. Без съмнение то постъпва така, защото никога не се е чувствало отговорно за когото и да било. В живота си на единствено дете не е съществувал друг, освен неговия малък „аз“. Затова поне веднъж то иска да поеме голям риск и да почувства превъзходство. Изобщо не става дума за великодушие, както често се смята. Това е продиктувано от порив към предизвикателството, какъвто е случаят и с най-големите алпинисти, често впрочем единствени деца в семейството. Всъщност такова дете е отглеждано като цвете в саксия и се опитва да реагира. Със същия успех, но с обратен знак, то може да стане и безличен чиновник. Такава е опасността от прекомерното пазене и очевидно единственото дете повече от всяко друго е изложено на свръхпредпазване от своите родители.

С. Н. Д.: *Има самотни майки или такива, които след раздяла остават сами с малки деца. Отсъствието на бащата представлява ли значителна липса в живота на детето и възможно ли е тя да бъде запълнена?*

Ф. Д.: Вече засегнах този проблем във връзка с предишен въпрос, но е важно да се върнем към него. За да запълним отсъствието на

бащата, не трябва да се държим така, сякаш е починал или никога не е съществувал, тъй като е от съществено значение да избегнем вероятността детето да реши, че е заместител на бащата в живота на майка си. Ако след загубата на съпруга си майката се утешава със сина или дъщеря си като с някаква кукла или плюшено мече, тогава развъртава своето дете. Напротив, тя не трябва да се срамува да признае липсата на мъж в живота си и без колебание да изтъква, че детето не може да запълни тази липса. За жалост под претекст, че са без мъж, някои жени престават да излизат, не оставят никога детето си при други хора и не водят никакъв социален живот. Майка, която няма мъж, трябва все пак да има приятелски семейства, любими занимания, спорт, забавления и изобщо неща, които прави за удоволствие, а не само за да си изкарва прехраната. Тя трябва да оставя детето, за да отдели време за себе си. По този начин то ще расте така, сякаш в известен смисъл има баща, тъй като е създадена ситуацията, която нарекох „триадична“. Освен детето съществуват удоволствието и социалният живот на майката. Би било пагубно тя да му се отдаде изцяло, а после да му казва: „Аз се пожертвах за теб.“ От този момент нататък нещата тръгват наопаки за две поколения.

Впрочем добре е да отбележим, че такова обсебване на детето от майката се случва дори при физическо присъствие на мъж в къщата. Не е достатъчно да има някакъв съпруг. Тя трябва да се грижи за него, да го желае, да има свои занимания, забавления и отношения, така че детето, каквото и да прави, да не успее да изземе цялото ѝ внимание, да разбере, че по-скоро трябва да разшири своето ползрение и да излезе извън тесния обсег на майчиното пространство. И това, което описвам, не е само игра на роли, а начин на живот. Без съмнение детето се нуждае и от майка си, и от баща си. Чрез тях обаче то дължи своя произход на два различни рода и има нужда и право и на двата от тях. Всяка самотна майка трябва винаги да казва на детето си: „Аз лично вече не поддържам връзка с баща ти, но ти можеш да се свържеш с него винаги когато пожелаеш. А роднините на баща ти са и твои роднини.“ Жена, която прави това, го прави за доброто на детето си, макар и невинаги да ѝ е лесно. Може да не ѝ харесва, че свекърва ѝ се пада реално баба на нейното дете, или, макар съпругът да я е напуснал не по нейна вина, роднините му да се сърдят на нея, но въпреки това е важно в даден момент, когато детето навърши седем-

осем години, майката да му позволи да установи връзка с роднините на неговия баща, ако те искат да го видят. За да бъде пълноценна личност, то има нужда не само от майка и баща, но и от източника на своите два корена.

С. Н. Д.: Твърди се, че е много важно да вземем малкото на ръце, да го гушкаме и милваме.

Ф. Д.: Най-напред ще кажа, че трябва да правим това, ако наистина имаме желание, а не защото така е препоръчал даден педиатър. С други думи, безсмислено е просто да предписваме на детето ежедневна „доза“ нежност. Още по-малко трябва да се влага еротика от страна на родителите, защото това би било напълно перверзно, а трябва да се прави с непорочната обич, с каквато самите ние сме били отгледани от своите родители. Напълно естествено е да показваме обичта си към детето с ласка, от каквато и самото то се нуждае. Разбира се, че в своето общуване с него ще използваме езика на тялото. При хората обаче този език трябва да бъде съпроводен от думи. Не милваме дете така, както милваме куче. Майката не е маймуна, която почесва своето малко. Тя трябва да му пее песни, да му говори, да му разкаже кое е то и каква е връзката му с нея. Всичко това придава друго измерение на ласките.

С. Н. Д.: Важно ли е да обясняваме на съвсем малко дете какво му се случва и решенията, които вземем по отношение на него, дори ако не разбира и половината от онова, което му казваме?

Ф. Д.: Задължително е, подчертавам, че е задължително да се обяснява на малкото всичко, което се случва и прави по отношение на него. Няма да му разказваме своите грижи и проблемите, които сме имали при вземането на дадено решение, но трябва да му обясним крайния резултат. Ще кажете: „То не разбира и половината от онова, което му казваме.“ Напротив, разбира всичко! И ако не разбира на мига, в който го казваме, разбира, когато го преживее. Например, когато го оставяме при някого, трябва да му обясним: „Ето, оставям те при еди-кого си за два-три дни. Така стоят нещата — аз имам да свърша нещо, но скоро ще се върна.“ Не е необходимо да му разказваме какво точно ще правим през тези три дни, но трябва да му кажем какво му предстои да преживее. Разбира се, когато детето е съвсем малко и му кажем за първи път: „Приготвям ти шишето“, то не знае какво означава това. Но след два-три пъти даване на шишето с

мляко, което се свързва с усещането му за глад, думата „шише“ вече добива смисъл. Винаги става по същия начин. Ние чуваме всички думи още преди да знаем тяхното значение. Когато преживеем нещата и ако думите, които ги описват, са били точни, тогава разбираме техния смисъл и осъзнаваме съответствието с казаното. Затова, за да има доверие между родители и деца, е от съществено значение родителите да казват какво се случва и казаното да бъде истина.

С. Н. Д.: *Понякога родителите са принудени да прибегват до известно наказание спрямо малкото, като го нашляпат по дупето или нещо подобно. Трябва ли на всяка цена да се въздържат да го правят?*

Ф. Д.: Да, на всяка цена, защото е позорно да се бие дете. В тази връзка трябва да ви разкажа нещо. Моят съпруг, който е руснак, ми казваше, че преди войната в Русия насилието над деца не е съществувало. Никога не бил виждал мъж или жена да бие детето си, дори под въздействието на алкохола. Това се кореняло в тяхната вяра, според която детето е обител на Светия Дух. Той бе много огорчен, когато установи, че в неговата страна родителите са започнали да използват сила срещу децата си, и казваше следното: „Такива родители нямат чувство за човешко достойнство и вече не могат да го предадат и на децата си.“ Имаше нещо дълбоко вярно в това разсъждение.

Всъщност трябва добре да се разбере, че използването на физическа сила срещу дете няма нищо общо с възпитанието. Да се удрия дете е животинско. Животните използват сила срещу малките си, защото не разполагат с език. Как е възможно обаче човешко същество да реши да бие дете, освен ако не е с потиснато либидо?! Разбираемо е, ако, излезли извън кожата си, майката или бащата шляпнат детето по дупето, но това не е възпитание и родителите трябва добре да го знаят. В случай че са прибегнали до насилие, майката или бащата трябва без колебание да кажат: „Извинявам се, но ти ме изкара извън нерви.“ На не една майка, която в пристъп на яд раздава пердах по дупето, съм помогнала с препоръката да удари по най-близката възглавница, казвайки на детето: „Ето какво ми се иска да направя с теб, когато правиш така.“ И всеки път това подобрява отношението между нея и детето, защото то разбира какво точно става. И обратно, ако го бием — не разбира, защото за жалост детето изпитва удоволствие да бъде удряно от майка си — в това се състои проблемът. Когато го шамаросаме, то е унижено и подтикнато към мазохизъм, но ако го

удряме по дупето, получава чисто генитални усещания, подобни на сексуално удоволствие. Детето няма същата сексуалност като възрастния и за него всяко силно усещане е удоволствие. Следователно битото дете ще направи така, че да бъде ударено отново, и се получава порочен кръг. Затова майката трябва да устоява на дете, което упражнява известна власт над нея, като я кара да излиза извън нерви. Тя може да му каже: „Просиш си пердах по дупето, но няма да го получиш, защото не си див звяр, а моят син.“

С. Н. Д.: Родителите могат лесно да унижат малкото и да му се надсмеят. Как то преживява това?

Ф. Д.: Такава ситуация е ужасна за детето. То губи всякаква сигурност, все едно вече няма родители и е останало пълно сираче. Наистина, унижено от родителите си, у него сякаш е убита бащината половина, защото у всяко дете има един баща — част от бащата присъства у него. Неговият „вътрешен баща“ е унижен от собствения му баща. Следователно детето се срамува от бащата, който подценява сам себе си. Това се случва на несъзнавано ниво, но се вижда до каква степен му се отразява такова унижение. Впрочем не е нормално родител да унижава детето си. Такъв родител вероятно има невроза или чувство за малоценност. Сигурно той самият е бил унижаван от собствения си баща и в този смисъл неврозата, която го кара да се подиграва на детето си, е семейна невроза. Трябва да се отбележи обаче, че обратното също е много лошо — да изтъкваш и хвалиш детето си пред всички, да го качиш на масата, за да му ръкопляскаш. Това е унижително за детето, защото заключава, че баща му няма самочувствие и трябва да използва собственото си дете, за да очарова останалите, понеже сам не успява. Детето усеща като някакъв вид проституция опита да впечатли останалите вместо баща си, който се смята за неспособен, или вместо майка си, която не успява да се хареса на останалите.

Случва се детето да бъде унижено от друг човек, а не от родителите си. Често поводът е именно че е дете на някой си — синът на еди-кой си, дъщерята на еди-кой си. Ако установим такова нещо, трябва да му кажем: „Щом ти е казал така, значи този човек завижда на майка ти за красотата и качествата ѝ.“ Още по-добре би било да го кажем в присъствието на човека, унижил детето. Трябва да казваме на децата нещата такива, каквито са, и истината за хората. Не е вярно, че

всички хора са мили. Има и лоши, и невнимателни, и не особено симпатични хора. Безсмислено е да казваме на детето: „Ще видиш, учителката е добра“, защото може да не е вярно. Тя не е учителка просто защото е добра, а защото си разбира от професията, така както не поверяваме детето си за отглеждане при някого, защото е любезен, а защото е опитен. Много е важно да казваме на децата истината за отношенията, които им предстоят с останалите. Възрастните преди всичко упражняват своята професия, но каквато и да е тя, това не им пречи внезапно да проявят враждебност към някое дете. Тогава трябва да му кажем какво става, например: „Този човек сигурно е срещал дете, което се е държало зле с него, и сега си му заприличал на това дете. Покажи му, че ти не си лош.“ Често се случва например в първите училищни дни детето да установи, че не се разбира с учителката. Тогава трябва да му кажем: „Явно тази учителка не те харесва, но опитай да дадеш най-доброто от себе си. Все пак има и предимства в ситуацията — щом не ти харесва да останеш в този клас, ще се постарая да преминеш в по-горния. Освен това учителката вероятно ще бъде очарована да види как се превръщаш в нейния най-силен ученик.“

С. Н. Д.: *Вие много настоявате да се казва истината на децата.*

Ф. Д.: Да, задължително, защото истината е трамплинът, който позволява на детето да напредне в живота, и опорната точка на лоста, който му помага да се изправи срещу действителността. Не става дума да злословим срещу когото и да било или да предпазваме детето от неща, които вероятно никога няма да му се случат. Напротив, трябва да изхождаме от неговия опит и да изразим с точните думи този опит, за да разбере, че не се е излъгало. Да предположим, че детето установи, че майка му не го обича или не по желанието от него начин, или пък обича повече брат му или сестра му. Ако това наистина е вярно, трябва да се съгласим с него и да опитаме да му покажем, че може да извлече полза от обстоятелствата. Например можем да му кажем: „На брат ти сигурно му е по-приятно в момента, но това няма да ти попречи да израснеш като добро момче. Щом не се чувстваш толкова добре у дома, може да решиш да учиш в чужбина. Не трябва да съжаляваш за сегашното положение.“

Със сигурност е болезнено за детето да потвърдим неговите опасения, но така или иначе то ежедневно понася болезнената ситуация, а на всичкото отгоре ние непрекъснато го заблуждаваме: „Хайде сега, отлично знаеш, че майка ти те обича също толкова, колкото и брат ти...“ Много по-добре е да се изправи пред истината, пред самата истина, и да опита да извлече възможно най-голямо предимство от действителното положение. Мисля, че дори когато си дете, за предпочитане е да виждаш нещата такива, каквито са, а не каквито ти се иска да бъдат.

С. Н. Д.: Трябва ли да възпитаваме малките в ценности като щедрост и справедливост? Когато родителите са вярващи, могат ли да говорят на децата си за Бог? Няма ли опасност това да ги травмира?

Ф. Д.: Със сигурност малките не се възпитават на ценности чрез лекции, а чрез примери. Както посочих още в началото, родителите неизбежно извършват някакви постъпки пред децата си, така че детето непременно ще попита: „Защо правиш това?“ Тогава трябва да кажем истината: „Защото смятам, че така е правилно.“ Детето ще продължи да обсъжда или критикува, докато накрая не си изгради своя преценка. Откровено казано, ценностите не се „наливат“ у детето чрез инжектиране, а ние по-скоро му предоставяме житейски примери, с които може да разполага.

Същото се отнася и за Бога — това е въпрос на начин на живот. Не говорим за Бог, понеже така трябва, или защото сме вярващи. Да бъдеш вярващ всъщност означава да обичаш Бога, защото си обичан от него. В такъв смисъл е напълно естествено да говорим за Бог, тъй като е естествено да говорим за онези, които обичаме. Детето може и да каже: „Надуваш ми главата с твоя Исус.“ Тогава трябва да му кажем истината, че за да вярваш силно, трябва да си малко луд. Така няма опасност да го травмираме. Травматизираща е само лъжата. Няма да навредим на детето, ако му кажем, че съхраняваме вярата си дори с риск да изглеждаме странно или старомодно в очите на съседите. Така или иначе, ако родителите наистина са вярващи, ако вярата им е действителна и религията им не е някаква палячовщина, тогава детето само ще разбере, че те са вярващи. Истинската вяра се излъчва от цялото ни същество, а чистосърдечната вяра на родителите може само да бъде полезна на децата. Вярващият всъщност е човек, който има

доверие във всяко човешко създание, следователно и в своето дете, независимо от обстоятелствата, дори то да е наркоман, престъпник или затворник. Това е вярата — да вярваш, че у всеки човек, какъвто и да е той, присъства божествената искрица. Вяра, която не води до увеличаване на доброто, не е никаква вяра.

С. Н. Д.: *Често използвате думата „перверзно“ и „перверзия“.* Какво точно имате предвид?

Ф. Д.: Говоря за перверзия, защото за нещастие тя се среща, и то много по-често, отколкото предполагаме. Буквално думата „первертирам“ означава „преобръщам“. Под „перверзия“ разбирам всичко, което върви срещу посоката на израстването. Ако ми позволите, ще обясня с два конкретни примера.

Да вземем например дете, което плаче. Това е неговият начин да се изразява. Тогава, дори от разстояние, трябва да му поговорим и то ще утихне, усещайки, че му обръщаме внимание, макар и да не можем веднага да го вземем на ръце и залюлеем. Но може също и да му запушим устата с биберон залъгалка, а това би било перверзно, защото го оставяме да вярва, че занапред в своя живот винаги ще намира биберони заместители. По-късно може да посегне към наркотиците или алкохола, защото всъщност му е внушено, че когато сме нещастни, в никакъв случай не трябва да се оплакваме, а по-скоро трябва да си натъпчем устата с храна, пиене или някакъв друг любим обект. Следователно говоря за перверзия там, където се отклоняваме от посоката на развитие на детето.

Да вземем друг пример. Всички бозайници се научават на задържане при отделителните функции от момента на завършеното развитие на своите нервни окончания и при животните това отнема само няколко дни. При хората обаче продължава много по-дълго, защото развитието на нервните окончания отнема повече време. Освен това още преди да е изоставило аналното удоволствие, детето трябва да развие удоволствието от движенията на ръцете, които се научават да боравят с предмети като пластилин, пясък, кал и др. Следователно майки, които се опитват преждевременно да научат детето си да се сдържа, постъпват перверзно, защото не зачитат неговото естествено развитие. С други думи, имаме первертирано възпитание в етапа на така наречения в психоанализата анален стадий.

С оглед на тези два примера вече можем да разгледаме въпроса за перверзията на всички равнища на възпитанието. Перверзия има там, където се отклоняваме от пътя на развитие на детето. Така става, когато го отглеждаме за себе си, а не за самото него и за собственото му бъдеще, което впрочем ни е неизвестно, а то само трябва да изгради. Первертираното възпитание непрестанно тегли към миналото, вместо да отваря път към бъдещето. Следователно, ако отглеждаме детето така, че да удовлетворява самите нас, всъщност не го възпитаваме. По-скоро трябва да му помогнем да открие хората, които ще му харесат и на които то ще се хареса. Перверзно е възпитанието, насочено към удоволствие, което детето се очаква да доставя на своите родители. Удоволствие нека си доставят майката и бащата един на друг, а детето трябва да развива себе си, за да може после да напусне семейството и да си изгради свое. Голяма истина се съдържа в начина, по който е формулирана Божията заповед „Почитай майка си и баща си!“ Не се казва: „Обичай ги!“, защото предназначението на родителите не е преди всичко да бъдат обичани. Като родители те са длъжни да бъдат полезни и да допринасят за пълноценното развитие на децата си. Не казвам, че децата не трябва да ги обичат — още по-добре, ако съществува и обич в добавка, но имам предвид, че хората не са създадени да се сливат в затворен кръг. Те са създадени, за да израстват, развивайки непрестанно възобновяващи се общности. Когато говоря за перверзия във възпитанието, имам предвид всичко, което не следва посоката към израстване и развитие на детето.

[1] През 1983 г. Франсоаз Долто е поканена в Монреал на семинар, организиран от психолозите в болницата на Мезон-ньоф-Розмон, посветен на нейното дело. Вж. „Квебекски диалози“, Le Seuil, 1987; Франсоа Пералди („1760, или Долто в изгнание“ в „Няколко стъпки по пътя на Франсоаз Долто“), Le Seuil, 1988, и Андре Рюфо, „Защото вярвам в децата“ (предисловие на Франсоаз Долто), Ed. de l'Homme, 1988. ↑

ПРОБЛЕМАТИКА НА РАННОТО ДЕТСТВО

*С любезното съгласие на Франсис
Мартенс и Рашел Крамерман, февруари 1949 г.*

ОБЩА ВЪТРЕШНА НАГЛАСА ПО ОТНОШЕНИЕ НА ДЕТЕТО

Изключително трудно е да се говори за детето като общо понятие, защото съществуват само индивидуални случаи, за всеки от които трябва да отчитаме природата на съответното дете, неговата жизнена среда, личните му възможности, както и предоставените от природата на неговите родители, и т.н.

Въпреки това може да се определи общата вътрешна нагласа, която трябва да възприемем спрямо детето, независимо какво е то и какви сме ние. Книгата на г-жа Пиклер цели да насочи вниманието на родителите именно към тази нагласа. Но тази госпожа поставя ударение преди всичко върху поведението на децата в стадия на двигателното изразяване. Тя не говори за семейните взаимоотношения. А в действителност семейната среда винаги оказва влияние (раждането на по-малко дете, някоя баба, тясното жилище, необходимост от тишина за работата на един от двамата и т.н.), така че не можем неотклонно да се придържаме към поставените правила... Трябва обаче да признаем, че жизнеността на детето е неотменна. То разполага с огромна неизчерпаема енергия, която на всяка цена държи да намери израз, дори да няма идеални условия за това. Общото правило, което трябва да направлява нагласата на всички родители, е: да оставим детето да се изразява свободно, такова, каквото е, и където и да се намира, без никога да насилваме или противодействаме на неговото развитие.

Как да придадем положителен смисъл дори на „отрицателното“ поведение на детето (неуспех, отказ и т.н.)?

До двегодишна възраст детето се изразява чрез гукане, игри в креватчето или с възглавнички в кошарата си. Понякога то поема рискове, но трябва да го оставим да ги изживее и да премине през своите изпитания. Много родители се страхуват да не травмират децата си и в стремежа си да избегнат подобни травми, предизвикват катастрофални ситуации. Ето пресен пример за опасността от погрешното разбиране на психоаналитичната теория.

Дете на осемнадесет месеца очаква шишето си с мляко, което неговата майка му приготвя с известно закъснение. Изнервено от закъснението, то започва да крещи и да рита, като вече отказва поднесеното шише. Какво трябва да се направи? Здравият разум подсказва просто да го оставим свободно да вика и да откаже шишето. Впрочем вече приближава етапът, когато детето започва да отказва млякото, защото предпочита „храната за възрастни“. Освен това пропускането на едно хранене не би имало никакви последствия за здравето му. Майката обаче не е сама в тази ситуация и атмосферата около нея е напрегната. На всичкото отгоре един от присъстващите е специалист по психоанализа: „Ако сега му позволите да откаже шишето, повече няма да имате власт над това дете, а то ще започне да ви управлява.“ Под натиска на този съвет майката предприема безсмислена битка с детето, за да го насили да приеме шишето. Накрая „специалистът“ полива главата на бебето със студена вода, то се разпищява с всички сили, започва да се дави и в търсене на закрила се успокоява в прегръдките на майка си, която така успява да му вкара биберона в устата.

Какво точно става в тази сцена? В стремежа да бъде избягнат първоначалният гняв, който щял да травмира детето и окончателно да затвърди неговото поведение към майка му, се нанася много по-жестока травма. Вкарването на главата на бебето под чешмата предизвиква задушаване, наподобяващо травмата при израждането (първото вдишване). Така то преживява „регресия“: възвърнато към състояние на съвсем малко бебе, то се нуждае да бъде обгърнато от майка си и не може да се успокои по друг начин, освен чрез майчината ласка, както в бебешкия си период. Следователно приемането на шишето с мляко е постигнато с цената на регресия в неговото развитие.

Всъщност това дете е на възраст, в която изразяването е много трудно — оралният етап. Очакването на шишето предизвиква у него състояние на силно афективно напрежение, което не може да изрази по друг начин, освен с викове. Преди да се успокои, трябва първо да премахне напрежението, като го изкара, за да може после да преглъща. Очевидно не може едновременно да крещи и да поглъща храна. Следователно трябва да го изчакаме да изрази напрежението, да го оставим да вика и да му позволим свободно да се противопостави —

това е единственият начин да го накараме накрая да склони. Както ще потвърдим и със следващия пример, наистина е възможно да дадем положителна посока на детското поведение на противопоставяне.

Ще разкажем за тригодишно момченце, което било поканено да присъства на коледното празненство в една детска градина, защото родителите се познавали с директора ѝ. При раздаването на играчките малкият, естествено, не бил включен в списъка на децата от градината, които били извиквани едно след друго. Като всички останали, заедно с майка си и баща си и той аплодирал всяко дете, което получавало подарък, но родителите усещали как все повече се напрягал по време на раздаването. Детето проявило голяма воля и съумяло да се въздържа и да запази достойнство и спокойствие. В края на раздаването техният познат, директорът, се намесил: „Как така за теб няма подарък? Сега ще поправим този пропуск. Ето, харесва ли ти това пингвинче?“ Детето, което дотогава се сдържало, изведнъж избухнало в плач: „Ти си лош, лош! Не го искам“, и с един удар запратило играчката надалече.

Тук става дума за абсолютно същото поведение, както в първия пример: на това момченце също се е наложило да чака прекалено дълго. Неговият баща обаче отвърнал с разбиране на тази постъпка и вместо да каже, както биха казали повечето родители: „Виж го ти колко е лош, искаш да му угодиш, а то крещи“, той му казал много внимателно: „Чудесно, ти беше много търпелив и издържа докрай, без да се сърдиш.“ Така му показал, че е съпричастен с неговото нарастващо напрежение. Родителите отвели детето без повече коментари, но вечерта майка му казала: „Знаеш ли, аз все пак взех онова пингвинче, искаш ли си го?“ Този път малкият бил много зарадван да получи играчката, която, така да се каже, си бил извоювал геройски, и тя веднага станала неговата любима сред всички останали играчки.

Какво става в тази сцена? Нещо много често срещано. На тази възраст емоциите, които изпитва детето, се изразяват в двигателно напрежение. То иска играчка, но в даден момент е вече прекалено напрегнато, за да може да я приеме. Нужно му е първо да освободи свръхнапрежението, и то по подобен бурен начин чрез отхвърляне, за да може после да приеме силно желанния обект. Трябва да оставим на

детето свободата да отказва, за да получи свободата да приема. Това впрочем е всеобщ закон.

За да разберем подобно състояние на напрегнатост, не трябва да намесваме понятия като добро и зло, а едно-единствено и просто заключение: човешко е. Трябва добре да се знае, че ако в детството не сме имали свободата да отказваме, никога няма да имаме свободата да получаваме.

Подобни психологически истини, които откриваме, понякога изглеждат противоречащи на здравия разум. Но съществува ли такъв сблъсък в действителност? Да вземем следния пример: държим детето ни да бъде добре възпитано и прекалено рано изискваме от него да възприеме „добрите навици“. И какво правим? Чрез дресировка постигаме придобиване на цивилизовани обноски и го превръщаме в питомна майmunка. Но в най-добрия случай към седмата-осмата година ставаме свидетели на точно обратна реакция от страна на детето, което се опитва да си възвърне свободата, отхвърляйки (най-често несъзнателно) всичко усвоено. Например дете, обучено на хигиена, внезапно започва да се подмокря в леглото.

Това просто означава, че животът е по-силен от възпитанието: инстинктите съществуват и не можем да вървим срещу тях. Доброто възпитание е именно онова, което позволява на живота да се развива безпрепятствено, и на детето — да познава своите инстинкти, за да ги овладее, без да бъде в плен нито на тях, нито на чуждото мнение.

ДА СЕ ДОВЕРИМ НА ПРИРОДАТА

Имах повод да установя, че още от осмия или десетия ден новороденото е способно да избира най-подходящата за него храна. Тогава бяха големи горещини. Хранехме детето с краве мляко, разрежено с вода. Тъй като начинът на разреждане не му харесваше, то отказваше млякото и предпочиташе чиста вода, докато накрая не успяхме да постигнем пропорцията на онази по-лека храна, от каквата се нуждаеше неговият организъм.

ДА ИЗБЯГВАМЕ ЕМОЦИОНАЛНИТЕ СЪТРЕСЕНИЯ

Да вземем например дете, което до шестмесечна възраст не е имало проблеми и лесно се е гледало. Съвсем естествено на шестия месец възникват трудности в изразяването. То започва да шава в креватчето, за да отиде някой при него, търси начин да бъде разбрано и често плаче. В такъв момент отношението на майката е много важно. Тя не трябва да го „изкушава“ и изтощава с повторяеми емоционални сътресения. Например бебето си лежи спокойно в креватчето, майката отива да го види и то започва да плаче веднага щом тя се отдалечи. То обаче не е плачело, преди да я види. Следователно нейното идване допринася за образуването на тази „вълна на раздялата“ и последвалото я разплакване.

Трябва да оставим детето да се научи само да се развлича, като го наблюдаваме от разстояние (през стъклена врата например), но без да му налагаме прехода на радост от нашето присъствие към изпитанието от нашето отсъствие. В краен случай, когато над креватчето се струпат баби и родители, трябва да свържем присъствието на конкретния човек с някаква игра: идваме, играем с бебето, предлагаме му някакво забавление или занимавка (играчка, кърпичка, цветна хартия и т.н.) и тогава вече можем да се отдалечим, без да го разочароваме. Така всеки получава своето.

Признак за това, че детето развива съразмерно своите жизнени възможности, не е „знанието“, с което сме го програмирали да се движи като кукла на конците и да си казва името, а неговите жестове, неговото открито, ведро и гъвкаво изражение. Как да постигнем такава свобода на изразяването?

КРЕВАТЧЕ С РЕШЕТКИ

Наблюдаваме как още от съвсем малки някои деца съсредоточено пъхат в устата си и смучат разни неща (палец, играчка, чаршаф, биберон залъгалка...). Защо е така? Най-често бебето прави това от скука. Неговото креватче не трябва да бъде обвито в непрозрачна материя. Детето се нуждае от светлина, движение и разнообразие около себе си. За предпочитане е креватче с решетки, през които то може да вижда движението из стаята, защото съвсем рано, от тримесечна възраст, е способно да проявява интерес към нещата и трябва още оттогава да му позволим да следи предметите, светлината и т.н. При тези обстоятелства то няма да се чувства изоставено, когато се отдалечаваме от него.

СВОБОДНИТЕ ФИЗИЧЕСКИ УПРАЖНЕНИЯ

Когато поотрасне, трябва да позволим на детето свободно да раздвижва своето тяло — да се търкаля, да лази, да се извива, да се изправя с опора и т.н. Много скоро ще се удари, но само отношението на майката може да придаде положителен или отрицателен смисъл на неговия безуспешен опит. Никога не трябва да казваме: „Това е лошо.“ Вместо това можем да кажем: „Малко непохватно, но не е забранено, просто е по-рисковано“, и да помогнем на детето само да се справи по-добре с това, което не е успяло да направи от първия път. Преди всичко трябва да разберем, че както за яденето, така и за движението то се направлява само. Най-добре да му позволим да извърши своите опити, което впрочем ще го направи изключително предпазливо. Ако вместо това не го оставяме постепенно да се подложи на незначителни неуспехи, през които съвсем естествено трябва да премине, то ще остане неподготвено и неспособно на адекватна реакция спрямо внезапните изпитания. Например дете, което се учи да ходи, трябва предварително да е преминало през различни етапи (на търкаляне, лазене и падане...). Много родители до такава степен са го предпазвали от падане, че когато внезапно и неочаквано се озове на земята, и то по особено непохватен начин, защото не е овладявало постепенно своето тяло, детето може да преживее травма, която за известен период ще му попречи да продължи да опитва и напредва.

ОТКРИВАНЕ НА СВОБОДАТА НА ТЯЛОТО И ПРОБЛЕМИТЕ, КОИТО ТЯ ПОСТАВЯ ПРЕД МАЙКИТЕ

Детето обича да бъде голо. Без съмнение затова, защото човешкото дете по природа е напълно голо. Майките винаги се притесняват, когато децата откриват собствените си тела (заради мастурбацията и т.н.). Тревогата е излишна — детето открива своите полови органи така, както открива носа и ушите си. Ако започне да задава въпроси, трябва да му отговорим откровено, като му позволим да изрази и своите собствени догадки. Ако попита за нещо, значи то е привлякло вниманието му и детето вече има някаква представа за отговора. Поведението на майката в подобна ситуация е да насърчава изразяването на всичко, което то е почувствало, видяло и отгатнало, за да го подтикне само да каже какво мисли. Така детето постепенно ще открива половия живот, следвайки ритъма на своето собствено развитие, а не според убежденията на родителите, които най-често изпреварват или изостават от естествения ход на нещата.

Когато открият, че не притежават „толкова“, колкото момчетата, момиченцата често преминават през наранено самолюбие, придружено от възхищение към другия пол. Трябва да поговорим с тях, за да разберат, че всички момичета и жени („всички ние жените“) са устроени по този начин. Трябва да се съгласим, че е „много неприятно“, ако така възприемат нещата, но че такова е положението. Впрочем момиченцето много бързо приема „аномалията“ и именно след този комплекс за фалическа кастрация започва да си играе с кукли. Впоследствие спира да се вълнува от проблема.

В същия период у някои деца, особено момичета, се появява по-изострено внимание към собствените изпращания. Не трябва да се притесняваме, ако в пристъп на вълнение детето започне да вика „ако, ако“, за да изрази напрежението от моментна емоция на щастие или нещастие. Впрочем можем да отбележим, че подобно възкликание, станало знаменито в героичния момент при Ватерло, позволява и на възрастните да изразяват в своето ежедневие твърде силното напрежение, което трудно се изкарва по друг начин.

Най-добре би било да предоставим на детето „заместващи дейности“, които пренасочват неговата енергия, като същевременно ѝ дават възможност да се изрази: пробиване, лепене, изрязване, рисуване, моделиране, оцветяване, сглобяване, игра с марионетки (виж албума за Чичо Бобър), творчество, нови средства и начини за свободно участие в заниманията на големите, доколкото му позволява възрастта.

ВЪПРОСЪТ ЗА ХИГИЕНАТА НА ДЕТЕТО

Този въпрос е в основата на множество недоразумения между възрастния и малкото. Много майки изискват от детето си изхождане в точно определен час, което го подлага на насилствено въздържане, на каквото невинаги е способно, особено ако вниманието му е насочено другаде. В никакъв случай не трябва да преувеличаваме значението на въздържането и трябва да разберем, че първо, преди двегодишна възраст детето няма достатъчно добър мускулен контрол над своето тяло, за да постигне цялостен контрол над сфинктера си, и второ, още не е способно да съсредоточи вниманието си върху две различни действия едновременно. Вълнува ли го някакъв предмет, тялото спира да го интересува: вниманието, с което е следяло за своята хигиена, веднага се насочва към новата цел, изоставяйки предишната. Можем да приемем, че детето е способно да бъде „на две места едновременно“ от момента, в който владее тялото си толкова добре, че да изкачва поне пет стъпала на стълба — тогава вече контролът над мускулите и над сфинктера е постигнат.

Самоконтролирането трябва обаче да бъде постигнато „свободно“. А толкова много родители налагат на децата си изисквания за чистота, без да са изчакали подходящия физиологичен момент! Преждевременната хигиена е винаги съмнителна и подложена на бъдещи „злополуки“, както в един от хилядите примери за детето, което си казвало още на годинка. На четири години обаче, развълнувано от пристигането си в детската градина, то се подмокрило до земята. Ядосана, майката настояла пред учителката: „Ако това се повтори, бъдете много строга с него!“ — пагубно отношение, което само засилва неговия проблем. В подобен случай преди всичко не трябва да караме детето да се чувства виновно, за да може бързо да възвърне самоконтрола си. Можем например да му кажем: „Ти толкова внимателно си наблюдавал всичко наоколо, че просто си се разсеял... Не си го направил нарочно.“

Контролирането на физиологичните нужди е още по-значимо заради връзката му с цялата враждебност около сексуалността. Затова

е задължително да се изчака детето да придобие способност за съвършено разграничаване на своите мускули и тяло във всички останали действия (сръчност, контрол на жестовете), преди да изискваме от него усилия за хигиена.

Обикновено в този период детето обича да прави нещата „за някого“. Трябва да се възползваме, но не като го караме да се изхожда, за да достави удоволствие на възрастните. Голямо недоразумение е да се смята, че хигиената е най-важното нещо на този етап. Тъкмо напротив, трябва да използваме желанието на детето да прави нещата за възрастния в положителна насока, като изпълни някаква задача, затвори вратата, донесе някоя книга и т.н. Трябва да одобряваме всичко, с което то се стреми да се впише в ценностите на възрастните. Трябва да влезем в играта, да му помогнем да изгради себе си и да го научим да се включва в живота на възрастния, когото обича, с всичките си възможности, като чистотата е само една от тях, нищо повече. Тогава настъпва също и етапът на изработването... На двегодишна възраст се появява интересът към творчеството, присъщ на всяко цивилизовано чираче, което вече може да си служи със своята мускулна енергия, стига да му е била предоставена достатъчно дълго време свободата да се движи за свое собствено удоволствие.

НАЧАЛО НА СЕКСУАЛНОТО ВЪЗПИТАНИЕ

Накрая ще преминем към последната трудност: етапа, в който детето започва да се опипва в леглото си. Това е момент, когато открива, че гениталната зона не служи единствено за отделителни нужди, а и за удоволствие. Тогава е много опасно възрастните да се намесват в неговия сексуален живот, като го упрекуват, заклеят или му налагат забрани, защото наистина рискуват да предизвикат травма, която може да се отрази на цялостния му полов и емоционален живот като дете и дори като възрастен човек. Така само биха насочили вниманието му към жестове, които иначе са все още незначителни за него — част от животинското съществуване, нищо повече. Да налагаме забрана или табу означава да нараним детето и често да превърнем здравето в нездравно, нормалното в патологично.

Поради същите съображения за „здрavo и нормално“ можем без заобикалки да говорим на детето за раждането. Започвайки с примера за пиленцето, излюпено от яйце, което кокошката е снесла и измътила, преминаваме към бебето, родено от сливането на двете семенца, едното идващо от бащата („по-късно ще разбереш как точно става това“), а другото — от майката, в която се образува малко човешко яйце, нарастващо в корема ѝ. То се топли в нейното тяло, преди да се роди. Това може да бъде обяснено ясно, без да се изнася лекция по акушерство, непонятна за детето. (Изоставени на своето въображение, някои деца са силно разтревожени, че сърцето на майката се пръсва при раждането, или си представят всевъзможни садистични операции.)

Естествено, не бива да изпреварваме децата и начина, по който те задават въпросите си. Можем да завършим със следното общо правило: редно е да свикнем да не налагаме мнението на детето си и да му оставим свобода дори когато поведението му засяга някоя жизнена функция. Например да не му казваме: „Това е вкусно, трябва да се яде“, а да се придържаме към неговата потребност да подражава на големите, за да осъществи себе си: „Ако си гладен — яж. На мен ми е вкусно, би било добре, ако и на теб ти е вкусно.“ Следователно правилото се заключава в следното: „Оставете детето на свобода, но и

вие бъдете свободни. Не му позволявайте да ви пречи във вашите занимания, но и вие не пречете на неговите.“

ХРАНЕНОТО НА НАЙ-МАЛКИТЕ И ОТБИВАНЕТО

„Детето и ние“, 1950 г.

Майчиното мляко е единствената храна, която напълно отговаря на потребностите за хранене и израстване на новороденото. Това е известен факт, но никога не е излишно да се подчертае отново. След интимния жизнен взаимоотношение между майката и детето през деветте месеца живот в утробата, раждането, което превръща детето в същество със самостоятелно дишане и кръвообращение, го прави също и изключително уязвимо. Майчиното присъствие, мляко и обич му принадлежат и не трябва да му бъдат отнемани.

Можем да приведем множество психологически и физиологически доводи, но те само ще потвърдят здравия разум, почерпен от практиката. Крехкото кърмаче има нужда не само от майчините грижи, топлина, спокойствие и закрила, които всеки друг би могъл да му предостави, но и от сетивното и психоемоционално присъствие на онази, която представлява за него първоизточник и жизнена среда. Техническият напредък е помогнал за спасяване живота на много кърмачета, лишени от майчиното мляко по различни причини, които иначе не биха оцелели. Но колкото и добре да е обработено, никакво прясно или консервирано мляко не може да замести на бебето майчината гърда.

Що се отнася до количеството, което трябва да му се дава, известно е, че няма по-добра мярка от апетита и ритъма на самото кърмаче.

Когато майката има достатъчно количество кърма, не остава никакъв друг проблем, освен избора на началния момент за отбиването. Съвременните психологически изследвания са установили невротични разстройства при деца и възрастни, свързани със зле преживяно отбиване. Отбиването всъщност представлява етап от развитието, който може да се сравни с второ раждане. За съжаление обаче пораженията от комплекса на отбиването често се преувеличават

и аз съм срещала бъдещи майки, твърдо решени изобщо да не кърмят детето си, за да не се налага после да го отбиват, като смятат, че така ще избегнат и самия комплекс на отбиването. Такава абсурдна нагласа ми напомня родителите, които спестяваха на детето всякакъв намек за смъртта, за да не се страхува от нея.

Отбиването е важен психологически и физиологичен етап; той просто трябва да се преживее в точния момент, а именно тогава, когато се усети необходимост от по-стабилна храна за детето, с поникването на зъбките му и придобиването на способността да слага предмети в устата си. Значи на около седем-осем месечна възраст. Това изпитание трябва да се премине в разумно съгласуване с майката. В нашето общество тя има и други задължения, освен да бъде дойка, и за нейното удобство и здраве се приема, че първите каши с краве мляко могат да се предлагат на четиримесечна възраст. Кърмачето преминава през много етапи на отбиването: първото шише с краве мляко и каучуков биберон, първата каша с лъжичка и най-накрая — общото хранене без помощта на майката. Някои деца изобщо не възприемат изкуствения биберон и директно преминават от гърдата към лъжичката и купичката, успоредно с кърменето един-два пъти дневно, ако майката още има кърма. Във всички случаи отбиването се осъществява постепенно. По-късно пак ще се върнем на въпроса.

Относно децата, които по една или друга причина са на адаптирано мляко, още в началото пред майката възникват въпроси за качеството, количеството и интервалите на хранене. Винаги е разумно да се вслушваме в професионалното мнение на лекари и акушерки, но правилата трябва да се познават, а не непременно да се следват неотклонно. Толкова често чуваме някоя майка на чудесно бебе да се оплаква, че било с тегло под нормата или не си изяждало необходимото количество; или пък друга, която го оставя да крещи от глад и от жажда, за да го вмести в таблиците. Да не забравяме, че човешко същество в добро здраве се храни именно защото е в добро здраве, а не защото „трябва“ да яде. Една народна поговорка гласи, че „докато бебето не заплаче, няма да го нахранят“, следователно трябва да изчакаме да изплаче от глад, преди да започнем да го храним. В Съединените щати е направен експеримент с двеста деца от едно селище, които още от раждането са били оставени без никакъв предварителен режим на кърмене. Изчаква се тяхното събуждане и

проплакване от глад. Експериментът показал, че ритъмът се движи между два часа и четиридесет и пет минути и четири часа и половина в най-дългия интервал. Децата спонтанно искали хранене в интервал средно от три часа и петнадесет минути до три часа и четиридесет и пет минути.

Приблизително такъв е равномерният интервал за хранене на всяко здраво дете. Що се отнася до необходимото количество, то зависи от качеството на млякото. Преценката за доброто здраве и нормалните физиологични процеси на кърмачето, било то на естествена или изкуствена храна, се извършва според състоянието на тъканите, кожата, лигавиците и плътта; на техния цвят, обем и еластичност; според теглото в съотношение с възрастта и ръста; според закономерността в ритъма на заспиване, събуждане и изхождане и нормалния вид на изпражненията; както и според жизнеността на бебето и състоянието на фонтанелата му; неговата подвижност и качеството на неговия поглед и плач.

Детето има нужда от подходяща храна на подходящи за него интервали, но за да бъде в добро здраве, то се нуждае и от хармонична емоционална среда: моментите на хранене са най-важни и за отношенията между майката и детето, представляващи за него мигове на органично задоволство. Ако, вместо да го обгръща със спокойствие и нежно внимание, майката е тревожна, припряна, изнервена и обсебена от хиляди дреболии, тази напрегната атмосфера може да се отрази на чувствителното дете. Заедно с млякото то поглъща и тревожността. Съществува пряко въздействие на майката върху детето, което няма обяснение, но се вижда във все по-многобройните филми за наблюдения върху кърмачето и отношенията с майка му, както и техните последствия за изграждане на неговата личност. Знаем една ясла, в която на всеки четири месеца децата се разпределят при други детегледачки. Всяка стажантка се грижи за няколко пеленачета. И детегледачките, и бебетата са в униформи. При посещението на лекаря се прави игра за разпознаване на групата от пеленачета, поверени на всяка стажантка, тъй като е установено, че бебетата заприличват на бавачката си. Разбира се, не става дума за прилика във външните черти, а за излъчването и жизнеността, които бебето поема от бавачката като емоционална храна, независимо от своето наследствено и здравословно състояние.

Най-малките дори в по-голяма степен от големите бебета, които вече разполагат с други средства за общуване със света, се нуждаят колкото от материална храна, толкова и от жизнерадостна, търпелива и внимателна бавачка. Сигурност — вегетативната сигурност от присъствието на майката или друга заместваща майчина фигура, която е устойчива и неизменна по време на сътресенията от първата година: това е психологическото и социалното условие, благоприятстващо за бъдещото равновесие на детето.

В незабравимите си филми видният нюйоркски психоаналитик д-р Шпиц показва травмата, неизменно белязала малкото същество, разделено от майка си през първата година.

В комплекса на отбиването обаче детето преживява сътресение не само заради лишаването от топлата течна храна, приета чрез сучене от гърдата или от шише, но и заради отношението на майката, която често се възползва от този етап, за да разрежи престоя си край малкото, докато то се нуждае от нея дори още повече. Нейното присъствие му е необходимо не само по време на хранене, но именно заради емоционалната и сетивна храна от вниманието и обmena на игри, ласки, усмивки и звуци с майката.

Отбиването трябва да става постепенно. Най-добре кърменето да приключи до десет месеца, максимум година. В периода на поникване на зъбките ухапването на гърдата може да бъде болезнено преживяване както за майката, така и за детето, което става неспокойно от нейната болка и недоволство. Рискът от ухапване може да се предотврати с помощта на кремче за венци, с което при болка се масажират венците на бебето преди кърмене. Освен това неудобство, да се продължи с кърмене веднъж на ден, ако майката има още кърма, няма никакви лоши последствия за детето, стига това да е приятно и на двамата.

Що се отнася до деца, отглеждани с изкуствено хранене, също е излишно да се избързва. Отбиването не трябва да става преждевременно. Ако голямо, пет-шестгодишно дете все още пие от шише с биберон, наистина има емоционално изоставане, но подобен регресивен симптом вероятно представлява значителна утеха за целия му ден, прекаран в семейна атмосфера, която не му предоставя никаква възможност да настигне връстниците в развитието си. Освен това някои деца, напълно приспособени към общата храна и начина на

хранене на възрастните, понякога искат шише с биберон по време на първото сутрешно хранене или след някое друго хранене, както и седмици след изоставяне на биберона, в случай на някакво здравословно смущение. Няма причина да му отказваме този „остатъчен биберон“. Естествено, не трябва и да го поощряваме, но преди всичко трябва да избягваме противопоставяне в името на „нормалното“. Правилното отбиване е това, което детето осъществява само и без ограничения. Принудителното отбиване е винаги лошо — то става източник на несъзнавани конфликти.

Ще завършим с няколко примера, които по-добре от теорията показват психоемоционалната роля на кърменето за изграждането на личността на детето. Първият случай е с малкия Робер, кърмен от майка си до осмия месец и отгледан от нея до петгодишна възраст без никакви проблеми с отбиването, храненето и характера. На пет години той е оставен на село при баба си и дядо си, където престоява две години, без да вижда майка си. Привързаността му към нея изглежда непокътната и той не дава вид да страда от нейното отсъствие. Когато детето става на седем години, майка му отива да го посети. Щом я вижда отдалеч, той се втурва към нея, хвърля се в обятията ѝ, разкопчава блузата ѝ и търси гърдата ѝ.

Друго дете на пет години и половина, което лекувах, беше изоставено от майка си на около годинка, настанено в дом за деца, и на около пет години беше осиновено от добра жена, която го отглеждаше на общо хранене. Детето не общуваше нито с нея, нито с когото и да било в обкръжението си и затова го бяха довели на лечение. След няколко психотерапевтични сеанса първият жест на обич без думи, който то отпрати към майката-осиновителка, беше да ѝ разкопчае блузата и да започне да суче с нежност.

Ще разкажа и случая с момченце на три години и половина, хранено с краве мляко още от раждането и постепенно отбито след шестия месец, като последното му пиене от биберон било приблизително на седемнадесетмесечна възраст. То беше доста добре развито на двигателно и словесно равнище. На три години и половина бе оперирано по спешност в тежко състояние на апендицит. След събуждане не изпитваше жажда, нито на следващата сутрин въпреки четиридесетградусовата температура. Отказа да пие и на третия ден, а когато го подканиха, поиска биберон. То беше забравило да суче, но

безмълвната наслада, с която си наливаше биберона в устата с притворени очи, временно прекъсвана от поглед на признателност и възклицанието „хубаво е“, му помогна веднага да възстанови силите си. До вечерта температурата му спадна. То повече не посегна към шишето с биберона, въпреки че му беше подръка.

ДА НЕ ПРЕВРЪЩАМЕ ВТОРОТО ДЕТЕ В „МАЛКОТО“

„Френски жени“^[1], 27 април 1946 г.

Често чуваме да се казва: „Хубаво е да имаш две момичета или две момчета с малка разлика, по-лесно се гледат“. Може и така да е, но все пак внимание! Да внимаваме да не възпрепятстваме развитието или самоличността на едното от двете заради малката възрастова разлика. Двете деца могат да имат съвсем различни характери и потребности. Не се поддавайте на изкушението да ги отглеждате в комплект, като близнаци. Не трябва да забавяте развитието на по-голямото, за да „изчака братчето си“ в живота — в училище, в пансиона или в игрите; нито да ускорявате развитието на по-малкото, за да върви заедно е брат си. Колкото по-малка е разликата между двете деца, толкова повече трябва да се стараем да се отнасяме с тях по напълно различен начин. В противен случай рано или късно ще се появят проблеми в самоличността на някое от двете. В този, както и в случай на деца с голяма разлика, не се поддавайте на изкушението да се отнасяте с тях по еднакъв начин. Дръжте се както смятате, че подобава за всяко поотделно, а не се оставяйте на техните изисквания за сравняване, което би оцетило едното от двете. Ако е необходимо, можете дори да заявите, че сте несправедлива и че нямат късмет с подобна майка, и без да обсъждате повече, приемерте отправените упреци.

Най-малкото дете в семейството — известна е неговата репутация на най-глезеното. Но да си глезен не е никак забавно. Това означава, че то трябва да остане дете възможно най-дълго време, за да поддържа илюзията, че майката е още млада. Ако характерът му позволява да приеме тази роля, трудностите ще се появят на по-късен етап. В живота то винаги ще се чувства оцетено, защото не е въоръжено да се бори и има нужда от защита. Ако природата му трудно може да се приспособи към това насилствено детство, у него ще се проявят психически, характерови и дори здравословни

разстройства. Старайте се всячески да се борите срещу своя навик и този на по-големите деца да наричат най-малкото братче или сестриче „малкото“ — обръщение, което му се отразява болезнено.

Независимо от възрастта на децата си, не се поддавайте на желанието да ги обличате еднакво. За щастие сега това е малко по-трудно, отколкото преди време, но много майки са подвластни на такова злощастно изкушение. Толкова много деца страдат от тази зависимост! „Така са по-сладки“ — казват майките от позицията на своето собственическо чувство, доволни, че виждат децата си в униформи, в еднаква „фабрична марка“, така да се каже. Детинска суета! Просто подробност в облеклото, но ако настоятелно продължава да подчертава зависимостта между децата, тя вече става разрушителна за личността. Това, разбира се, не означава, че трябва задължително да се избягва еднаквото обличане. Понякога има изгодни материи и колекции облекла, от които можем да се възползваме, но нека си остане изключение, а не правило за избор на всички дрехи. Оставете детето само да избира какво да му купите, освен ако не ви каже, че му е безразлично, което рядко се случва.

Същото се отнася и за прическите на дъщерите и синовете ви. При условие че поддържат косите си чисти, тогава би трябвало да им бъдат позволени всякакви прически. Най-често първите признаци на зараждащото се чувство на индивидуалност се проявяват в избора на прическа, която наподобява тази на някой приятел: търси се промяна. Може да си дадете мнението, но оставете детето свободно да има свое виждане.

Това са дребни неща, ще кажете, но животът е изграден от такива дребни неща, които могат да съсипят или да отприщят младостта, защото символизируют ограничението или свободата, правото да бъдем себе си или задължението да бъдем играчка за удоволствието на мама.

[1] Повече от година, от януари 1946 г. до март 1947 г., Франсоаз Долто редовно сътрудничи на седмичника „Френски жени“. Тя поддържа рубриката „Майката и детето“. Първата ѝ статия излиза в броя от 18 януари 1946 г. („Въведение към една страница за възпитанието“, Ф. Долто, „Пътища на възпитанието“, „Галимар“, 1994) В нея тя обяснява своите намерения да превърне тази страница в място за психопедагогическа консултация, достъпна за всички и особено за

бъдещите родители. Този ден броят на списанието, посветено на ежедневните проблеми на жените, е озаглавено „Ще има месо!“ заради пускането на месо с достъпна цена на пазара.

„Френски жени“ е списание на Съюза на френските жени (СФЖ), създаден през юни 1945 г. на базата на движението „Женски комитети на съпротивата“. Тогава СФЖ си поставя като цел борбата на жените „за защита на техните граждански и женски права“. Комунистическите активистки имат първостепенно място в него, но ударението е поставено върху обединението. При създаването си СФЖ си избира три почетни председателки, и трите загинали в борбата: Берти Албрехт, християнка, Даниел Казанова, комунистка, и Сюзан Бюисон, социалистка. Първата председателка е Южени Котон, учен и директор на Екол Нормал в Севр. Жени Обри, която тогава се нарича Жени Рудинеско, също пише за „Френски жени“.

Днес СФЖ продължава своята дейност и публикува списанието „Клара Магазин“. Седалището на Съюза е в Париж, 75012, на ул. „Шароле“ №25. ↑

НЕРАЗБИРАТЕЛСТВА МЕЖДУ ДЕЦАТА В СЕМЕЙСТВОТО

„Френски жени“, 30 март и 6 април 1946 г.

Една читателка ни е писала, за да поиска съвет за правилното поведение спрямо неразбирателствата между малките деца в семейството. Тя търси също и съвет за добро разбирателство между братя и сестри в етапа на индивидуализма. Двата въпроса се сливат, защото разликата във възрастта няма отношение към дълбоките причини за конфликтите.

Смятам, че тези проблеми имат общовалиден характер, затова сега ще се спрем на тях. Както при всички нарушения на семейната хармония, има поне два аспекта в позицията, която трябва да заемем: как да предотвратим това положение и как да го поправим.

КАК ДА ПРЕДОТВРАТИМ СЪПЕРНИЧЕСТВОТО МЕЖДУ ДЕЦАТА В СЕМЕЙСТВОТО?

На всички е известно, че раждането на братче или сестриче всява смут в живота на първородното дете, което до този момент е нямало съперник. Обикновено в отговор на неговото враждебно отношение към новороденото ние го упрекваме, опитваме да го вразумим и да му докажем, грубо или внимателно, че поведението му е егоистично, грозно и неприятно на възрастните.

КАКВА ОГРОМНА ГРЕШКА!

В така наречените „по-леки“ случаи, след като премине през трудния период на капризи, липса на апетит, дребни неразположения и понякога възвръщане към нощните и дори дневни напикавания, първородното дете започва привидно да губи интерес към съперничеството. То изтърпява новороденото, защото само на тази цена ще престанат да му се карат, но прикритата ревност остава притъпена и дълбока, като за дълги години напред прави детето чувствително към най-малката несправедливост в поведението на възрастните, особено ако неравенството е в негов ущърб.

За да избегнем тази ревност на първородните в ранното и по-късно детство, трябва тъкмо напротив, да позволим на детето да изрази цялото си неудоволствие от появата и израстването на неговия съперник, никога да не го упрекваме, а да му съчувстваме винаги когато се оплаква, че е или ще бъде по-малко обичано след появата на второто. Само то усеща своето терзание и ние не можем да го смекчим чрез убеждения; можем единствено да го уверим, че го разбираме и че подобно нещо е наистина много болезнено. За голяма изненада на родителите, които съм съветвала на подобно отношение, първородното, след като е достигнало дъното на своето отчаяние, без да го крие и да се преструва, започва много скоро да защитава новороденото: „Не е вярно, че е досаден, много е сладък!“ Майката може още малко да подтикне детето в тази посока, като каже: „Смяташ ли?“, или дори: „Сигурно си прав!“ След няколко дни новороденото ще бъде напълно прието, и то за цял живот, тъй като сме оставили първородното да изрази страданието си, без да му отнемаме достойнството (което се случва, ако го заклеймяваме за неговата ревност.)

Когато в процеса на израстване по-малкото прояви ревност към по-голямото или по-големите деца, можем да предотвратим задълбочаването на това състояние по същия начин: да позволим на тази ревност да се изрази и никога да не се опитваме да компенсирате неговото страдание от това, че „не е голям“, с повече обич и милувки

(защото именно така му доказваме, че е малко дете, което се нуждае от утешаване).

Такова временно утешаване само ще влоши нещата и за ваша изненада детето ще има все по-ревниво и бебешко поведение.

Спасителното отношение би било да изслушате неговите оплаквания, да му кажете, че има право, че неравенствата наистина трудно се понасят и че го разбирате. Ако вие или баща му имате по-голям брат или сестра, можете да му кажете, че сте преживели същата мъчителна ситуация, но с порастването разликата вече не съществува. Със сходни примери от природния свят можете да го накарате да почувства косвено, че всички същества са създадени едно след друго във времето и никога не са напълно еднакви помежду си. Няма по-нисши по стойност, а само по размер и възраст.

КАКВО ДА ПРАВИМ, АКО СЪПЕРНИЧЕСТВОТО Е ВЕЧЕ НАЛИЦЕ И ДЕЦАТА В СЕМЕЙСТВОТО НЕПРЕКЪСНАТО СЕ КАРАТ?

Преди всичко не трябва никога да вземаме страна под предлог, че единият е по-малък или по-слаб или че е безчестно да се напада момиченце.

Ако детето дойде да се оплаква от другите, никога не трябва да го отпращаме с думите: „Е, чудо голямо!“ Трябва да изслушаме неговото оплакване и да му съчувстваме, но без да заклеймяваме предполагаемия (или действителен) нападател. Достатъчно е да съчувстваме на пострадалия, което не означава да съдим. Още по-малко пък да казваме: „Просто трябва да спреш да ходиш при големите, щом те удрят.“ Оставете детето само да си направи извод как да постъпва. Задоволете се с проява на загриженост, съчувствие и успокояване, без изобщо да се намесвате с правораздаване сред враждуващите.

Когато някое от децата се оплаква, че другото е привилегировано в храненето или нещо подобно, в никакъв случай не се опитвайте да отричате. В този свят няма справедливост. Ако се стремите да се оправдавате пред децата си, защитавайки някаква безупречна равнопоставеност, така не им помагате, а влошавате положението. Каквото и да правите, те никога няма да се почувстват равноправни, защото равенството за тях би означавало всъщност да се отнасяме към тях според собствените им желания и вкусове, а не по равни количества и размери.

Следователно приемоте веднъж завинаги, че не сте справедливи, че светът не е справедлив и вие сте част от този свят. Оставете децата да ви обвиняват в несправедливост и им съчувствайте за страданието, изпитвано заради нея. Съперническите вражди между тях ще затихват до пълно изчезване, защото се преодоляват по естествен път.

Когато казвам „по естествен път“, имам предвид, че на дадено действително затруднение детето трябва да намери свое лично решение, което винаги е компенсаторно. Оставете децата да изнамерят

собствен начин за преодоляване на своето чувство за непълноценност, свързано с мястото им в семейството или с техните относителни или реални недостатъци. Проявявайте съчувствие дотогава, докато не ги преживеят, като ги насърчавате сами да свикнат с неизбежното, без вашата помощ, която не им е нужна.

Вероятно се опасявате, че някое от тях ще проявява прекалена грубост? Така ще стане именно ако се намесите с упреци. Ако детето действа с грубост, значи сигурно не вярва, че разполага с други средства за борба. Ако действително е така, позволете му по-често да играе навън, защото вероятно чувства малоценност спрямо типа интелигентност на някой от братята или сестрите си. Обяснете му, че всички видове интелигентност са необходими на обществото и семейството. Дайте му възможност да бъде полезно в практиката, да прояви сръчност в дадена дейност и да добие доверие в себе си.

И така, по отношение на конфликтите между вашите деца:

1. Никога не ставайте полицаи или съдия.

2. Проявявайте съчувствие към жертвата (без да осъждате нападателя), като я насърчавате занапред да се оправя по-добре в трудностите.

3. Ако в някоя свада са предизвикани щети, не налагайте отмъстителни наказания, а изисквайте от всички участници в свадата да съдействат за възстановяване на щетите (освен ако някой от тях не поеме доброволно отговорност за стореното и неговата поправка).

4. И накрая, ако враждата се засили, разделете участниците, но не чрез наказание, а като предложите на всеки от тях някакво занимание, различно от караницата.

МОЯТА ДЪЩЕРЯ ВИНАГИ КАЗВА „НЕ“

„Френски жени“, 18 и 25 май 1946 г.

Една майка ни пише:

„Имам две дъщери, едната на петнадесет месеца, другата — на петнадесет дни. Ние много се грижим за тях. По-голямата в момента проговаря и непрекъснато казва «Не!». Достатъчно е да я попитаме: «Ще кажеш ли добър ден?», за да отвърне категорично: «Не!» Опасявам се да не затвърди и занапред този навик да противоречи на околните.

Изобщо не можем да я накараме да пусне онова, което държи в ръцете си. Понякога ѝ вземам предмета с възклицанието: «Благодаря, много си мила!», и после ѝ го връщам, за да покажа, че не съм искала да си го присвоя за постоянно.

Радвам се, че се роди малката ѝ сестричка, за да се научи може би по-лесно да дели с другите, защото в живота е важно да умее да го прави. Впрочем тя обожава сестричката си, но можете ли да ме посъветвате как да я накараме да придобие навика да дава?“

Поведението на голямата ви дъщеря е много типично: тя „не се дава“, а „отказва“ да прави като другите и да казва „добър ден“, когато това не съответства на някакъв неин вътрешен порив. Тя *отказва* да се раздели с предмета в ръцете си, към когото нейният моментен интерес не може да бъде изместен от нищо друго.

Знаем какво правят децата: ревностно стискат нещо, което ги интересува, за да го захвърлят веднага щом вниманието им бъде привлечено от друго. Те са категорични: „да даваш назаем“ няма никакъв смисъл за тях, докато „да вземаш“ отговаря на истинска потребност. За тях последователността не съществува: ще пазят нещо дотогава, докато (им изглежда, че) им е нужно. В този смисъл предметът е сякаш неразделна част от самите тях: да отказват да дават означава всъщност „да не се дават“.

Не смятам, че ще сгреша, ако кажа, че с цялата си добронамереност близките се занимават прекалено много с това дете,

така че то инстинктивно се предпазва от постоянното нахлуване на възрастни в живота си, което усеща като заплаха. Трябва да го оставим да изживее етапа на индивидуализма и егоизма, без да изискваме или очакваме от него безкористни пожертвования.

До достигане на възрастта на социализиране детето няма да се стреми да се идентифицира със себеподобните и техните жестове към другия, особено ако те не му носят нищо непосредствено или осезаемо.

Детето е много по-откровено от нас. За нас казането на „добър ден“ или „извинете“ няма никаква емоционална стойност. Кой не е казал „извинете“ дори когато се блъсне в уличния стълб? За детето думите имат своето пълноценно значение. От инстинктивна гледна точка то има основание да не казва „добър ден“ на някой, който му е безразличен. И обратно, когато харесва някого, ще се приближи към него с доверие или с любима играчка, която ще му покаже без думи, а друг път ще дойде да привлече вниманието така, че да го забележим. Това говори много повече за неговото отношение и уважение към възрастния, отколкото някакво си „добър ден“, изречено от устата на дресирано кученце!

Едва след доста дълго време то ще отвърща на поздравя на хората, които обича, и на останалите, които му казват „добър ден“, за да им подражава.

На този етап вашата дъщеричка е в отбранителна позиция. Това положение наистина може да доведе до трайно противопоставяне и в по-късна възраст. Как да го предотвратим?

Ето какво мога да ви посъветвам, за да подтикнете детето да се откаже от нагласата за противопоставяне.

1. Повече никога не я карайте да казва „добър ден“; не отдавайте значение на това, което върши, освен на основните ѝ нужди. От своя страна вие и вашите близки, ако желаят, ще продължавате да я поздравявате, но не изисквайте от нея да отвърща. Разбирам, че това предполага известна смелост, ако се опасявате, че приятелите ще помислят детето ви за „невъзпитано“. Но кое е по-добре: дете с не особено „представително“ поведение до две-тригодишна възраст, което ще се развие пълноценно с навлизане във възрастта на социализиране, или дете, което като „дресирано кученце“ се превзема да поздравява и имитира възрастните по напълно неестествен начин, за да им направи

удоволствие? Аз от своя страна избирам първата възможност. Като майка смятам, че никое нормално и общително дете не може същевременно да бъде майmunка за възрастните, а като лекар знам какво нездравосъстояние се крие зад двегодишна личност, дресирана да се безпокои от впечатлението, което ще остави сред околните.

2. Никога не изисквайте от детето да ви дава на заем или подарява предмет, на когото държи. Ако искате да стане услужлива, щедра и да се раздава, бъдете щедри към нея и преди всичко не се занимавайте с нея, докато сама не пожелае. Проявявайте щедрост и услужливост към приятелите си в нейно присъствие. Така израствайки, тя по естествен начин ще започне да постъпва като вас.

3. Що се отнася до чувствата на детето към неговата сестричка, майката твърди, че то я обожавало. В деня на писмото малката е само на петнадесет дни. Бих се учудила, ако тази „красива картинка“ продължава; би било „неестествено“ и впоследствие би довело до по-дълъг или по-кратък период на неразбирателство, съперничество и враждебност между двете сестри. Впрочем ще посветя някоя следваща статия на съществените проблеми, които предизвиква раждането на второ дете.

НЕОЧАКВАНА ГЛЕДНА ТОЧКА ОТНОСНО ЧИСТОТАТА

„Френски жени“, 15 и 22 февруари 1947 г.

Откритията на психологията и най-вече на психоанализата са установили, че много неврози при възрастни и характерови разстройства при деца се коренят във възпитанието до тригодишна възраст.

Действително на три-четиригодишна възраст, когато започва моралното възпитание, то не покълва върху необработена почва, а върху психологическата основа, която вече е формирала понятията за добро и зло, макар и възрастните да смятат, че детето все още не знае нищо по въпроса.

Разбира се, детските понятия за добро и зло по нищо не приличат на нашите, както ги подразбираме като възрастни. Забравяме, че нашето отношение към основни потребности от живота на детето го кара да усеща изискванията ни към тях като свързани с доброто и злото, следвайки именно отношението на възпитаващия възрастен. Много често, ако не и в повечето случаи, чуваме майката да казва на детето си за нещо: „Това е акано.“ В езика, използван от възрастните към децата, „акото“ става синоним на лошото и това отъждествяване между грозното, мръсното и злото се превръща за някои деца в цялостна основа на погрешно морално възприятие, което понякога е сериозно осакатяващо.

Вярно е, че в наше време някои възрастни са все още в плен на именно такива представи за доброто и злото. За „лошо“ се смята всичко онова, което според възрастния е грозно и мръсно, или действие, несъответстващо на онова, което обичайно вършат „хората“, а не което е злонамерено спрямо другите или самия себе си и чиито последствия биха навредили на собствените или чужди жизнени сили.

И така, голямото изопачаване на моралните преценки се корени в ранното възпитание.

Дресирането на децата на чистота е най-голямата грешка спрямо бъдещата личност, която може да бъде извършена в нашето общество. В клиничната и педагогическата практика установяваме, че колкото по-рано е станало чисто, толкова по-зле се чувства детето, израствайки, и толкова повече трудности среща в бъдещата си изява.

Предусещам изненадата, която ще предизвикам у много свои читателки: „Трябва ли тогава да оставим детето да живее дивашки?“ И понеже става дума за „диваци“, научих, че в така наречените „примитивни“ племена научаването на детето на естествено изхождане не представлява проблем, защото при тях няма деца след три — три и половина годишна възраст, които да продължават да се изпускат.

И без възпитаване на дисциплина в изхождането (на урината и изпражненията), човешкото същество я придобива закономерно. И обратно, ако му е наложена по-рано от собственото му усещане за такава необходимост, то проявява характерови разстройства, а понякога дори същински натрапливи неврози. В това да се дисциплинира детето към изхождане по-рано от естествения ход на нещата и с ограничаващата намеса на възрастните няма никакво възпитателно предимство, освен спестяване на усилия и неуместна гордост в полза на възрастния.

Напротив, съществуват много недостатъци, тъй като това възпитание изисква да се привлече вниманието на детето върху ануса и пикочния канал, като им се придава естетическа и морална стойност на „красиво“ и „добро“ — ако не се е изцапало, и „лошо“ — ако е било невнимателно. Така за него тази област става повод за одобрение или неодобрение в зависимост от реакцията на заобикалящите го възрастни.

Нервната система на човешкото дете не е цялостно изградена веднага след раждането. Тя продължава да се развива и е напълно завършена едва към осемнадесетия месец. Може да се каже, че детето е способно на волево управление на своите мускули, когато успее да изкачи и слезе самостоятелно по стълба или стълбище. Докато не съумее само да се изкачва и слиза по стълбище, е опасно да смята за добре да задържа изпражненията и урината си само за да доставя удоволствие на възрастния. Трябва от съвсем рано да внушим на децата си, че живеем, израстваме, храним се и управляваме тялото си не за да доставяме удоволствие на възрастните, а заради удоволствието

от своето личностно овладяване. Те трябва да разберат, че пишкането и акането са част от свидетелствата за начина, по който функционира живота посредством тялото, и не е най-важното нещо, а по-важно е как ще използваме тази жизнена енергия.

Ако се замислим, в така нареченото съвременно възпитание на най-малките, повечето конфликти с възрастните се въртят около техните забрани и изисквания относно изпразненията, които детето „иска“ или „не иска“ да даде на възрастния, който го задължава и упреква за изпускането. Ще си дадем сметка, че отстраняването на подобна загриженост от страна на възрастните може съществено да облекчи емоционалната връзка между майката и детето.

ЩЕ ПОПИТАТЕ: КАКВО ТОГАВА ДА НАПРАВИМ?

Много е просто (не забравяйте, че ви говоря от позицията на майка на три деца, която също ги отглежда, следвайки тези нови принципи). На детето се слагат пелени, които се сменят по пет пъти на ден, и така до етапа на прохождение. С прохождането слоевете пелени могат да му попречат и да предизвикат изкривяване на крачетата. Затова, когато детето стане на годинка, аз използвам парче обикновен или хавлиен плат, закрепен между крачетата посредством платнена или гумирана лента с ширина четири пръста, която се разширява отпред и отзад и се прикрепя с две копчета към трикотажни или платнени презрамки, завършващи с няколко сантиметра гумени ивици с илици. Така то е винаги поддържано и свободно в своите движения, като е достатъчно хавлиената или платнената пелена да се подменя пет-шест пъти на ден.

Към осемнадесет месеца или две-, две и половина годишна възраст, в зависимост от детето, ще видим как у него се появява желанието да се изхожда като другите деца и възрастните. В града то ще пожелае да отиде в тоалетната, ще иска да узнае какво се прави там и тогава ще му обясним. Когато поиска да прави като възрастните, което непременно ще стане някой ден, достатъчно е да го отправим към гърнето, на негово разположение в тоалетната.

АКО ПОЖЕЛАЕ — ЩЕ ГО НАУЧИМ, АКО НЕ — ЩЕ ПРОДЪЛЖИМ ДА МУ СМЕНЯМЕ ПЕЛЕНИТЕ.

Важното е никога да не казваме на детето: „Фу, колко е мръсно!“ Когато е напълнило пелените, възрастният, разбира се, ще усети по миризмата. Ако то нищо не споменава, няма да уточняваме, но ако отбележи разликата между пишкането и „акото“, което обикновено се случва около четиринадесет-петнадесет месеца и най-късно до осемнадесетия месец, тогава ще кажем: „Той се е изпишкарал, той се е изакал.“

Ако детето говори за миризмата, ще говорим заедно с него, но без никаква отсянка на заклеяване или отсъждане на морални и естетически оценки. Просто трябва да му обясним, че това са отпадъци — изпражненията не служат за нищо и се отделят не защото ги смятаме за грозни, а защото са вече непотребни.

През целия този период от две години, в който повече не възникват произшествия с изхождането, се налага обаче да се осъществи цялостното възпитание на волевата мускулатура на детето. Вече споменах за действия като: изкачване и слизане по стълба или стълбище, поставяне на чупливи предмети като вази, пълни наполовина, а после и догоре, които се пренасят от едно помещение в друго, ритане на топка в определена посока, хвърляне на камък в дадена цел и с определена точност, бутане на количка с премерени движения, отваряне и затваряне на кутия, закопчаване и разкопчаване на копчета, прибиране на сгъваема масичка, преместване на стол, почистване, обелване на зеленчуци, отрязване, запалване и загасяване на кибритена клечка. Всичко това трябва да се извършва под наблюдението и спасителните съвети на възрастния и неговите похвали, ако детето се е справило добре, като свидетелство за цялостното възпитание на мускулатурата, овладяването и равновесието на тялото, двигателната енергия и крайниците, на направлението, мярката, силата и най-накрая — на сръчността на ръцете.

Макар да не изглежда така, всичко това е много по-важно от възпитанието за пишкане и акане и се отнася до телесното овладяване

на детето, което майката смята, че постига, като се занимава с така нареченото „обучаване на хигиена“. По този начин тя го превръща в дресирана майmunка, безпомощна поради пълната зависимост от нейната морална преценка — дете, което твърде рано става чувствително към всички влияния от обкръжението и впоследствие винаги усеща скрита опасност от естествените проявления на своя живот, особено когато са съсредоточени в уретрално-гениталната област. Сексуалните смущения се усложняват от чувството за непълноценност, свързано с предполагаемата грозота на гениталната област: у всички хора, при които сме могли да го изследваме в дълбочина, подобно чувство е свързано с отвращението от близостта й до ануса и пикочния канал.

В отговор на статията „Неочаквана гледна точка относно чистотата“ редакционният екип на „Френски жени“ счита за уместно да публикува отговора на д-р А. С.:

Получихме писмо от г-жа А. С., лекар, съпруга и майка, относно прословутия въпрос за хигиената при най-малките. Тъй като нейната гледна точка е напълно противоположна на тази на д-р Долто, преценихме, че нашите читателки биха искали да се запознаят с нея.

И така, майки, вие направете своя избор между двете различни мнения!

Скъпи приятелки,

Чета „Френски жени“ от много дълго време и с изключителен интерес. Като лекар все пак ще си позволя да ви представя своята гледна точка във връзка със статиите на д-р Франсоаз Долто от бр. 123 и 124, които са наистина изненадващи.

Естествено, напълно глупаво и осъдително е непрестанно да използваме изрази като „Това е акано“, за да окажем нещо забранено. Но все пак е наистина преувеличено да се твърди гръмка, че „дресирането на децата на чистота е най-голямата грешка спрямо бъдещата личност, която може да бъде извършена в нашето общество“.

Що се отнася до примера, който трябвало да вземем от „диваците“, както препоръчва моята колежка, това означава да забравим, че има малка разлика между джунглата и двустайните апартаменти на нашите злощастни „цивилизовани хора“! Никакво възпитателно предимство? Нека помислим: по-малко изтощение за майката би означавало и по-спокоен характер, следователно — по-добра атмосфера. А за здравето на детето това би означавало по-малко рискове от изстиване, задни части без зачервяване и сърбежи, както и премахване на гумените гащички, които са толкова вредни.

Смятате ли, че обучено навреме, бебето действително мисли за своя анус и пикочен канал? Прекалено го

надценявате! Неврозите се наблюдават при деца, възпитани прекалено късно, когато вече е много трудно и твърде насилствено. Във всеки случай не виждам защо подбуждането на желанието „да направи удоволствие на възрастните“ трябва да се смята за осъдително. То е добър начин да се пробуди социалното чувство у детето и да се преборим с естествения егоизъм.

Скъпи приятелки, ако не бъде обучено, вашето дете ще стане нетърпимо в яслата и в детската градина, а когато вдигне температура, ще се наложи да му слагате термометъра по два пъти на ден (или повече) в същия този ужасен анус, което все пак не смятам да го опорочава!

Дресирайте го, и то много рано — това е най-важното: още от третата седмица, или първия месец, го слагайте на гърнето в точно определени часове. За голяма нужда сами ще установите момента или моментите, в които се цапа, а за уринирането — петнадесет минути след кърмене и час по-късно, когато се събуди само. Ще се уверите, че постепенно, с търпение и без напрежение, ще имате хубаво, чисто и уравновесено бебе, стига само да съумеете да му осигурите спокойствието, неотменимо за доброто възпитание.

Някои деца не могат, разбира се, да задържат и на тях не трябва да се сърдим, а още по-малко да ги удряме или прекомерно да им се караме, което би било опасно. Трябва обаче да ги поддържаме много чисти, защото почти неизбежното раздразнение би предизвикало мъчителни сърбежи, които именно водят до някои лоши навици. Когато незадържането продължава прекалено дълго, трябва да се консултирате с лекар.

Ще добавя, че имам две деца, отгледани по този начин. За да избегнат прословутото „Имам ако“, те искат позволение да отидат „по нужда“. Послушайте ме, откритията на психоанализата са много интересни, но не трябва да се приемат като божие слово, и заключенията по отношение на възпитанието трябва да бъдат преди всичко практически и социални!

Извинете ме за пространния отговор, но той ми изглеждаше необходим.

Искрено ваша: А. С.

Статията „Неочаквана гледна точка относно чистотата“ трябваше да представлява въведение към поредица от статии, посветени на сексуалното възпитание. Франсоаз Долто няма да ги публикува със следното обяснение:

Тъй като намирам този отговор за много интересен и отразяващ нагласата на голяма част от читателките, аз отговорих със статия, която не бе публикувана. Не пожелах да продължа с предвидените статии за сексуалното възпитание, защото реакцията към първата от тях вече напълно изяви буржоазния и консервативен дух на „добрите обноски“.

Доктор А. С. е силно покровителствана от Комунистическата партия и списание „Френски жени“ е задължено да следва нейните напътствия. Следователно моят отговор към нея няма да бъде поместен, за което бях осведомена с множество извинения и съжаления от страна на госпожа Ланжвен. Статиите ми за сексуалното възпитание щяха да се харесат на доктор А. С. И така, прекратявам сътрудничеството си с „Френски жени“. Буржоазният идеал се прояви и в така наречените „леви“ среди.

РАЗСТРОЙСТВАТА НА СЪНЯ

„Училище за родители“, април 1952 г.^[1]

Ще говорим преди всичко за разстройствата на съня, срещани при деца, които не са болни и нямат нито температура, нито начален енцефалит. Тук няма да се занимаваме например с началните фази на летаргичен енцефалит. Става дума за разстройства при нормални, здрави деца, които живеят като всички останали, но въпреки това затормозяват живота на околните със своя неспокоен сън.

[1] По това време Франсоаз Долто е лекар към Психопедагогическия център „Клод Бернар“, който по-късно става Медицински психопедагогически център (МППЦ) — първият, създаден във Франция. Той е открит на 15 април 1946 г. с медицински ръководител Жюлиет Фавез-Бутоние и административен и педагогически директор Жорж Моко. ↑

КАКВО ПРЕДСТАВЛЯВА СЪНЯТ?

ПОКОЙ ИЛИ ДЕЙСТВИЕ?

Да се даде определение на съня не е никак лесно, защото за него съществуват най-разнообразни теории. Едни го считат за покой, а други, точно обратното — за действие. Сигурно е, че съществува център на съня, разположен в основата на мозъка. Това, изглежда, доказва, че сънят не е толкова пасивен, колкото смятат някои.

От друга страна, се признава съществуването на цяла една особена дейност, необходима за встъпване в състоянието на сън. Това е пореден довод срещу пасивността на съня.

И накрая, съществуват повърхностен и относителен сън, както и дълбок сън, на който азиатците са посветили особено клинично внимание. Макар да трае само няколко минути, този дълбок сън е точно толкова възстановяващ, колкото и нашият обичаен многочасов сън. Той е познат на всички ни — сънят, за който казваме с блаженство при събуждане: „Колко добре се наспах!“ Азиатците имат хилядолетен метод, позволяващ достигане до такова състояние на дълбок сън, при който се остава в съзнание. По този начин се постига много голяма сила на медитация.

Всичко това, изглежда, доказва, че сънят не е чисто отрицателно състояние, а може да бъде положително и активно състояние.

СЪНЯТ КАТО БЯГСТВО И СПАСЕНИЕ

Откритието на Фройд се изразява в идеята, че светът, в който живеем, е труден за понасяне и сънят ни служи да се оттеглим. Така според него в съня има аспект на ежедневна регресия, посредством която отново се потапяме във вътрешността на самите себе си; нещо като „пренастройване“ и „преподсигуряване“, което той не без основание смята, че най-близо може да се сравни с вътреутробната сигурност.

По време на войната можеше да се забележи, че в метрото всички хора спяха. Това се случваше още в началото на ограниченията и германската окупация. Този сън бе средство за бягство, за защита срещу положението, което трябваше да се понася.

По същия начин, ако бебе на дванадесет-петнадесет месеца бъде разхождано от човек, когото не харесва или му е просто безразличен, като например някоя непозната бавачка, тогава то спи. На връщане бавачката ще каже на майката: „Странно, то спа по време на цялата разходка.“ Вече се касае за лека невропатична реакция, проявена под формата на отхвърляне. Това е пасивно агресивен сън срещу външната среда, в който се затваряме, ако не усещаме да се задава нищо добро. Подобен сън се появява като спасение, съпроводен от защитния механизъм.

ПОТРЕБНОСТТА ОТ СЪН

Правени са експерименти, предназначени да подчертаят последиците от липсата на сън за организма. Едно куче било затворено за дванадесет дни във въртящ се цилиндър, без никаква възможност да спи. Когато го изкарвали оттам, то потънало в сън — патологичен сън. Аутопсията на кучета, подложени на такъв опит, установява мозъчни увреждания, а кръвта на едно от тях, инжектирана в здраво куче, е предизвикала у него същия патологичен сън и същите мозъчни увреждания.

Освен това съществуват различни състояния на йонно и химическо равновесие и неравновесие. Състоянието на нормален сън съответства на определено равновесие, съпровождащо нервната умора. Някои степени на отравяне могат да предизвикат сън и без умора, докато други степени на същото отравяне могат да премахнат съня дори при наличието на умора. Някои вещества действат върху центъра на съня, като го възбуждат, а други го притъпяват.

Следователно съществува сън, който отговаря на физиологичното състояние на организма, както и патологичен сън или отсъствие на сън, което също е патологично.

От всичко това нека да запомним, че сънят е потребност както храненето. Това означава, че малкото дете спи така, както се храни — то спи добре, ако се храни добре, и обратно. Затова часовете за кърмене вече се нагласяват според потребностите на кърмачето при събуждане — така се разпределят по-добре, отколкото по часовник. Всъщност за малкото е валидно същото, което се наблюдава и при възрастния — всеки има своя собствен ритъм. Потребността от сън, за която говорихме при кърмачетата, продължава през целия живот, а неговият ритъм и продължителност са различни според различните периоди и индивиди.

Сънят осъществява отпускане, което е видимо както след събуждане, така и по изражението на спящия, което издава възстановяващия ефект на съня.

След като сме определили характеристиките на съня, ще пристъпим към последователно разглеждане на необходимите условия,

които му позволяват да се осъществи, да се запази и да се завърши. Така ще срещнем всички разстройства, с които детето затормозява семейството, и съответно онези, с които семейството пречи на съня на детето.

УСЛОВИЯТА ЗА ЗАСПИВАНЕ

СПОКОЙСТВИЕ В ОБКРЪЖЕНИЕТО

Състоянието на сън прави човека в по-голяма степен неврологично зависим от обкръжението. Затова и хипнозата например се осъществява по-лесно върху спящ субект.

Същото се отнася и за детето: да се караме, докато то спи и не разбира причините за неразбирателствата, предизвикали свадата, е още по-лошо и от това да го правим, докато е будно. Тогава то всъщност няма възможност да се занимава с нещо друго или, ако е по-голямо, да разбере по свой начин и да си даде свое собствено обяснение. Насън то може единствено да понася пасивно тази напрегната атмосфера, на която е подложено в много по-голяма степен, отколкото в будно състояние, особено преди тригодишна възраст, и особено ако каращите се са възрастните, от които материално и емоционално зависи неговият живот, т.е. майка му и баща му, или хората, които се грижат за него.

Например такъв беше случаят с дете на десет дни, което не можеше да спи дълбоко в присъствието на определена жена, която се грижеше за него, и обратно — спеше дълбоко в дните, когато я няма. Установихме, че тази жена изживява огромна тревога и е обладана от натрапливи мисли, свързани с кражби. Независимо от шумните влизания и излизания на хората от семейството, детето не усещаше никакво смущение и спеше спокойно и дълбоко, докато единствено в присъствието на тази тревожна жена, обсебена от потискащи чувства, то също изпитваше безпокойство, сякаш бе сраснало с нея и включено към нейната нервна система. Когато тя си тръгна, детето възстанови своя нормален сън.

Разбира се, децата са в различна степен чувствителни към обстановката и нервната връзка с околните. Когато обаче установим, че детето не спи добре, трябва първо да потърсим кой в неговото обкръжение е напрегнат и доколкото е възможно, да му спестим контактите с този тревожен човек. Но ако самата майка на детето е

тревожна, трябва да го държим възможно най-дълго на спокойствие, докато спи, и то в друга стая. Трябва да отбележим, че шумните действия на децата и околните в семейството не пречат на пеленачето; онова, което наистина му пречи, е нечия тревожност.

Преди всичко дете на тази възраст не трябва да спи в спалнята на родителите, защото е неспособно да понесе такова нервно напрежение. Пеленачето е вкопчено в майка си като същинска пиявица. То се нуждае от добра майка и дойка, която да се грижи предимно за него. Следователно ревнува от баща си и усеща тази ревност още преди да я е проумяло и именно защото не може да я разбере. Затова трябва да го сложим ако не в собствена стая, то поне в стаята на по-големите братя и сестри, където ще спи много по-добре. Ако такова решение също е невъзможно, по време на интимни отношения между родителите неговото креватче трябва все пак да бъде избутано навън. Ако и това е невъзможно и се налага да бъде спящ или буден свидетел на интимния живот на родителите си, трябва да знаем, че такова дете се нуждае в по-голяма степен от другите от това да бъде зачитано в своите ритмични утешителни действия, както и по-рано от останалите да бъде просветено за истинския смисъл и значение на чувствеността и сексуалността. Имам предвид, че неговото възпитание трябва да бъде много по-освободено от това на деца, отгледани на спокойствие и в атмосфера, която не им налага да споделят под хипноза вълнения, надхвърлящи по нервна интензивност техните възможности за отзвучаване, или такава, която изкуствено предизвиква нервна възбуда на афективно и чувствено равнище, надхвърляща съответното за възрастта им развитие.

СИГУРНОСТТА

Първото условие за заспиване е да изпитваме сигурност сами със себе си. А за най-малките това означава да изпитват сигурност с мама. За да намери тази сигурност, детето трябва бързо да свикне с факта, че майката е на негово разположение през деня, а не през нощта, когато принадлежи на бащата. Тъй като не живеем в полигамно общество, където майката може изцяло да се посвети на детето си в първите години от живота му, тя трябва да се отдава по равно и на детето, и на съпруга си. Тази подялба е част от афективните закони, които управляват живота на детето в нашето общество. Впрочем, ако майката не е тревожна жена, детето бързо свиква с факта, че има и други хора около нея. То също приема добре всички хора, които са добри за нервното състояние на майката.

Прекалено силната чувствителност към околните движения разсейва детето, а дете, което е разсеяно, докато се храни, е също толкова разсеяно и когато спи. То се нуждае от спокойствие и това не е патология — детето е пресечна точка на всичко, което става у дома. Зависи от майката — ако тя е изцяло на негово разположение, докато се храни, то няма да се разсейва. Същото се случва и докато го приспива. Усеща се неговата потребност от присъстващото внимание на майката, която се грижи да му предостави необходимата сигурност до приближаването и настъпването на съня.

Когато го боли коремът, зъбите или нещо друго, детето се превръща в „аз-лошата-майка“, „аз-несигурността“. Тогава самата майка трябва да му предостави сигурност отвън. В такива моменти нека мама го обгради с особено внимание — да му поговори малко, да му изпее приспивна песничка или може също да го полюлее в кошчето или креватчето, ако ръцете ѝ са свободни. Всичко това е необходимо, човешко и неизменно, и никаква наука не може да оспори природата и привързаността между живите същества. Когато е неразположено и страда, детето има нужда да се почувства свързано с емоционалната, физическа и осезателна прегръдка и полюшване, отмерено от майчиния глас, което му възвръща така необходимата вътреутробна

сигурност. Не можем, в името на науката, да лишаваме детето от тези допълнителни ласки, които му възвръщат сигурността.

Впоследствие някои деца вероятно ще започнат да манипулират майките си, но това се случва единствено ако самата майка е неспокойна и не понася да чува детето да поплаче за малко, дори отлично да знае, че нищо не го боли. Това не се случва с майки, които не са тревожни и са способни да постъпват разумно и да бъдат едновременно и майки, и жени, а не роби.

Очевидно не трябва винаги да успокояваме детето на ръце, но би било нечовешко да го оставим да страда и плаче или дори да му се караме, за да го „успокоим“, като не му позволим да изрази потребността си от сигурност и естественото си желание да повика майка си. Напротив, ако му се караме, само ще задълбочим усещането му за несигурност. Впоследствие могат да възникнат сериозни нарушения при деца, които са били дълбоко разстроени от прекомерни физиологични опасности без спасителната намеса на майчина ласка и които дори са порицавани и бити затова че поради липсата на време да се занимава с тях майката е била неспособна да понесе болката от техния плач.

Едва на единадесет-дванадесет месеца можем да накараме детето да разбере, че мама вече няма да дотича веднага.

Впрочем рядко се случва дете, отглеждано в условия на сигурност през деня, да безпокои майка си през нощта. След четири-пет месеца (или шест-седем месеца според случая) вече не се налага майката да отива да го утешава; това може да направи и бащата или друг човек, когото детето познава и чието присъствие го успокоява. Във всеки случай става дума за деца, отглеждани нормално, които не изсмукват силите на майката през деня. След кратко боледуване или поникване на зъб, които са разстроили детето и то вероятно е запазило лошия навик да изисква внимание и след отшумяване на несигурността, предизвикана от болката, може да се наложи една-две нощи да прибегнем към слаба доза гарденал или друго леко приспивателно, подходящо за кърмачета. Такива случаи са доста рядко срещани, но изобщо не са патологични.

ДА РАЗРЕШИМ ДНЕВНИЯ СЪН

Трябва да разпределим съня според нуждите на детето. Потребността от периодичен кратък сън два или три пъти на ден е много по-често срещана, отколкото обичайно предполагаме, допускайки само един следобеден сън за децата над дванадесет-четиринадесет месеца.

Излекувахме четиригодишно момиченце, което изглеждаше леко изоставащо, като го оставихме да спи, когато има нужда, и колкото пожелае. В подобен случай трябва преди всичко да предоставим на детето условия, в които сънят има стойност, за да разбере, че се спи не когато мама прецени, а когато ни се спи. Някои деца се нуждаят от възстановителен сън малко преди обяд, така че обичайните часове на следобедния сън им идват прекалено късно. Майката на това момиченце го оставяше да играе в стаята си с думите: „Като се умориш, можеш да си легнеш да поспиш.“ Към този ритъм на спане, от което се нуждаеше детето, се прибави и съперничеството с новороденото братче — на бебето му беше разрешено да спи. Когато и на сестричката бе дадена възможността да спи през деня, така вече ѝ бе позволено да се идентифицира с бебето и да разреши проблема със съперничеството. Тя спеше страшно много през първите шест месеца, което доказва реалната липса на сън в нейния случай. Впоследствие нейното привидно изоставане бе наваксано бързо и тя дори се оказа с много буден ум, надхвърлящ средното ниво.

В други случаи почивката, удължена чрез разглеждане на картинки, е достатъчна и без заспиване, дори в часовете за следобеден сън, който все пак е добре да запазим за децата в предучилищна възраст.

ДА ПРИДАДЕМ СТОЙНОСТ НА СЪНЯ

В периода, когато в детския живот преобладава мускулната дейност, от проходаването до възрастта на смислените разсъждения (пет-седем години), сънят може да изглежда като прекратяване на заниманията, от което детето иска да се измъкне. Тогава някои децата отказват да спят или се опасяват от изпадането в сън. Струва им се, че не е хубаво да се спи, че не е „достойно занимание“. Ако детето смята така, това не означава, че непременно го е чуло от възрастните. Може да се чувства потиснато, когато му се казва: „Заспивай!“ Има много деца с отличен сън, които заявяват на всеослушание, че никога не заспват, и добавят с гордост: „Освен това, дори да заспя, аз спя с отворени очи!“

Така децата изобретяват всякакви подсигурителни техники, за да преодолеят чувството на потиснатост или вина. Те се отдават на приспивателните церемонии, за които Гезел твърди, че са добри за спазване, но не са много майките, които биха намерили време за тях. Хубаво е да подготвим детето за спане, да го преоблечем за нощта, да му кажем „лека нощ“ няколко пъти, ако е необходимо, и да го оставим да поиграе с думите: „Когато се умориш, ще си легнеш и ще си починеш добре.“ Понякога то заспива, докато си играе. Ако все пак заспиването се проточи твърде дълго, тогава идва таткото и казва: „Стига толкова, мама вече има нужда от почивка.“ Идентификацията с възрастния, който спи, помага на детето да придаде стойност на съня и да заспи спокойно.

СТРАХЪТ ОТ НОЩТА

Страхът от нощната тъмнина е една от причините, които пречат на детето да заспи. За да се справим с този проблем, трябва да му помогнем да преодолее страха от нощта, като привикне към тъмнината. През деня трябва да го накараме да играе с майка си на сляпа баба, преминавайки през всички стаи на жилището с вързани очи. Така то ще свързва нощта с майчината сигурност.

Ако се нуждае от светлина, докато заспи, можем да му оставим малка лампа за успокоение. Съвсем скоро то вече няма да се нуждае от нея, щом знае, че му е подръка.

Присъствието на плюшена играчка или кукла също ще му помогнат да усеща сигурност. С куклата то ще пресъздаде връзката майка-дете и двамата ще се предпазват взаимно. Тя е преходен обект, който му помага да не се чувства самотно.

РИТУАЛНИТЕ ИГРИ

Ритуалните игри, предхождащи съня, към които спада и мастурбацията, представляват техники за постигане на сигурност. Впрочем тази техника се възвръща и при възрастните в моменти на голяма заплата — при опасност хората инстинктивно се вкопчват в половите си органи. Както възрастният, така и детето при опасност се затваря в себе си, за да се предпази. Няма нищо по-лошо за неговото бъдеще от поведението на майка, която винаги изисква от детето: „Извади си ръцете над завивката!“, или подушва пръстите му, за да го накаже, ако установи, че си е слагало ръцете там, където му е забранила. На тази възраст то още не си дава сметка, но по-късно майчината забрана може да предизвика у него разстройства от натраплив характер заради магическата власт на всички навици, придобити между две и пет години, когато интуитивно за детето няма никаква основателна причина да зачита тази преграда.

Ако все пак ритуалните игри продължават прекалено дълго време, значи на детето не му се спи. В такъв случай, вместо да изискваме „загуба на съзнание“, трябва да придадем стойност на самата почивка, като оставим детето по пижама в неговата стая или в леглото с някаква играчка, картинка или друго занимание. Когато се успокои, мама му изпява приспивна песничка и му разказва някоя кратка и ведра приказка, защото винаги трябва да предоставяме сигурност на детето, за да може да заспи.

Някои деца, възпитавани според християнските традиции, са свикнали да си казват молитвата преди лягане. Трябва да се възползваме от момента, за да освободим детето от всички угризения за пакостите, извършени през деня. Да се пазим от садистичната, макар и несъзнателна склонност на майките, които тогава правят равносметка на всички причини за объркването на детето, за неговите неуспехи и трудности в характера. Това създава култура на тревожността, защото преди седмата-осмата година то е неспособно да поеме отговорност за своите постъпки, които, трябва да признаем, на тази възраст произтичат от обстоятелствата и атмосферата, създадени

от възрастните. Молитвата трябва да вещае обич и абсолютна сигурност: мама може да е ядосана, но Исус и светиите никога не са.

СЪХРАНЯВАНЕТО НА СЪНЯ

ШУМЪТ

Това е основният фактор, нарушаващ съня. Винаги е добре да няма шум, дори да мислим, че детето не му обръща внимание. Имам предвид шумове от радио, звънец или висок говор. Шумът от глъчката на другите деца или от вечерните дейности, отекващи в добра емоционална атмосфера, изобщо не е вреден — детето е свикнало с него и не изпитва никакво смущение в несъзнавания си психичен живот, освен много малка част деца, които наистина се нуждаят от пълна тишина.

СВЕТЛИНАТА

Едно момиченце никога не можело да заспи преди полунощ. Едва след доста дълго време родителите установили, че безсънието му се дължало на витрината, която светела точно срещу прозореца на детето и изгасвала чак в полунощ. Светлината била още по-смущаваща заради своята променливост, чието непрестанно примигване правело съня на детето невъзможен. Пробудено от светлините, въображението на момиченцето съчинявало разни истории, които то първо разказвало на себе си, а след това и на братчето си, като пречело и на него да спи. В този случай било достатъчно да се сложат плътни пердета на прозореца, за да може накрая детето да възстанови своя сън. Други деца на негово място щяха да се приспособят, но то не беше успяло.

РАЗСТРОЙВАНЕ НА СЪНЯ

Разстройването на съня от нощното напикаване е много преувеличено и по негов адрес са измислени най-невероятни напътствия като например препоръките от статията, предлагаща да измием лицето на детето с мокра гъба или да го изправим босо върху студените плочки, за да се събуди напълно и да отвикне да пишка насън. Във всичко това няма и капка здрав разум. Напротив, след обилно напудряне и намазване с крем трябва да увием седалището на детето с плътни пелени, покрити с гумени гащички, и да го оставим да спи. Ако непременно се налага да вдигнем детето (например, когато спим в хотел или в чуждо легло, или заради кожата му, свръхчувствителна към твърде разяждащата урина), трябва да го направим възможно най-внимателно и да се опитаме да го преоблечем, без да го будим. Излишно е да се стремим да приучваме детето към нощна хигиена. Когато почувства необходимост да бъде чисто, то ще свикне само. Винаги има три-четири месеца разминаване между дневната и нощната хигиена. По-важното е да свикне със самата нощ посредством игрите на тъмно, на които сме го научили в неговата стая. В това островче на сигурността, което сме му помогнали да си създаде, то трябва да има на разположение нощно гърне, и ако продължава да не се задържа чисто, значи още не се нуждае от това и трябва да го оставим на мира.

НОЩНИТЕ СЪБУЖДЕНИЯ

Като цяло нощните събуждания трябва да се избягват и ако са наложителни, трябва да стават по възможно най-безболезнения начин. Трябва да сме наясно, че детето се напикава насън. На двадесет месеца момиченцата обикновено вече се сдържат — по-рано от момченцата. За момчето е естествено да се напикава в леглото поне до четирипетгодишна възраст и не трябва да изискваме от него дневна хигиена, преди да е станал сръчен малък акробат. Нощната хигиена се придобива малко след дневната, по естествен и непринуден начин. Да престанеш да подмокряш гащите или леглото си не е вид „добродетел“, а удобство.

Когато спонтанно се събуди посред нощ, детето изпитва несигурност, защото му е казано, че не трябва да се буди. То изпитва вина и тя се прибавя към останалите невидими опасности, които си представя. За да не се чувства виновно, не трябва да му внушаваме да не се буди, а да му кажем, че може да запали светлината и да си поиграе, без да събужда останалите. Впоследствие, при някоя малка промяна, през ваканцията например, то ще отвикне да го прави и ще му премине: всичко преминава бързо в живота на детето, защото то се развива непрестанно.

Важното е да остави родителите си и възрастните наоколо да поспят. Много деца имат нужда да пият вода през нощта. Добре е да им оставим до лампата чаша обикновена студена вода. Нека припомним твърде порочната практика, която не позволява на децата с нощни напикавания да пият течности вечерно време, и като ги държи жадни, увеличава още повече тяхната несигурност, т.е. прибавя още една причина да изпуснат пикочния си мехур, който макар и не толкова пълен, остава точно толкова, ако не и повече, неспособен да задържа, отколкото в случая на нормално задоволена жажда.

НОЩНИТЕ СТРАХОВЕ

Нощните страхове са физиологично явление. Когато детето преминава през потискащи и изпълнени с трудности периоди като Едиповия, който обхваща възрастта между четири и седем години, в зависимост от детето, то неизбежно ще сънува и кошмари. Важното е самите родители да не се страхуват. Съществуват начини за успокояване на детето. Първо, да се спазват условията за приспиване и отделянето от родителската двойка, както казах по-горе. Ако има кошмари, значи дневната дейност на детето го е оставила в напрегнато състояние. Тя продължава и по време на сън, и тъй като вече не среща ограничения, приема много фантастични форми. Когато детето е малко, това са проекции на оралната агресивност (вълци, лъвове и т.н.), в следващия етап — проекции за насилствено отвличане (крадци на деца) и фалически проекции (пистолети, пушки и др.), а в периода на Едиповия комплекс и по-късно в пубертета се появяват опасности, застрашаващи родителските фигури или сънища за смърт, за смъртна опасност, за изнасилване или престъпления, в които е набедено.

Последното нещо, което трябва да направим, е да обясним за лудо детето, което ги разказва. Напротив, трябва да му кажем, че всеки човек сънува кошмари като малък. Най-доброто средство да го освободим от тях е да му оставим наблизко блокче и моливи за през нощта и ако е малко дете, да му кажем, че когато се събуди от някакъв кошмар, може да запали лампата, да вземе лист хартия и да нарисова онова, което го е стреснало, а ако е по-голямо — да опише историята със свои думи. Това са успокояващи действия, чрез които може да придаде име и форма на своето безпокойство. Когато обрисова своите кошмари, то ги овладява.

Може също детето да разказва своите кошмари, а майката да ги изслушва, без никога да ги оценява. Ако само предложи някакво обяснение, тя трябва просто да го приеме: „Да, мисля, че имаш право.“ Да разказва кошмарите си означава за детето да знае, че за тях може да се говори. Както и при рисуването, това е начин да се овладеят ужасяващите фантазии, но разказването е успокояващо преди всичко заради чувството за вина, което носят много сънища. Ако вашето дете

ви разкаже: „Сънувах, че ти и татко сте умрели“, не се възмущавайте, а отговорете например: „Мисля, че е много добър знак, ако сънуваш, че някой е умрял.“ И наистина то трябва да премине през сънища за загуба на неговите родители, за да успее да се отдели от тях.

Когато детето спи неспокойно поради нощни страхове, няма смисъл да го събуждаме. Трябва да извършваме работата за успокояване през деня. По-специално, трябва да увеличим неговия допир с водата. Нека майката да настани детето в банята, пред мивката или просто пред легена, като му остави предмети за игра във водата — парченца от дърво и метал, тръбичка, през която да духа и да кара водата да бълбука. Изнервеното градско дете понякога се нуждае от два-три часа дневно за водни игри. Трябва да му дадем пълна свобода, но при условие че си играе с водата, без да създава прекалено много безредие и работа на възрастните. Ще го екипираме с обикновена правоъгълна гумена престилка и с подходящи за влага обувки, които ще събуем, щом приключи. Ако е достатъчно голямо, ще му заръчаме да раздига всичко накрая, но докато е още малко, ще му кажем, щом приключи с играта, да извика мама, за да му махне престилката и обувките, с които не може да се движи из останалата част от жилището. В началото трябва да сме подготвени, че на всеки пет минути то ще обявява, че е приключило, и после отново ще пожелава да продължи. Майките трябва да знаят, че докато играе с водата, детето изпитва такова задоволство, че се подмокря, а това му причинява чувство за вина и то иска да спре тази игра. Важното е да разбере, че това е допустимо и позволено.

Детето се нуждае от водата, от пръстта, от калта и от растенията. Когато отидем на село или в градската градинка, игрите там отприщват всичките му фантазии, които иначе биха предизвикали кошмари. Родителите трябва също да знаят, че на седем-осемгодишна възраст водният пистолет е задължителен. Да се ограничи неговата употреба с поставяне на условия за предпазване на дрехите и мебелите е много възпитателно, но да се забрани напълно е вредно.

Къпането във ваната, когато е възможно, също дава много добри резултати. Банята преди лягане успокоява детето, освен ако не се превърне в корида с мама, която се опитва да го изкара оттам. За да има полезен ефект, то трябва да знае, че е вътре, за да се забавлява, а не за да достави удоволствие на мама или само за да се изкъпе. Детето

има нужда от този половин час чисто удоволствие, което не е свързано с някаква определена полза. Няма нужда мама да му казва, че ще му стане студено, ако продължава да стои във ваната, а то ще го усети само, ако е в добро разбирателство с майката.

В рисуването, в игрите с водата и пръстта и в къпането придружаващите ги фантазии освобождават детето от нощните стракове. Повече или по-малко свенливите игри между малките деца — момченца или момченца с момиченца, къпани в обща вана, нямат никакво значение. Оставете ги да се позабавляват и посмеят, без да се месите. На около десетгодишна възраст момичетата започват да се срамуват. Дори да е по-рано, зачитайте техните изисквания, но не формирайте у тях свян, който е безсмислен преди съзнанието за половото пробуждане.

Остава да кажем няколко думи за киното и неговия дял в детските кошмари. Всички филми са лоши за децата, даже такива, които родителите смятат за добри. Проблем създава преди всичко близкият план. Дори най-обикновен земен червей, сниман в близък план в някой документален филм, предизвиква нощни стракове, защото изопачава положението на детето по отношение на пространството и външния свят. Докато спи, то става жертва на тези изтласкани образи.

Като цяло можем да дадем следния съвет: никакво кино преди девет-десетгодишна възраст, освен ако родителите от квартала не се организират да създадат бебешко кино с късометражни филми без близък план. Между прожекциите децата могат свободно да преповторят видяното на екрана — да лазят, ако са гледали земни червеи, и т.н. Посредством такива имитиращи действия те ще успеят да се освободят от образите, които евентуално са ги развълнували.

СЪБУЖДАНЕТО

При много деца събуждането е мъчително и поради тази трудност родителите решават да премахнат следобедния сън, макар да е необходим. Така обаче проблемите се задълбочават, защото детето е все по-недоспало, а когато не спим достатъчно, се събуждаме прекалено рано. Когато будим детето преждевременно, му пречим да заспи, следователно естественото събуждане е много важно.

ПРЕЖДЕВРЕМЕННОТО СЪБУЖДАНЕ

Естественият ритъм на някои деца е нарушен от прекалено ранно събуждане или недоспиване. Но има също и деца, нетърпеливи да пораснат. Те се събуждат, когато големите тръгват за училище, за да правят като тях, за да бъдат и те големи. Родителите трябва много да внимават да не развият прекалено рано у детето идеала за порастване, защото към десет-дванадесетгодишна възраст това може да се превърне в натрапливо състояние. Трябва, разбира се, да сме доволни, ако то изпълнява задълженията и постиженията, съответстващи на неговата възраст, големина и сила, но не прекалено рано и не за да имитира другите като маймунка. Да не надценяваме имитацията, към която и без това детето има голяма склонност. Всеки трябва да следва своя ритъм и да остави другите да следват техния, без да им пречи.

БАВНОТО И МЪЧИТЕЛНО СЪБУЖДАНЕ

То най-много притеснява майките. Ние, новите майки, сме винаги прекалено забързани. Състоянията на навъсено полусъбуждане не идват от будуването, а от самия сън — на детето му трябва десет минути, за да се събуди. А времето за събуждане се увеличава допълнително, ако се страхува от това, което го очаква след събуждането. Някои детски песнички говорят за това с весел и шеговит тон, например:

- *Патош, хайде ставай!*
- *Защо?*
- *Да отиваш на училище.*
- *О-о-о, спи ми се!*
- *Патош, хайде ставай!*
- *Защо?*
- *Да хапнеш понички.*
- *Тра-ла-ла, подай ми панталонките.*

За да го изведем от този вид бягство, би било безсмислено да му се караме и да увеличаваме неговото недоволство от събуждането. Нужен е хумор, за да надвием киселото настроение, но и не трябва да очакваме да го премахнем веднага. Детето се нуждае от време, за да излезе от съня и от своето вцепенение, колкото и да е неприятно това за майката.

СЪНУВАНЕТО

Понякога и възрастни, и деца преминават от сън в продължително полубудно състояние, наситено със сънища, от които не могат да се измъкнат и които хвърлят субекта в странно вцепенение. Това са леко невропатични състояния, които обикновено имат връзка с липсата на общуване. Те могат също да настъпят и вследствие на някаква малка неприятност. В други случаи се появяват, защото сме принудили детето да се преструва, че спи, когато вече се е събудило.

Някои деца се събуждат много рано просто защото такъв е техният ритъм. Често те са онези, които по-късно ще бъдат работоспособни сутрин, така както други са по-работоспособни вечер. На такива деца трябва се позволи да се раздвижат, с единственото условие да не събуждат останалите: нека да свикнат да стават безшумно, да си слагат халата и пантофите и да отиват да си играят в другата стая, за да се забавляват и да се занимават с нещо, без да пречат на останалите до тяхното събуждане. Някои дори предпочитат заниманията в тези сутрешни часове, защото това е единственото време да останат на спокойствие, без другите да им се „мотаят из краката“ — нито големите, които се пречат в играта, нито малките, които все искат да имитират.

Ако вместо това детето знае, че няма право да става, то ще изпадне във вцепенение от принудителния сън, съпътстван от фантазии, които представляват истинска мисловна мастурбация, наложена от възрастните. Това състояние може да се окаже спасително в отношенията с възрастния, на когото не пречим, щом вече не го безпокоим. Но то може също да предизвика силна регресия. Тъй като родителите са смятали, че трябва да задължават детето да спи, то винаги ще бъде само наполовина заспало. Те го насилват да се свие под завивките, където и много хора остават такива за цял живот. После изведнъж установяват, че поставено в необичайни условия, то било свръхактивно, а дотогава те не го били забелязали. До този момент то е живяло като сънливец, за да бъде в мир с възрастните наоколо. Възпитателите постепенно са извършвали тази работа по вцепеняването му с единствената цел да си улеснят задълженията.

Нека подредим живота на децата си така, че да им предоставим условия за тишина, за относително уединение и за почивка в определени часове, и нека в тези рамки да ги оставим свободни да отпочиват по свой собствен начин, като ги научим също да уважават и този на останалите. И тъй като личният пример е опорна точка на цялото възпитание, трябва самите ние да съумеем да съгласуваме своите мигове на уединение и почивка с тези на децата си.

ДЕТЕТО И ИГРАТА

С любезното съгласие на Франсис Мартенс и Рашел Крамерман, юли 1987 г.

„Млъкни“, „Не пипай“, „Престани да шаваш“ — непрестанни заповеди, с които някои деца са обсипвани от сутрин до вечер и които представляват всъщност забрани за изявата на желанието и търсенето на удоволствие. Тези заповеди изграждат основите на невротичната личност още преди втората година. Поради подчинена зависимост от възрастния, който е сляп и глух за жизнеността, търсеца изява и общуване, детето се оставя да бъде потиснато. То безмълвно притаява в себе си желаниа, удоволствия и болки, за да стане „послушно“, т.е. безучастно и необщително.

За да чувстват сигурност, децата се нуждаят от ограничения, но само такива, които се отнасят за реални опасности и чието нарушаване би застрашило целостта на техния или чужд организъм. Това, че не може „да прави всичко“, което пожелае, не означава, че не може да изразява своите желаниа, радости и болки. Езикът предшества речта и я изпреварва — в мимиките, жестовете, действията на тялото и сетивата, както и в пасивността, която установява безмълвно съучастничество между детето и неговото обкръжение. Когато това общуване не се нрави на възрастните и те не понасят продължителните игри, присъщи на всяко жизнено дете преди възрастта на цялостното овладяване на речта, насилственото им потискане предизвиква нарушения в неговата психична и социална хармония, които ще се проявят в късното детство.

Всеки знае, че здравето дете е това, което се забавлява и може да се занимава или да изследва всичко, което му попадне подръка. Това, което се отнася за дете, оставено само, е валидно също и за детето сред други хора. Да го лишим от игра е все едно да го лишим от удоволствието да живее. Още на два и половина — три месеца игривите действия с ръцете, погледите, отчетливите и променливи звуци на пеленачето към майка му, баща му и близките, за негова

радост и тази на разнежените му наблюдатели, карат неговото лице да грейне, дишането му да се оживи, а променливите му припявания издават неговото задоволство, макар и крайниците му да се движат във все още неопределени посоки. Моментите на предразположеност към игра следват удовлетворяването на нуждите след кърмене и смяна на пелените. Уморено от хубавата поредица игри след вечеря, бебето затваря очи, майка му го полага в люлката и то заспива. При своето събуждане, още преди гладът да го е подтикнал да изкрещи спешните си нужди, здравето бебе започва да гука с отворени очи. То си припомня действията, последвали предишното кърмене — зрителните, слуховите, осезателните и обонятелните образи на докоснатите предмети, хора и гласове, като се опитва да съживи тези възприятия за връзка с обкръжението. С все още непохватното си гърло то измисля своите първи „агъ“, своето гукане и едва доловими наченки на думи и песни, които му се иска да чуе отново и които си мисли, че преповтаря.

Ден след ден, съпътствано от подкрепата на нашето желание да се занимаваме с него за удоволствие, освен за обичайните му нужди, детето започва не само да разпознава близките си хора, но и всички дребни предмети наоколо, и най-вече ориентирите за общуване в познатото му пространство, допълващи неговата самоличност. Първите му играчки са предмети, които слага в уста, хвърля и после пак намира с радост, за да ги облизва и изследва, докато отново не ги захвърли с удоволствие. Тези начални игрови техники, пренесени върху достъпни дребни предмети, не напомнят ли всъщност удоволствието, което бебето изпитва от грижите на майката за него по време на редуващите се потребности на храносмилателна му система, от сученето до почистването на изцапаното дупенце?

Не е ли човешкото дете като почти всички останали новородени бозайници? Малките от други животински видове, изглежда, наистина си играят. Видрите например са толкова забавни, когато се пързаят по склоновете на заснежените хълмове, а младите жребчета и теленца обичат да подскачат из ливадите още докато бозаят. Действията им обаче не са нито съзидателни, нито разнообразни, а повторяеми и сякаш подтикнати от нуждата от движение, присъща на потребностите на техния вид. Животните, които са домашни любимци на човека и на които не се налага да търсят храна, обичат да играят не само докато са малки: котките например играят с движещите се предмети и показват

голямо изящество в тази игра, която толкова ги увлича. Кучетата се забавляват да гризат някой камък или топка, оказващи съпротива на захващащата им челюст, и ако хвърлим предмет, те с радост и ловкост го улавят във въздуха или го търсят, за да го върнат обратно на хвърлящия. Тези животни имат игрова дейност, но тя не е особено многообразна; може да се каже, че е по-скоро еднотипна и присъща за техния вид. Котенцата явно се подготвят за бъдещата си роля на ловци на мишки, а кучетата си припомнят ловното преследване в услуга на своя господар — човека.

При малките на човека още от първите игрални занимания се наблюдават изобретателност и творчество, без никакво еднообразие. Именно когато детето е отпаднало, не играе, погледът му не е привлечен от нищо наоколо или е обхванато от продължителни повтарящи се жестове, без промяна в настроението, нито изобретателност, тогава разбираме, че страда от депресия по някаква неотдавнашна причина, или е в ранен стадий на зараждащо се разстройство в общуването, макар и физическото му здравословно състояние да изглежда напълно задоволително.

Психосоциалното пробуждане на детето се осъществява между два и половина и шест месеца, макар и тогава то да изглежда повече пасивно, отколкото активно, сякаш е заспало. Въпреки това в нагоните за дебнене и бдение, зад този пасивен и сънен аспект, неговият дух се пробужда за общуване и непрестанно работи върху връзките между всичко, възприемано в заобикалящата го езикова среда, дори звуците на природата и околните предмети. То обръща внимание на всяка отправена към него дума, макар и да изглежда, че не разбира езика. Именно от този период нататък, най-вече след тримесечна възраст, майката и бавачката трябва да се постараят, освен грижите за тялото, да осигуряват на детето моменти без такива грижи, в които да установяват словесна връзка с него, сетивен и емоционален обмен. Необходимо е да слагат в неговия обсег малки предмети, приятни за слуха, погледа и сетивата, които може да лапа или хвърля без опасност.

За бебето една от първите забавни закачки с възрастния е да скрива и отново да показва лицето си, но то обича също и да се заиграва със самото себе си, а това прави човешкото дете различно от малкото животинче. То например си играе с предмет, вързан на връвчица, като го хвърля, така че той да изчезне от погледа му, и с

голямо задоволство го връща обратно, дърпайки връвчицата. Знаем, че Фройд подробно е описал тази игра, наричана от него „Fort. Da!“, което може да се преведе като: „Изчезна. А, появи се!“. В нея той е разпознал упражнението за овладяване на отсъствието на майката, на което е подложено детето, а после и на задоволството от нейното завръщане, за което то отново е зависимо от волята на възрастния. Според Фройд играта с макарата, толкова очарователна за детето, има смисъл на експеримент с личността, която остава неизменна въпреки отсъствието на другия, посредством когото то разпознава своята самоличност. Чрез тази игра самото дете се утвърждава като субект на своето последователно съществуване в света. Така то преодолява изпитанието, причинено от необяснимите отсъствия на майката му или друго предпочитано същество — обект, непоследователен във времето и пространството, благодарение на когото то разпознава себе си като съществуващо и общуващо. Играта „Изчезна. А, появи се!“ може също да бъде наречена игра за изобретяване на „съществуващото Себе си“ дори когато си сам и ограничен от измеренията на своето тяло; свързан, но независещ от присъствието на другия.

След петия-шестия месец желанието да общува и играе активно запълва все по-голяма част от деня на детето. Израстването му позволява постепенно да пълзи, да седи или свободно да обикаля на четири крака. С всеки изминал ден нови начинания насърчават неговия нарастващ стремеж за овладяване на свое свободно пространство. В процеса на завършване на своята нервно-мускулна система детето става способно на осезателно разпознаване. Възможностите му за пасивно разграничаване са такива, че ако е предхождано от близнаци, които близките невинаги успяват да различат, последното дете в семейството, макар и още да не е проговорило, никога не ги обърква и за всяко от близначетата издава определен звук, ясно разграничим от звуците, предназначени за другото. Това наблюдение ми е било многократно разказвано от майки, чието новородено е демонстрирало въпросната способност, очароваща цялото семейство. Детето действително развива способността да играе (защото за него това е само игра) и обича да сравнява формите, звуците и цветовете; или, ако е възможно, да ги създава, като къса хартийки, драска или премахва неща с докосване; и всичко това само за забавление.

След игрите за наблюдение и изследване идва играта за придобиване и прибиране на предмети в кошници и куфари, които пълни и разнася след себе си. След това идват игрите за правене — сглобяване и разглобяване на двуизмерни картинки и пъзели или на триизмерни конструктори. Впоследствие, с израстването, децата откриват своите особености на момчета или момичета. Момчетата обичат конструкторите, но само заради удоволствието да разрушат построеното, докато момичетата предпочитат да съхранят или да употребят например направената къщичка. Към третата година малките палавници сред момчетата започват шумните и въоръжени игри за надмощие — те играят на война и всички са генерали, а момиченцата започват игрите с кукли и нанизване на герданчета, за да се разкрасяват и да се правят на принцеси.

Много преди откриването на отделните възрастови групи и търговията с подходящите за всяка възраст играчки, скъпо и сложно изработени и обявени за образователни, любящите възрастни са правели играчките за своите деца. Детски гробници от праисторическата епоха, открити днес, доказват съществуването на специализирани играчки за малките момичета и момчета, в зависимост от техния пол. Ценностите, удоволствието и метафората на желанието се разкриват по различен начин, в зависимост от половата предопределеност на детето, което родителите с нежност са положили в земята заедно с любимите му играчки.

Това е ключът към играта и изобщо към всички игри на човешкото същество, не само на децата. Всяка игра е посредник на желания, носи удовлетворение и дава възможност те да бъдат изразени пред другите в споделени игри.

В тази връзка трябва да отделим специално място на игрите с вода, пясък и пръст и на игрите за запълване, изсипване и ровене с разни съдове.

Става дума не само за игри във водата (при които детето е обект на самата стихия), но също и за игрите с вода, в които край кофата или легена детето е господар на чешмите или на другите управляеми водоизточници. След възрастта на прохождение няма детско напрежение или изнервяне, което да не отстъпва пред възможността на детето да играе на свобода и да се потопи в магията на тази течност — синоним на живота, преминаваща между пръстите и течаща от

чешмите, чиято технология то открива. Когато играе с водата, край която остава с часове сред малки предмети и съдове, може да се каже, че то всъщност се зарежда с живот и ден след ден развива своята интелигентност благодарение на задачите, които тя му поставя — нейната плътност, плаващите и потъващите предмети.

Много е учудващо, че голяма част от майките се страхуват от тези толкова полезни игри, сякаш те крият всевъзможни морални отклонения или прословутото „настиване“. Напротив, дори да се забавлява със студена вода, стига да е с предпазна престилка и дръпнати ръкави, детето е в такова оживление, че е напълно загоряло, макар да не играе в затоплена стая. Толкова много зимни ринофарингити са излекувани по този начин, за изненада на майките, които виждат как другите деца играят и все пак не смеят да позволят това и на своето.

Игрите с въздуха, друга основна стихия, са по-трудни за описване, като изключим надуваемите балони. Що се отнася до игрите с огъня — те са опасни и е важно за детето да усети опасността и да знае как да избягва риска. Понякога четири-петгодишни деца, сами или в група, които не са били научени да се пазят, а огънят само им е бил забраняван, могат да изпаднат в такова очарование и изкушение от играта с него, че тя за жалост рискува да се окаже фатална за тях.

Когато чувства сигурност, детето се интересува от всичко, което забележи, и се опитва да го хване, отвори или разглоби. Камъче, цвете, листа, парче връв или хартия — и то вече е насочило вниманието си и е погълнато от заниманието да слага в уста, да хвърля, да връща обратно и отново да захвърля и озвучава с различни звуци тази дейност на опознаване и овладяване. Осезание, миризми, вкусове, форми и цветове — то се нуждае да опита от всичко. Щастливо е, ако другият присъства, за да подчертае и утвърди ценността на неговия обект на внимание, като го вземе или назове. От мига, в който започне да ходи, изригва неговото изследователско и изобретателско любопитство към всички предмети, които е виждало, без да може да докосне. Неговата жажда за знания го подтиква да се добере до тях и да ги изпробва, за да ги употребява и овладява наученото от тях. Всеки предмет, особено ако се движи или може да бъде задвижен, интригува детето във възрастта на „всичко да пипне“, както я наричаме. Да, но преди всичко това е етапът, когато посредством езика, думите и

подходящата техника за боравене с всеки предмет, усвоени от възрастния, детето се научава да чувства сигурност в заобикалящото го пространство. То обича да среща затруднения и да ги преодолява, да отвърща на предизвикателството от предмети, оказващи съпротива, да достига границите на своята свобода, за да се упражнява да ги премахва. Когато децата играят заедно, правилата, които си поставят, понякога са по-вълнуващи за тях от самата дейност на мисловна или физическа игра. В своите самостоятелни игри детето понякога си поставя правила, но отново заради удоволствието да ги наруши, заради радостта от надхитряването. Нима в реалността именно опитът да властва над невъзможното не е това, което хвърля нарушителя в ръцете на закона?

Да имаш, да загубиш, да откриеш, да направиш, да развалиш, да пренаправиш, да твориш, претвориш или възстановиш отношенията към другите или към нещата — ето кое изглежда винаги ново и заплениващо в човешката игра, в търсенето на удоволствие и вечното завоюване на нейните обновени възможности. Тя е също и опит за надмощие именно поради нашата липса на власт над същността на природата и обществото, на които човекът е бил винаги подчинен и същевременно господар. Тя е свободната организация на фантазиите в интимните желания, които той иска да вкара в игра, за да намери и сподели безопасно своето удоволствие със себеподобните си. Следователно играта е тясно свързана с изучаването на езика не само в смисъл на „говорене“, но и като правилник за значението на жестовете и поведението. Символната функция е непрестанно будна у човешкото същество, което разгръща интелигентността за себе си, за заобикалящия го свят и за другите посредством игрите с предмети. Тя изгражда мрежа от аналогии и съответствия с конкретната действителност на телесния и мисловен опит за справяне и общуване.

Да бъдеш, да имаш, да правиш, да взимаш, да даваш, да обичаш, да мразиш, да живееш, да умираш — всички тези глаголи добиват смисъл единствено посредством играта. Детето ги проумява посредством своите забавни занимания на проба и грешка с нещата и живите същества. Всички те, а без съмнение и много други глаголи, биха останали за човешкото същество само мисловни абстракции и архаични сетивни образи, ако преди това детето не е могло да се наслади на своята подвижност, играейки.

Играта винаги е надежда за удоволствие. Постигнато или не, то представлява опит със самия себе си, всеки път успешен и създаващ обновено себеосъзнаване, а понякога и познание за другите, дори ако „играчката завърши с плачка“, както се казва.

Както казах, детето проявява вкус към активните игри от шестмесечна възраст, следователно можем да наблюдаваме неговата игрова дейност. Трябва обаче да имаме предвид, че някои деца са способни да изпитват интензивно удоволствие в привидно пасивни състояния. Удоволствието да слушат, да гледат, да усещат, да наблюдават за тях означава да играят или, ако щете — да се забавляват с възприятия, на които обръщат внимание и придават смисъл по силата на самата символна функция, която непрестанно ги подбужда. Трябва да зачитаме подобни мигове на презареждане у такива привидно пасивни деца, които при други обстоятелства са въодушевени от игрите. Понякога те остават блажено неподвижни на плажа или върху някоя скала, задълбочено наблюдават морето или листата на дърветата в градината, цветята, птиците и облаците, слушат музика — не непременно инструментална, а музиката от звуците на живота.

Голямо удоволствие за децата е също да наблюдават работата на баща си, майка си, занаятчиите и работниците. Това е пасивно, интелектуално, съзерцаващо, а понякога и вглъбяващо удоволствие. Телевизията дължи недоверието към нея заради привидната пасивност на децата, които обичат да я гледат. За много родители това означава да си губиш времето, без нищо да вършиш. „Хайде, иди да си играеш“, казват те на детето, ако го заварят да наблюдава как другите работят или да гледа телевизия. Понякога то им отговаря: „Защо? На мен така ми е приятно.“ Родителите обаче не го възприемат такова неподвижно и прехласнато. Според тях детето трябва да играе. Нека имаме предвид, че за всяко чувствително и умно дете е добре, а понякога дори много добре, да играе мълчаливо със себе си или с околните, в телесна и душевна хармония с пространството, отминаващото време, и потопено в обстановката, в която се чувства щастливо. Възрастните се страхуват от онова, което смятат за душевна празнота у децата си, вероятно защото в своите собствени мигове на бездействие не изпитват блаженство, а само нахлуване на тревоги и купища задължения. Те се опитват да избегнат подобно „отпускане“ на духа посредством развлекателни дейности, дори в периода, когато отиват на така

наречената си „почивка“. През останалото време са заети с работна дейност. По този начин желанията, активно насочени към определена цел, не им позволяват да усещат остатъчната тревожност, свързана с всичко, което не върви особено добре в техния живот. Така те приписват състоянието на тревожност върху предполагаемото бездействие на детето си, което не върши нищо, но е цяло в слух, зрение и обоняние, потопено в средата със своя буден дух.

Същевременно състоянието на вътрешно успокоение, което според много одухотворени възрастни се постига чрез практикуване на медитация, може да бъде съвсем непринудено при много деца, които междувременно са будни, весели и като всяко друго дете обичат също и активните игри — сами или с приятели. В името на тези и на всички останали деца, да живеят игротеките — местата, където те могат да заемат играчки за известен период и после да ги върнат, за да вземат нови. За децата е много важно да разнообразяват играчките, с които усъвършенстват своя усет и интелигентност. Играчка, която вече не крие никаква изненада или загадка, е напълно излишно да бъде съхранявана — тя само заема място. Естествено, не говоря за любимата плюшена играчка или кукла — тези прелестни малки същества, които детето милва и притиска към себе си, докато си смуче пръстчето, преди да заспи. На професионален език наричаме тези играчки „преходен обект“. За детето още от малко те са част от неговия свят в скута на майка му и утеха в нейното отсъствие, в миговете, в които се нуждае от нея. Те не са като играчките от игротеката и не могат да бъдат заменени.

В игротеките има всякакви детски книжки, конструктори, така наречените главоблъсканици или играчки за движение, изобретателност и творчество. Ако види, че друг се занимава с играчка, която вече не го вълнува, детето проявява голямо любопитство. То вижда себе си такова, каквото е било, преди да я опознае, и не мога да кажа какво мисли, но винаги съм наблюдавала, че е много изненадано да установи как играчката, която повече не го интересува, представлява интерес за друго дете. Това означава още, че то се научава на задружни и общи занимания с другите деца, но приема също и моментите за различен начин на забавление на някои от тях. Не е „глупаво“ дете, което, противно на преценката на някои деца и дори на много родители, употребяващи тази дума, се занимава с

играчка, която те не намират за образователна или която им изглежда безинтересна. Трябва да избягваме да пренасяме собствените си преценки върху начина, по който играят децата. Ако детето проявява интерес към някакъв предмет, значи то със сигурност намира забавен и очарователен смисъл в това да го съзерцава и да се занимава с него или с мислите, предизвикани от него.

Да живеят игротеките и местата за игри! Играчките, както и игрите, трябва често да се подменят, за да се развива сръчност, изобретателност и творчество; за да се откриват във всеки предмет закономерностите на изграждащия го материал и неговите скрити свойства и да се изследва докрай цялото удоволствие, което предлага дадена играчка. Да играеш, означава да се научиш да бъдеш, да се научиш да живееш както със себе си, така и с другите, в обмен на играчки. Но внимание — само не и любимото плюшено мече или кукла, макар да са напълно остарели! Те са синоним на първата любов и никога не трябва да бъдат унищожавани, освен от самото дете, когато порасне, в момент на носталгия по детството и с решението да влезе в пубертета — време за откриване на все по-нови и различни игри и играчки. Разкриват му се измеренията на езика, нови трудности за преодоляване, различни интереси и най-вече удоволствия, а ако даден предмет не носи удоволствие, се разсъждава върху причините да бъде наречен играчка, желана от други деца. Различията в интереса към играчките вече поставят въпроса за толерантността към другите и осъществяват пробив в подражанието между децата, което е неизбежно, но толкова вредно за тяхната неповторима индивидуалност. Желателно е да има игротеки във всяка община, за да могат децата ни, играейки, да пробудят своите интелигентност и общителност.

СЛОВЕСНИЯТ ОБМЕН С НАЙ-МАЛКИТЕ

Сп. „Родители“, януари 1979 г.

ШАРЛ КОЕН-САЛМОН: *Лесно ще се съгласим, че думите, които казваме на детето от деня на неговото раждане, са важни, защото така то опознава гласовете от своето обкръжение. Загадъчно обаче ми изглежда казаното и написаното от Вас, според което детето явно долавя смисъла на нашите думи във възраст, далеч по-ранна от усвояването на езика.*

ФРАНСОАЗ ДОЛТО: Така е и най-любопитното е, че то е способно да го долови на всички езици, не само на езика на своите родители, но и на езика на всички, които го обичат и се интересуват от него, дори да са чужденци, изричащи думи, каквито никога не е чувало. И за мен си остава загадка. Детето сякаш непосредствено разбира онова, което искаме да му съобщим, стига да почувства уважение и заинтересованост в нашето отношение тогава, когато говорим с него като с равен, а не като на бебе. Много хора говорят на децата както на домашните си любимци, със същия тон. Напротив, бебето разбира какво му се казва и ние го посвещаваме в речта само ако му говорим като на възрастен. Но, изглежда, то разбира дори много повече; смятам, че още преди да е схванало граматиката на езика, то възприема несъзнаваното послание, отправено към него с дълбоко уважение и желание да му се обяснява. То разбира нашето желание да му обясним от какво страда и какво предстои да му се случи. Във всеки случай всички родители и педиатри, които познавам и които са опитвали да говорят така на бебетата, започват с думите: „Тя сигурно е луда, но нека опитаме“, а резултатите са наистина изключителни. Всеки път детето се преобразява в отношението към своя педиатър — този чужд човек, който се грижи за него.

Ще ви разкажа една история, която цитирам в „Записки за новороденото“^[1]. Става дума за зряла жена, която в труден момент от своя живот сънува сън, описан от нея като миг на пълно и изключително щастие. Този сън бил съпроводен от безсмислени думи

и срички, които ние записахме. Тъй като знаех, че е прекарала първите девет месеца от живота си в Индия, отгледана от индийска бавачка, която обожавала, аз ѝ казах: „А дали тези думи не са на хинди?“ Тогава дадохме фразата на индиец, който се разсмя и каза: „Но така говорят всички наши бавачки на бебетата и то означава: *Моето малко мъниче с очи, по-красиви от звездите.*“ След деветмесечната си възраст жената не беше имала повече никаква връзка с онази страна, нито с езика хинди, който не владееше. Тя обаче беше преживяла отново тези думи и този език не като неутрален, а като езика на майчината обич, вписан в нейната памет още от бебе.

И така, аз не мога да ви дам обяснение за това. Смятам, че деветте месеца, през които бива носено от възрастен човек, човешкото същество участва в неговите емоции не само физически, но в дълбока свързаност, почиваща на гласовете и на нещо като телепатична интуиция, която явно съществува при бебетата. Още от своето зачеване човешкото същество е езиково същество. Това е много объркващо, защото нямаме психологическо обяснение, но сме убедени, че при всеки опит да проведем истински диалог с детето се постигат значителни успехи в отношенията родители — дете.

Ш. К.-С.: В „Записки за новороденото“ д-р Тис говори за *вълшебните приказки. Легендата разказва, че фея или стара вещица се надвесва над люлката на детето още след раждането и нейните първи произнесени думи предопределят неговото бъдеще.*

Ф. Д.: Не можете да си представите множеството разстроени деца, за които майките ни казват: „Едва половин час след неговото раждане акушерката или лекарят ми каза: *Този, малкият, какви ли няма да ви ги сервира!* Или: *Мила госпожо, горко ви с тази малката!*“ Обикновено някоя свекърва или семейна приятелка казват такива неща с подобна истинска или престорена злоба. А първите думи, произнесени в мигове на много силна чувствителност, оставят дълбоки следи в паметта.

Ш. К.-С.: *Фактът, че откриваме тази сцена в повечето приказки, означава, че хората винаги са вярвали в това.*

Ф. Д.: Хората знаят, че раждането и видът на едно щастливо семейство предизвикват и изострят чувствата на завист. Раждането на дете извиква у всеки необикновени емоции. Ние толкова сме свикнали с него, че вече не му обръщаме никакво внимание, но това все пак си

остава голяма загадка. А приказките се обръщат към въображаемото и така успяват да изразят реалността по символен начин.

Ш. К.-С.: *Съществуват ли особени обстоятелства, при които словесният обмен с най-малките е още по-важен?*

Ф. Д.: Трябва да осведомяваме бебето за всичко, което го засяга, което правим или предстои да направим за него в непосредствено или близко бъдеще. Докато му пълним ваната, трябва да му кажем: „Пълня ти ваната“, „Ще ти приготвя шишето с мляко“. Това го знаят всички майки.

Ш. К.-С.: *Те обаче не се сецат да му говорят например за яслата, в която го дават.*

Ф. Д.: Би трябвало да му кажат: „Оставям те тук, при еди-кой си, а аз ще се върна вечерта и ще мисля за теб.“ Това „ще мисля за теб“ е много важно. То чува тези думи и вечерта, когато майка му отиде, тя не трябва да се учудва, ако детето ѝ е сърдито и няколко минути не иска да я вижда. Тогава може да му се каже: „Имаш право, станало ти е мъчно и се страхуваш, че ако ме заобичаш отново, пак ще страдаш, когато се разделим. Вярно, такъв е животът, но ще видиш, че ще свикнеш, защото се налага. Аз трябва да си отивам и да се връщам, а ти си на сигурно място тук с еди-кой си.“ И отново да му се поговори за човека, който се грижи за него.

Ш. К.-С.: *Следователно този обмен е още по-необходим, когато детето се разделя с майка си.*

Ф. Д.: Не само тогава. Майката трябва винаги да говори на детето си, защото думите остават и след изчезването на този, който ги е изрекъл. Затова деца, на които не се говори достатъчно, имат истинска фобия и към най-малката раздяла. Освен това детето открива езика единствено защото чува майка си да говори на друг човек, а после и на самото него по същия начин. Така то много бързо научава езика. Ако обаче майката се обръща към него като към куче или котка, то ще говори лошо и ще има майка на бебе, а не такава, която го извисява в живота, за да го превърне в истинско човешко същество. Да тласнеш и разгърнеш детето си за живота означава да му говориш без притеснение и да му разкриваш чувствата си, да му казваш например: „Прекаляваш!“, когато то иска прекалено много. Не е нужно да се разтапяме, а трябва да му говорим откровено. Строгата майка трябва да му разкаже за своята строгост; милата и нежна майка ще му говори

за своята нежност, но важното е винаги да му казва всичко, което прави, мисли, преживява или усеща.

Ш. К.-С.: *Дали, вместо значението на думите, детето не изпитва по-скоро известно облекчение, обземащо неговите родители, когато изразяват гласно някои чувства или проблеми?*

Ф. Д.: Отчасти да, но това преди всичко означава, че детето също може да се изразява. Ако например майката е напълно вцепенена, детето го забелязва и усеща напрежението в обстановката. Ако му каже: „Това не е насочено срещу теб, миличко, напротив — ти ми носиш радост, но сега имам грижи и ти не си виновен за тях“, тогава у детето веднага настъпва облекчение, а вероятно и у майката. Но най-важното е, че в подобен обмен още от раждането се отнасяме към детето като към равен събеседник.

Когато детето плаче или крещи, майката и бащата трябва да разберат значението на тези писъци и рев, като му кажат: „Не знам защо плачеш, но явно искаш да ми кажеш нещо.“ Трябва да знаем, че за него всяко нещо има своето значение — нищо не е случайно, нищо не е животинско. Може да става дума за безпокойство, ревност, завист или разочарование. Тогава то трябва да изрази с думи страданието и напрежението си — само така ще му дадем възможност да се очовечи. Няма да премахнем неговата болка, но ще я очовечим посредством желанието за взаимно разбирателство. Такова психологическо общуване е трудно, защото децата не знаят правилата на възрастните, нито възрастните познават правилата на децата. Трябва да слушаме какво казва детето, а ако се изморим или не разбираме, имаме право да се ядосаме и да му кажем защо сме ядосани. За всичко това може и трябва да се говори, за да бъдат очовечени възможно най-бързо отношенията родители — дете.

Ш. К.-С.: *Но все пак не можем да казваме всичко на детето.*

Ф. Д.: Трябва да му казваме всичко, което го засяга. Например смятам, че майката трябва да му каже какво е почувствала при неговото раждане. Тя трябва да може да му признае: „Знаеш ли, бях много разочарована, че си момиче или че си момче.“ Тогава последствията от разочарованието са незабавно изтрити, защото то е било изречено. Педиатрите, работещи с мен, вече знаят това и разпитват майката: „Разочарована ли бяхте след раждането?“ Ако тя отговори: „О, да, толкова искахме момиче“, тогава я питат: „Казахте ли

му, че сте била разочарована?“ Обикновено тя отговаря: „Не, не съм се сещала, а и това би го наранило.“ Трябва да знаем, че детето ще бъде много по-наранено, ако сме неспособни да му кажем: „Сега вече го знаеш“, защото то сигурно е почувствало онова разочарование. За сметка на това всичко изречено става вече овладяно, очовечено.

Ш. К.-С.: *Да вземем някое обичайно събитие, за което родителите почти никога не смеят да говорят, като смъртта на някоя от бабите например.*

Ф. Д.: Детето понася много добре такъв вид новини, но задължително, при условие че му се говори за тях. За родителите не е много приятно да слушат въпроси от рода: „А тя сега напълно ли е изгнила, или не съвсем?“ Но децата говорят по този начин за смъртта и трябва да им кажем: „Тялото ѝ — да, но сърцето ѝ никога няма да изгние, защото я обичаме.“ Така всичко минава добре. Разграждането на тялото на любимо същество е нещо непоносимо и все пак децата говорят за него по най-реалистичен начин. За тях това е нормално и не се страхуват от смъртта. Тяхното желание е много по-важно от грижата да запазят тялото си именно защото при тях желанията не се изчерпват с него, а се намират във въображаемото, което е по-важно от тялото.

Ш. К.-С.: *Да се върнем на смъртта на бабата. Ако не говорим на детето за нея, тогава то ще изпитва ли страдание?*

Ф. Д.: Виждала съм деца, на които не беше говорено за смъртта на бабата. Едно от тях за три месеца изостана с цели два класа, до степен да забрави да пише. То беше седем-осемгодишно. След деветата година започнало да се съмнява в своите родители, които ми казват: „Не разбираме, вече не споделя с нас, а преди си имахме доверие.“ Когато ги питам дали са скрили някакво събитие или нечия смърт, те отговарят: „Да, не искахме да му казваме, защото не спазвахме траур, а и тя беше далечна роднина.“ Някой ден обаче детето ще каже: „Виж ти, аз мислех, че имаше там една баба.“ Ще му отговорим: „Да, но знаеш ли, тя почина.“ Тогава то ще се учуди: „Но защо никой не ми е казал?“ — и ще се почувства предадено. За детето роднинството е нещо знаменателно, много повече, отколкото за възрастните, които вероятно са се отчуждили от един или друг негов член.

Ш. К.-С.: *А за него част от роднините представляват също гласовете, думите и имената?*

Ф. Д.: Първото нещо, което трябва да се направи след раждането на човешко същество — мъж или жена, — е да го представим на всички. То се ражда и трябва да го посрещнем и да назовем неговото място с думи, като представим един след друг членовете на семейството, както бихме постъпили с новодошъл. Ние не осъзнаваме добре, че новороденото е бъдещ мъж или жена, започващи своя път от това малко тяло, в което всичко ще се развива и всяка дума ще бележи неговото достойнство на пълноценно същество, на което засвидетелстваме и уважение, разбира се, успоредно със закрилата, от която се нуждае.

Ш. К.-С.: *Следователно, когато детето се появи, трябва ли да му се представим с думите „Аз съм твоята майка“?*

Ф. Д.: Да: „Аз съм майка ти, аз съм баща ти, това е брат ти, сестра ти, баба ти и т.н.“ В Китай има много красив обичай, при който след раждането на детето китайската майка трябва ритуално да произнесе: „Във ваше лице, господине, сине мой, поздравявам...“ Или: „Във ваше лице, госпожо, дъще моя, поздравявам достойната потомка на предците на своя съпруг.“ Това е както ние казваме: „Здравей, бебе“, ритуалният поздрав, с който майката посреща детето си. Приветстването на бебето трябва да се извърши с думи, и то с точните думи, отправени към човешката личност, пристигнала на този свят със своя пол, със своето непроменимо лице и тяло, които разпознаваме и откриваме за първи път. Смятам, че това е много важно.

Ш. К.-С.: *И това представяне му помага да приеме другите и себе си сред тях?*

Ф. Д.: В началото педиатрите бяха напълно стъписани при моите съвети: „Когато при вас дойде пеленаче за първи път, започнете с представяне, назовете го по име, а когато майката говори нещо по негов адрес, повторете му го, като винаги изговаряте името му. Говорете с жената също и за нейния съпруг, а на бебето — за баща му. Ако майката отговори: «Мъжът ми го вижда толкова рядко», тогава се обърнете към бебето с думите: «А, значи не виждаш често татко си, защото е много зает.» Използвайте всички реплики на майката, за да се обърнете към детето.“ В началото те изобщо не вярваха, а после идваха да ми кажат: „Опитах така с дете, което плачеше още щом го докоснех. Втория път то бе напълно променено, а на третия дойде и протегна ръце към мен, защото бях говорил лично с него.“

Когато майките учудени ми кажат: „Но то нищо не разбира“, аз им отговарям: „Вижте, може би нищо не разбира, но на каква точно възраст човек става интелигентен? Не се знае, нали? Следователно да започнем веднага, като просто помогнем на детето, без да го плашим.“ После и те забелязват промяната. На идване му казват: „Ще ходим на доктор“, и тогава детето не плаче както обикновено, а е доволно — срещнало е приятел, който може и да му причини болка с ваксинирането, но ще му обясни: „Това е, за да не се разболяваш; разбираш ли, длъжен съм да го направя, ще те заболи и имаш право да плачеш.“ И така се приключва — след сълзите детето раздава широки усмивки.

Ш. К.-С.: Изглежда, че името на детето има особено значение в общуването?

Ф. Д.: Да, името и фамилията са от огромно значение. Впрочем детето се назовава във всички церемонии, свързани с раждането — тогава то получава своето име. Така е при кръщаването, при обрязването и други ритуали за посвещаване. Да се именува детето означава да му се определи място като член на обществото. Неговото име го приобщава. То е звукосъчетанието, което ще чува всеки път, когато някакво действие се свързва с него, докато най-после се идентифицира и разпознае като цялостно същество.

Ш. К.-С.: Днешните родители четат много повече от преди, особено книги за хигиена. Смятате ли, че грижите за чистотата и здравето изместват общуването?

Ф. Д.: Преди имаше повече хора в семейството — някоя баба, прислужници и други, така че къщата не беше ту препълнена, ту празна. Днешният апартамент е пуст, освен през нощта, известно време сутрин, а после чак в събота и неделя. Децата вече не се отглеждат сред речевия фон, създаван от едни и същи хора.

В други времена може би не майката е била най-важната, а къщата и човекът, който най-често я е населявал с този езиков фон, върху който майката и бащата се появяват и изчезват. Сигурността на детето е била съвсем различна, затова смятам, че сега трябва повече да му се говори.

Днес отглеждаме децата за утрешния ден, без да възпроизвеждаме начина, по който ние сме били отгледани. Ние сме изживели едно, а те са други — раждат се в нови условия и трябва да

им предоставим сигурност и увереност в самите тях много по-бързо и по-рано, отколкото във времето, когато сигурността е била най-добре предоставяна сред близките и местни хора.

Ш. К.-С.: *Братята и сестрите са също по-малобройни от преди?*

Ф. Д.: Да, много по-малобройни, а ражданията са все по-раздалечени едно от друго, сякаш имаме няколко единствени деца. Току-що роденото бебе възприема седемгодишното братче или сестриче като възрастен, като допълнителен член към родителската двойка. По-голямото се грижи за бебето като възрастен и ние му се възхищаваме: „Истински малък баща/малка майка.“ Но и за двете страни е много лошо да се казва това. Шест-седемгодишното дете си е дете и трябва да има своето място в семейството като такова, както и приятели връстници. А бебето има прекалено много родители и трудно изгражда онази съществена триадична връзка майка-баща-дете.

Ш. К.-С.: *И все пак общуването между деца от различни възрасти може да бъде обогатяващо за тях, нали?*

Ф. Д.: Да, но за жалост в яслите всички деца са разпределени по възраст — такова е правилото. Откакто говорих за това по радио „Франс Ентер“, някои ясли започнаха да експериментират. Те смесват децата още от тяхното влизане в яслата на два месеца до излизането им на четири години. Да бъдат обединени около обща учителка деца от всички възрасти е много по-добре за тяхното въвеждане в обществения живот. Големите се научават да възприемат малките като същества, нуждаещи се от закрила, а малките искат да пораснат, за да говорят като големите.

Ш. К.-С.: *Значи този вид проблеми засяга не само психолозите, но и всички хора, свързани с бъдещето на децата?*

Ф. Д.: Без съмнение това се опитахме да направим в „Записки за новороденото“, което току-що излезе в издателство „Сток“ със заглавието „Да се родиш, а после?“. Задълбочаваме този въпрос, откакто установихме, че трябва да се върнем назад във времето и да се занимаваме с децата още от тяхното раждане. Голяма част от разстройствата при деца с отклонения в развитието и адаптацията на възраст около четири-пет години са започнали много по-рано. Те са можели много по-лесно да бъдат преодолени, ако им е било обърнато внимание в момента на тяхното възникване. Тогава обаче лекарите не

са го знаели и са се занимавали единствено с тялото, а не с връзката майка-баща-дете. Детето е било възприемано като малко очарователно същество, но не и като личност.

[1] Списание, публикувано от „Група за изследване и изучаване на новороденото“ (ГИИН), издателство „Сток“. ↑

ДА РАЗБЕРЕМ РАННОТО ДЕТСТВО

„Рийдърс Дайджест“, юни 1979 г.

ВИРЖИНИ АНРИ: *Да започнем с проблемите на най-ранното детство. Как според вас трябва да се отнасяме към новороденото?*

ФРАНСОАЗ ДОЛТО: Още от раждането пеленачето се нуждае от гласа, мириса и допира на своята майка. Затова насърчавам младите майки да кърмят детето си или ако това е невъзможно, да го притискат към себе си и да му говорят по време на храненето с биберон. Освен това майките трябва редовно да носят детето си до четири-петмесечна възраст в някоя от онези платнени раници-кенгуру например, които му позволяват да е близо до нейното тяло, докато тя върши домакинската си работа или пазарува. Това възвръща на бебето успокояващия ритъм на майчиното тяло от времето, когато тя се е разхождала навсякъде заедно с него в корема си.

В. А.: *Работещите жени често се притесняват от необходимостта да поверят двумесечното си бебе на бавачка или на ясла. Има ли начин да подготвим детето за тази раздяла?*

Ф. Д.: Най-важно за бебето е да осигурим приемственост на хората, които се грижат за него. Майката трябва някак „да се всели“, „да омайчини“ мястото, където детето скоро ще прекарва дните си. За тази цел би било добре тя да посети избраната бавачка няколко пъти, по възможност заедно със съпруга си: така постепенно бебето ще свикне с новото присъствие, миризма и глас. По този начин вече няма да има деца, доставени и приети в яслата като колетна пратка. А най-добре в крайна сметка би било да има детски ясли към всяко предприятие: достатъчно е голямо помещение, където майките могат да оставят децата си под наблюдението на една или повече бавачки и да отиват да ги нахранят и да поиграят с тях по време на почивката.

В. А.: *Каква е ролята на бащата в самото начало на живота на детето?*

Ф. Д.: Бащата, който обикновено е извън дома заради работата си, трябва да присъства в думите на майката. Тя трябва да говори на

детето за баща му, като го нарича „*твоят* татко“, а не просто „татко“ или по име. По същия начин бащата трябва да казва „*твоята* майка“ и да нарича детето „*моят* син, *моята* дъщеря“ заедно с имената им. Малките имат нужда баща им да се занимава с тях. Все по-често се срещат бащи, които хранят бебетата с биберон или ги преобличат.

В. А.: *Появата на второ дете обикновено предизвиква бурна ревност у първородното на възраст между осемнадесет месеца и пет години. Как можем да я избегнем?*

Ф. Д.: Тази ревност е неизбежна. В повечето случаи родителите представят появата на бебето като добра новина, но новодошлото поставя първото пред голямо изпитание: за пръв път някой от неговото обкръжение е по-малък и всички, изглежда, се интересуват повече от него. Следователно то трябва да бъде предварително предупредено: „Ще имаме бебе, но трябва да знаеш, че бебетата плачат непрекъснато и още не може да се играе с тях. Впрочем не се безпокой, не ти ще се грижиш за него.“

Защо трябва да направим това? Защото детето се опитва да подражава на всички, от които се възхищава. Ако майката и бащата очевидно обожават бебето, първородното се изкушава да го възприеме като модел и да изпадне в така наречената „регресия“. Случва се отново да започне да се подмокря, да поиска биберон, да отказва да ходи или да напада бебето. Така изразява своето страдание и объркване.

В. А.: *Но след като бебето вече се е появило на бял свят, как трябва да се отнасяме с по-голямото?*

Ф. Д.: Трябва да насърчаваме първородното да не се занимава с бебето. „Това е работа на майките и татковците, трябва да му се каже. Когато станеш татко (майка), ще се грижиш за твоето бебе.“ Трябва да го подкрепяме в неговото развитие, като му внушим, че на същата възраст той е бил още по-сладък от малкото, и това може да направи бащата, някоя леля или баба. Ако първородното е момче, тези думи трябва да му бъдат казани от мъж. Баща му например ще му каже: „Ела сега ние, мъжете, да се разходим. Ти си голям и ще оставим майка ти да се грижи за бебето.“ Добре е също да насърчаваме голямото да играе с деца на неговата възраст. Постъпвайки по този начин, установяваме изненадващи неща: познавам деца на по-малко от две години, които приемат такива думи със забележителна бързина — в

единия случай за осем дни — и се идентифицират с бащата или с възрастния, който се е заел с тях.

В. А.: *Все пак в началото може да има агресивно поведение към новороденото. Как да постъпим?*

Ф. Д.: Преди всичко не трябва да му се караме грубо. И без това детето вече е достатъчно смутено от извършеното! Трябва да го дръпнем настрана и да му обясним спокойно: „Виж се колко си силен, а твоето братче (сестриче) е съвсем мъничко и слабо, точно като теб, когато беше малък. Като порасне, ще си играете заедно, но няма смисъл сега да го хапеш.“

Съществува обаче и обратната опасност, която бих искала да посоча: ако първородното е над пет-шест години, то често иска да се грижи за бебето повече от майка си или баща си. За него обаче би било пагубно, вместо да живее, играе и расте сред връстниците си, да се превърне в малка майка или малък баща. За бебето също е много лошо, защото така ще има двуглава и двугласова майка.

В. А.: *Как да приучим детето да не се цапа?*

Ф. Д.: Искате да кажете на задържане? Не съществува такова обучение. То идва от само себе си, но едва когато централната нервна система е напълно изградена — някъде около две, две и половина години, по простата причина че всички бозайници могат да се задържат, включително и човешкото дете. Единственото нещо, на което можем да го научим, е „цивилизованото задържане“, с други думи — правилното място, където трябва да се изходи.

Деца, които не торможим непрекъснато с въпроса за пишкането и акането, сами ще пожелаят да правят като възрастните приблизително на двегодишна възраст. Те сами се интересуват: „Какво ще правиш на това място? И аз искам да отида.“ Тогава им отговаряме: „Разбира се, че можеш да отидеш, ето го и гърнето.“ Преди тази възраст е напълно безсмислено да изискваме от детето да не се цапа.

В. А.: *А по отношение на храненето препоръчвате ли същото свободно отношение?*

Ф. Д.: Задължително. Има нещо перверзно в това да насилваме детето да яде, когато не е гладно. Едва на седемгодишна възраст ритъмът на децата горе-долу се доближава до този на възрастните. Освен това има деликатни периоди, в които детето не се храни. Например, когато открива ходенето, то няма абсолютно никакво

желание да губи време за ядене, защото е напълно погълнато от удоволствието на своето откритие. Трябва просто да му говорим и да му обясним, че разбираме какво преживява: „Толкова си доволен, че можеш да ходиш, че чак не искаш да ядеш, но да знаеш, че ако много огладнееш след малко, има мляко и сирене. Трябва само да кажеш.“

В. А.: *А по отношение на съня?*

Ф. Д.: Трябва да бъдем способни на същата гъвкавост. Важно е мястото за спане на детето да е обзаведено по начин, който му позволява да си легне веднага щом почувства необходимост. Решението би било да поставим матрак направо на земята или леснодостъпно легло.

Все пак да внимаваме. Родителите трябва да могат да кажат на детето: „Сега си отивай в стаята. Можеш да играеш, да четеш и си легни, когато ти се приспи. Ние обаче имаме нужда от спокойствие.“ В това се състои целият проблем за свободата в обществото, който е толкова объркващ за родителите: да зачиташ детето означава да го приобщиш към живота на възрастните, но означава още да го научиш и то на свой ред да ги уважава.

В. А.: *Как да го научим например да подрежда стаята си?*

Ф. Д.: Преди четиригодишна възраст детето обича да слага предметите по земята, навсякъде около себе си и на своя височина. След като заспи, можем, разбира се, да подредим. Някои деца обичат да заспиват с определена играчка. Защо не?

Между четири и шест години можем да го въведем в подреждането не само на собствената му стая, а като му предложим например: „Ще ми помогнеш ли малко да разтребим?“ И докато то подрежда едно-две неща със своя скорост, ние ще раздигаме останалите.

В. А.: *Коя е най-подходящата възраст да дадем детето в детска градина?*

Ф. Д.: Детската градина е от полза за детето едва когато то започне да се занимава самостоятелно със себе си — да говори на мечето си и свободно да играе с другите деца. С изключение на някои много будни малчугани, смятам, че две години и половина е прекалено ранна възраст да се ходи на детска градина, особено за единствени деца, но не е прекалено рано майката да го пуска ежедневно да общува с други деца. Ако на тригодишна възраст детето знае своите имена,

възраст и адрес, ако може що-годе да се облича само — това ми се струва добра възраст за тръгване на детска градина. Впрочем и то също го иска.

Детето трябва да е придобило самостоятелност над собственото си тяло, което не е въпрос на възраст, а на степен на развитие.

В. А.: Трябва ли да отглеждаме по различен начин момчетата и момичетата?

Ф. Д.: Те сами се отглеждат различно. По биологични причини нямат едни и същи възприятия за света. Това, което трябва да направим още отрано, е да им посочим половата разлика и да им внушим гордост от техния собствен пол. Но по отношение на играчките или домашните задължения, които им даваме, не трябва да има никакво разграничение: можем да дадем на момченцето кукла, ако пожелае, така както и камионче на момиченцето, което го поиска.

В. А.: Какво трябва да правим с деца, които извършват дребни кражби — близалки, моливи, книги и др.?

Ф. Д.: Присвояването е нещо много сериозно, дори сред най-малките, но за съжаление доста родители не му обръщат внимание. Понякога детето не прави разлика между своето и чуждото, но това все още не е кражба. В този случай то се оставя да му вземат играчките със същото удоволствие, с което взема чуждите. Важна част от възпитанието представлява да го научим от най-ранна възраст да пази онова, на което държи; да дава, ако пожелае; да може да поиска и никога да не присвоява.

Как да постъпим, ако в магазина детето вземе някакъв предмет, без да си признае? Със сигурност не трябва да му крещим, нито да го напердашим, но още по-малко — да си затворим очите! Трябва да му говорим и просто да му обясним как стоят нещата: „Близалката, която си взел от този продавач, той я е платил. Представи си, че всеки ден десет-двадесет момченца като теб открадват по една близалка. Тогава той как ще се справи, как ще изхранва семейството си? Затова сега ние с теб ще му върнем тази близалка или ще му я платим.“ Важното е детето винаги да има възможност да каже какво му се иска, без непременно да го върши.

В. А.: Бащите в семейството често отсъстват от къщи. Как да помогнем на детето да преживее раздялата?

Ф. Д.: Преди всичко не трябва да се страхуваме да му говорим за това. Майката трябва да каже, че не обича да е разделена от съпруга си и че баща му също е лишен от семейството, което му липсва. Трябва да му обясним защо се налага това. Баща, който често пътува, ми разказа, че се стараел да изпраща на децата си снимки от работното си място. Други пък никога не се връщат без малки подаръци.

В. А.: *По отношение на сексуалното възпитание как можем да улесним задачата на родителите?*

Ф. Д.: Въпроси на тази тема винаги започват да бъдат косвено задавани след три-четиригодишна възраст. За да задоволим любопитството на детето, е добре да използваме поводи от ежедневието. Например, когато срещнем бременна жена: „Знаеш ли, че майката носи бебето в корема си, преди да го роди? А знаеш ли кой е посадил семенцето на бебето в нейния корем? Таткото на бебето. Ще видиш, че след няколко седмици тази госпожа вече няма да има голям корем, а ще бутне количка с бебе в нея.“

Само не му разказвайте нелепи истории за пеперудки и щъркели, а истината! Така или иначе, децата я научават, а тогава ще се запитат защо сте ги лъгали — и край с тяхното доверие.

В. А.: *А какво трябва да правим, ако въпросите станат поточни, като например: „Как се правят бебетата?“*

Ф. Д.: Това зависи от зрелостта на детето. Повечето са неспособни да разберат анатомичните подробности, но за тези, които могат, думите съществуват, трябва просто да ги намерим. За предпочитане е майките да говорят на момичетата, а бащите — на момчетата.

В. А.: *Ако се опитате да обобщите с едно изречение основния принцип, който трябва да ръководи родителите, какво бихте им казали?*

Ф. Д.: Да разбират детето, да го зачитат и да го подготвят за живота. Това също е начин — *истинският начин* — да го обичат.

НАСИЛИЕ БЕЗ ДУМИ

„Училище за родители“ юни 1984 г.

Според мен може да се определи, че има насилие там, „където (вече) не се говори“. Тогава се нахвърляме на другия тяло срещу тяло... Насилието съществува на всички равнища, като се започне още от първите месеци на живота, и то по начини, които невинаги са очевидни за долавяне.

Ако докато кърми или дава биберон на детето си, майката го обсипва с милувки, тя му причинява насилие. Установено е, че бебета, прекалено много обсипвани с нежности по време на кърмене, започват да хапят след прохождането. Няма хапещи сред децата, чиито майки са им говорели, докато ги хранят, без да си играят с ушите и косите им, или да пощипват бедрата и прасците им. Ако обаче е обезпокоявано в момент на задоволяване на неотложна нужда от сън или храна, или е непрестанно целувано, по-късно това дете се превръща в „хапеща уста“. Ненаситността на майката по някакъв начин сякаш го превръща в „гърда“, докато в такъв момент то трябва да бъде „уста“. Подобно поведение, създаващо „усти“ и „гърди“, преждевременно насажда у детето езика на хапането като модел за език между големите.

Насилието се проявява също и във всичко, на което е подложено детето още след раждането. Често се говори за това... В родилния дом новороденото се взема от майката и се занася в друго помещение, където бебетата крещат отчаяно, а отнесено у дома, то често спи в друга стая. Защо е нужно да го затваряме, при все че то обича да усеща присъствието на други същества, като в някакъв вид съпричастие? Доказателство за това е, че в помещението, където са се събрали всички, то престава да крещи, ако му се говори, а когато има нужда, спи точно толкова, ако не и по-добре, отколкото оставено самичко в друга стая.

По-късно идва и яслата. Обществото е измислило яслите с основание, но сред други хора малкото има нужда от сигурното присъствие на своите родители, защото все още не знае *кое е то*, а то е

синът на еди-кой си и на еди-коя си. От момента, в който получи увереност, че майка му и баща му няма да го забравят и ще се върнат да го вземат, вече може да бъде оставено. Но внимание — вечер не се нахвърляйте да го обсипвате с милувки. Трябва първо да му се говори, за да свикне с промяната, а у дома вече можем да се прегръщаме.

Най-често детето се приспособява добре към живота в група, като частица от голямата говореща маса на яслата, но когато се върне при майка си, отново *регресира*, прилепва се и повече не предприема нищо без нея. То вече не прави *езикова връзка* с нея, докато през седмицата не се държи така с учителките и децата. Тази двойствена ситуация упражнява известно насилие над него и го раздвоява: от една страна, го поставя в среда на групова активност, където му се говори, и то се изразява като член на групата, а от друга — го връща към състояние, в което миговете на майчино отсъствие сякаш могат да се запълнят единствено от телесната връзка.

Да откъснем детето от любимата бавачка е също известно насилие. Трябва да сме наясно, че ако бавачката е добра, детето ще обича майка си дори още повече. То може да има много майки, но му е необходимо да знае, че родната майка е само една — тази, която го е носила в утробата си. Всяка друга личност, заместваща майката, може да бъде наречена „майка“, но това няма да обърка детето, което знае коя е или е била (ако още я има) неговата родна майка — единствената. Изоставено от майка си, детето може да загине, а ако не умре, значи предварително е получило достатъчно обич, за да издържи на изоставянето. (Нищо не може да се поправи или замести, може само да се продължи нататък.) Трябва обаче да му се говори за събитията, които са ги разделили. Децата с разстроено развитие, които не са живели с майките си, и водени при психоаналитик, внезапно се оживяват, когато им се говори за нея — за родната им майка. Дълбоката им болка често се отприщва в плач. Заместващите служителки (жени от персонала на детските социални служби, отговорни за децата, чиито майки не могат да се грижат за тях, а само ги посещават в предварително уговорено време), които се грижат за тях, се притесняват от тези сълзи: „Защо им причинявате болка?...“ Те не разбират, че същата тази болка възвръща човешкото у детето. Говорейки за неговата история, ние заедно се връщаме към момента, когато е видяло майка си за последен път. Ако по това време вече е

било поверено на заместничката, установяваме заедно с нея, че никога не му е говорила за майката, дори ако тя например е пропуснала цяла седмица посещенията си, а служителката все пак е забелязала, че детето е в очакване...

Виждала съм как дете изпада в аутизъм от момента, в който е сменена единствената заместваща служителка, познавала майка му, защото тя представлявала неговата последна връзка с майката. То беше на шестнадесет месеца, а неговото равнище на общуване беше напълно спряно на девет месеца. Излекува се, когато осъзна желанието си да умре след раздялата си с въпросната служителка.

В основата на бъдещите неврози стои някаква възлова истина, която не е била изречена. Успях да се уверя в това в „Зелената къща“ — квартален дом за деца до тримесечна възраст, придружавани от родителите си, където всеки има възможност да говори и да бъде изслушан. Там възрастните си отпочиват, срещат се с други и говорят за живота си, а персоналът преразказва на децата онова, което са казали майката или бащата. В даден момент родителите осъзнават, че отношенията с детето им са дълбоко променени, след като ясно му е било представено всичко, разказано за техния живот, свързано с него и премълчавано дотогава от тях. Настъпва истински обрат както за родителите, така и за цялото обкръжение. От този момент детето започва „да слуша“ всичко, което се отнася за него. От мига, в който е изговорено страданието на майката, нейните разочарования след раждането му и семейните трудности, детето вече няма потребност да проявява своите неразположения — приключва се с приспивателните сиропи или отказите от хранене. Дотогава му е липсвало цялото очовечаване, което предоставят откровените думи за мъката и страданието, в които е било потопено от началото на своята история като желяещ субект. С болка установяваме, че много от най-чувствителните човешки същества, отрано отпразнили внимание към своето обкръжение, което говори, но без да им разказва за личностните или семейните си изпитания, днес вече образуват утайката на нашата цивилизация, подложени на насилие още преди да са получили достъп до задължителното за всички наши емоции очовечаване чрез посредничеството на езика.

Когато виждаме как детето хапе или събаря друго дете, неговото поведение „се очовечава“ посредством думите на възрастните, които се

опитват да дадат смислено обяснение на постъпките му. Ако успеете, без да осъждате действията на децата, да „преведете с думи“ насилието, което представлява допирната им точка, тогава тези двамата могат дори да станат най-добрите приятели на света.

Например възпитателка от „Зелената къща“ казва на две малки деца, които се карат за някаква играчка: „Я виж ти, между вас се случи нещо, какво стана?“ Тогава потърпевшият отива да се оплаква на майка си, плаче в скута ѝ три секунди, сочейки с пръст „лошия“, но щом се успокои, се връща при своя нападател. „Видял е, че няма нищо страшно, и иска да се върне да играе“ — коментира възпитателката пред майката. Всеки извлича поука от играта на „силен и слаб“, която не е нито добра, нито лоша, а просто изразява същността на преживените отношения. Началото на някое приятелство може да бъде провалено, ако поради безпокойство възрастният започне да се кара и да се ядосва, когато малкото е нападнато от някое по-голямо или голямото — от някое тригодишно. Напротив, трябва да се намесим с думи, които се опитват да придадат смисъл на разпаленото поведение на децата: „Явно имате да си кажете някои неща, но не е лесно, при положение че единият е по-силен, а другият — по-слаб. На теб, като по-голям, ти е приятно да победиш малкия, но колкото и да ти е забавно, няма как отново да станеш малък.“ В този миг погледът на по-големия е изключително заинтригуван: той явно е разбрал! „Големият“ напада малкото — онова малко дете, което все още е заложено у самия него — и така го подтиква към регресия, защото не иска отново да стане малък. При човешкото същество „да обичаш“ първоначално означава „да станеш като“. Да използва играчката на малкия означава за големия да стане като него и той предпочита да разрушава, за да остане по-големият. След като са проумели причината за своето насилие, децата се съюзават и започват да се забавляват заедно, независимо от разликата във възрастта.

Една майка, която се отбила в детската градина, се обърнала към учителката: „Това момиченце изглежда странно!“, а детето се приближило до нея и казало: „Застото имам една хромозома в повече.“ — „Какво говори то?“ — „Казва ви, че има тризомия 21 или синдрома на Даун“. Встречена, майката възкликнала: „Боже мой, и го знае?!“.

Действително, това дете *го знаеше*. То изкара много добре годината в детската градина, но после учителката от предучилищната

паралелка не пожела да го приеме и трябваше да отиде в частно училище. Голяма част от трудностите при децата с тризомия са на генетична основа, но много други се дължат на това, че не им се говори *откровено*.

Същото дете (на две години и половина) беше нападнато от петнадесетмесечно момченце с нейната големина и с много агресивно поведение. Съборено на земята, момиченцето придоби страдалческо изражение, а после се изправи без дума. Тогава аз се обърнах към малкия нападател: „Тя изглежда странно, защото е с тризомия 21, но и за теб говорят, че изглеждаш странно, макар да ти няма нищо. Нямаше нужда да я блъскаш! Тя обаче не ти е ядосана и би могла да ти стане приятелка.“ Той започна да се върти около нея, а после ѝ донесе някакъв предмет. Тогава тя го прегърна през врата и го отведе при баща си, който беше дошъл да я вземе. Настъпи помирение без нито дума! Всъщност момченцето само е търсело начин да установи връзка с нея, което за малко да не се осъществи...

Всеки път, когато виждаме някое дете да напада друго, това е защото е заинтригувано, любопитно или иска да вземе предмет, притежаван от другото. Като цяло то прави проба, както в случая с малкото, което е много гордо, ако се сдобие с предмета, от който се интересува голямото. Дори да не знае как да си служи с него, ще се почувства голямо, ако притежава нещо от първородното. Обяснявайки това на децата, насилието изчезва, при условие че тяхното поведение не се взема прекалено на сериозно от възрастните. За съжаление, възрастният се изкушава да отхвърля поведението на деца, които са поели някакъв риск и са подложили на опасност себе си или друго дете.

Дори в клас отговорният за децата възрастен трябва да знае, че борбата срещу вторичното насилие се осъществява посредством думите и езика. Що се отнася до първичното насилие, винаги трябва да го тълкуваме като своеобразен опит за връзка, без никога да упрекваме победения.

Никога не трябва да изискваме от по-силното дете да защитава по-слабото! Ако трябва да бъде слабо, за да заслужи защитата на възрастния, тогава то никога няма да пожелае да стане силно. От нас зависи внимателно да подбирате необходимите думи и ако прекалено много страда, да му кажем: „Ти си още много малък, за да ходиш с

големите; когато станеш по-силен, ще можеш без опасност да отиваш при тях.“ Това е всичко. Никога не трябва да задължаваме голямото да бъде снизходително към малкото. Големите нямат майчино или бащино чувство, а ако (привидно) го имат, това е по-скоро зле, отколкото добре — не трябва да ги хвалим за това, защото *не знаем какво вършим...* Много добра и напълно достатъчна образователна насока би била децата да приемат взаимно своите различия до седем-осемгодишна възраст, когато най-често Едиповият етап е вече преминал.

За да разберем враждата, трябва да потърсим евентуалната опасност от приятелството. За човешкото същество тази опасност се състои в загубата на самоличност пред другия, превръщайки се в негово подобие. Това често се наблюдава в двойките, които идват за съвет. Следователно трябва винаги да поддържаме самоличността на детето по отношение на всеки друг, включително на майка му и баща му. Всичко, свързано с различието между вещите и хората, между живите същества и неодушевените предмети, които не загиват, а само се чупят, представлява изключителен интерес за децата. Това разграничаване е начин да преодолеем насилието, защото детето смята, че когато нападне другото, то ще се счупи като предмет... „Не, няма да се счупи!“ — може да му каже възрастният.

Като цяло обаче, вместо да им говорим за живота, който се определя единствено по отношение на смъртта, ние искаме да им внушим, че е лошо да се бият, докато всъщност това не е нито добро, нито лошо, макар и да е лошо за тялото. Всъщност става дума за непълноценно, безмълвно общуване между две същества в опасност, които рискуват да загубят своята самоличност, ако започнат да се обичат по пагубния начин, на който единствено са способни преди речта. Възрастният може да им даде сигурност по отношение на тяхната *самоличност* — еди-кой си, син или дъщеря на еди-кой си, и еди-коя си, брат или сестра на еди-кои си, и т.н. Те ще могат да съхранят тази сигурност дълбоко в себе си, независимо от всички промени, победи или изпитания!

Такова отношение се прилага също и в караниците между най-малките в детската градина за следобедната закуска — закуската, към която детето е привързано, защото е приготвена от майка му, вложила частица от самата себе си в нея. „Ще вземеш закуската на другия, ако

искаш да имаш майка, различна от своята. Докато не можеш сам да си приготвиш закуската, ще имаш само тази от майка ти, а не нечия друга!“ Докато е зависимо от майка си, и дума не може да става да свързваме детето с нечия чужда майка!

Детето трябва още да познава границата на правата, които имат върху личността му възрастните, грижещи се за него. Еди-кой си възрастен е нает с такива и такива задължения, за да поеме еди-какви си отговорности, но никога — за да „го обича“.

Какво представлява самоличността? Това е да бъдеш едновременно дете на своите родители и да имаш история на полово съществуване. Името — мъжко или женско — бележи тази история. Когато детето добре разбере това, вече можем да го оставим сред другите. То ще търси начин да общува, да напредва и да се съревновава с тях, но без опасност да се отчужди от своята собствена личност.

При най-малките, в яслата или детската градина, откриването на правилните думи за значението на тяхното поведение — което трябва да се дешифрира — премахва телесното насилие. Що се отнася до словесното насилие — на него винаги трябва да се обръща внимание. Понякога то се изразява чрез майчиния език на детето, който е различен от нашия — така трябва да бъде и този начин на изразяване трябва да се запази. Да се говори никога не е лошо, но да се извърши изреченото понякога е забранено — това трябва винаги да се обяснява.

Литературните текстове, предназначени за деца, съдържат и полезен дял агресивност. Познавам момче на девет години, очаровано да слуша как брат му разпалено декламира проклятията на Хермиона. За какво служи детската литература? Децата изпитват *истински* чувства. Гледах по телевизията как малчугани от детската градина говорят с млад психолог. Едно от тях довери: „Надявам се, че мама не слуша. Какво ли щеше да ми се случи, ако знаеше, че си имам гадже!“ А веднъж дете от предучилищния клас ми каза: „Аз повече никога няма да обичам, беше ужасно! Щях да умра от любов.“ — „Кога се случи това?“ — „В първата детска градина... Сега вече мога да го кажа, защото тя си тръгна. Непрекъснато мислех за нея, а когато отивах, нищо не можех да й кажа. Говорих с приятеля ми, но това никога не трябва да се прави, защото той после ми я открадна!“

Същата дълбочина на чувствата откриваме у шестгодишното момиченце, което говори за приятелството и любовта сред няколко

свои другарчета: „Не е едно и също да имаш приятел и да обичаш! Когато имаш приятел, му помагаш да си облече якето и му даваш бонбони.“ — „А когато обичаш?“ — „Когато обичаш, нарочно дразниш другия, за да провериш дали той още те обича. Колкото повече го дразниш, толкова повече те обича, нали така?!“ — обръща се то към своя приятелка. „Вярно е!“ — „Да, но като ни писне, си тръгваме!“ — протестира едно от момчетата „Тогава има и други, да не си само ти!“ — отговаря момичето.

Това са примери за човешката същност, която се изразяваше откровенно, защото психологът слушаше откровенно, докато пред родителите си децата никога не биха говорили така. Учителите дори не подозират всичко, което се случва в един клас и което е по-важно от уроците.

Ако направим тестове за любовта и желанието преди осем-деветгодишна възраст, резултатите ще бъдат изненадващи. На този възраст се изричат и чуват верни неща относно любовта. Преди деветгодишна възраст децата могат да говорят за нея с някой възрастен, при условие че той не чете морал, а ги изслушва с безпристрастие и уважение. Нашата най-редовна грешка е да ги нараним, като им кажем например: „Не знаеш какви ги говориш! Това, което казваш, не е хубаво!“ Изговарянето не е нито хубаво, нито грозно, а е правилно, ако думите не са мръсни. Действието може да бъде добро или лошо, но не и говоренето. Впоследствие към дванадесет-тринадесетгодишна възраст, ако се правеха тестове за любовта, те биха притеснили децата. На тази възраст чудесно може да се чете „Тристан и Изолда“ на спокойствие у дома, а в час най-добре да не правим тестове за любовта, особено в смесените класове, защото свенливостта бди над децата, за да не бъдат провалени любовните пътища единствено от еротични нагони.

В помощните паралелки децата изостават в нивото на поривите на своите нагони. Те дълго време остават лишени от представи, които да посредничат на техните колкото чисти, толкова и еротични афективни пориви. Липсва им речник, в цялостния смисъл на това понятие. Затова се изразяват единствено чрез насилие или тревожност, която е страх от насилието. Те биха се изразявали чрез нежност, ако разполагаха с текстове, позволяващи да разкрият техните естетически, синовни, приятелски или любовни чувства. Такива текстове биха ги

въвели в езика по начин, който ще ги запали за културния живот. Речникът, който ние им предоставяме (в съответствие с така наречените им лични интереси), не ги вълнува, защото не отговаря на онова, което чувстват или се опитват да кажат. Колкото по-малко разполага с речник за изразяване на своите чувства, толкова повече тялото на детето става плячка на насилието и еротизма.

Нашето образование учи децата, че не знаят нищо, а възрастният знае всичко. Но те все пак разполагат с опита от всичките си преживявания и ако им предоставим необходимите думи с помощта на литературата, песните и поезията, те ще могат да го изкажат и така да страдат по-малко. Но разбира се, точно както и при възрастните, думите отговарят единствено на преживявания личен опит. Какъв точно е синият цвят, който виждате, когато говорите за синьото?

Понякога срещам млади майки, които идват на консултация, за да научат как да приготвят първите зеленчукови пюрета на своето бебе (когато не използват готовите бурканчета). Те си въобразяват, че това пюре е много по-различно от пюрето, което биха приготвили за себе си, че трябва да е стерилизирано и т.н. Какво насилие трябва да е преживяла такава млада жена още от детство си, за да се окаже така объркана пред нещо толкова просто и естествено! Ако не беше убедена, че „учените“ са различни от нея, щеше да може да си го направи...

Ние не само че настоятелно убеждаваме децата си, а често и психолозите (педагози, лекари, както и родителите), че нищо не знаят, но и през цялото време им вдъхваме страх. Да се отглежда дете не означава да бъде упреквано за постъпки, които тревожат самите нас. Например какво голямо насилие упражняваме над детето, което иска да тича! „Ще се изпотеш и ще наистинеш“ — казват някои майки. Страхът от болести може да стане обсебващ и да скове детето. Но не са ли грижите също част от майчината радост?

ПО ПОВОД НА „КАУЗАТА НА ДЕЦАТА“

Интервю, водено от Елиан Контини^[1] „Агора“, „Франс Кюлтюр“, 10 юни 1985 г.

ЕЛИАН КОНТИНИ: *Още на осем години вие сте искали да станете учител на възпитанието. Според вас „учител на възпитанието“ е този, който знае, че децата могат да се разболеят по възпитателни причини, и сте изучили тази професия, наблюдавайки отношенията на родителите си към вашите братя и сестри. Току-що публикувахте книга, която отново свидетелства за това, което сте правили през целия си живот, а именно — да защитавате детската кауза. Книгата се казва „Каузата на децата“ и е публикувана от издателство „Робер Лафон“. Как такъв усет ви е споходил толкова рано?*

ФРАНСОАЗ ДОЛТО: Трудно е да се каже. Смятам, че от една страна, всяко дете се ражда с дадено генетично наследство, а от друга — с определено място в семейството. Аз намирам, че имах доста удобно място, защото бях второто момиче и четвъртото дете. Мисля, че това е много важно. Първата дъщеря и първият син са мишената на родителите. Семейството трябва най-напред да успее с първородното от всеки пол. Преди мен беше второто момче, а аз бях второто момиче. Фактът, че бях на такова място и след мен следваха само братя, а не сестри, ме превърна в междинно дете.

В многодетното семейство имате късмета да не бъдете на мушка всички едновременно. Когато изискват нещо от едно от децата, родителите го желаят толкова силно, че през това време всички останали са оставени на спокойствие и тогава могат да наблюдават. Така беше в моя случай.

Имаше и други важни житейски събития като Първата световна война. Малко преди войната ние се бяхме преместили от жилище на газ, нефта и свещи по стаите, без централно отопление, в така наречения модерен апартамент с електричество. Това беше през 1913 г., а вече ставаха големи промени. После избухна войната и преобърна

начина на живот и дори мисленето на много хора. Здравната каса не съществуваше. Настъпваше истинска бедност, ако главата на семейството останеше без заплата, дори в семейства, които изглеждаха заможни, от кварталите, в които живеехме — аз бях дете от кръговете на средната буржоазия. За момиченце на моята възраст беше изключително впечатляващо да виждам как уважавани хора на възраст отиваха да се хранят към социалните служби, за да не бъдат в тежест на дъщерите си, отглеждащи сами своите деца, тъй като бащата е бил пленен или изчезнал, т.е. всички онези злини наоколо, които сипеха нещастия в семействата.

Освен това имаше и неизлечими болести, които именно защото бяха неизлечими, се считаха за срамни. Всяко дете разбираше, че туберкулозата означава болест, премахваща емоционалните връзки с туберкулозния баща или майка, която не можеше да прегръща бебето си, ако за нещастие, има болни дробове и е „охтичава“, както се казваше навремето. И така, дете като мен, което чуваше всичко това, можеше да разбере злощастieto на света, срещу което нищо не можем да направим, а което трябва само да приемаме с много търпение и да се стремим въпреки него да запазим живота на децата.

По време на войната семействата много си помагаша взаимно, много повече от преди, защото беше неизбежно, налагаше го безпаричието и останалите трудности — студът, липсата на отопление и т.н. Всичко това ми позволяваше да наблюдавам много неща.

Е. К.: *Същевременно, точно тогава сте си казали, че като пораснете, ще трябва все пак да работите. Имали сте желание да работите — нещо, което майка ви не е могла да направи, и тя впрочем е приела зле вашето решение от юношеската възраст.*

Ф. Д.: Да, защото бях единствената дъщеря. Щеше да го приеме добре, ако бяхме повече момичета.

Е. К.: *Да, трябва да кажем, че по-голямата ви сестра е починала.*

Ф. Д.: Сестра ми почина от рак млада, когато аз бях на дванадесет години. Това стана в периода, когато навсякъде върлуваше испанският грип. Добре знаехме, че при нея не беше испански грип, а рак, което беше точно толкова срамно, колкото и туберкулозата, следователно не трябваше да се казва — нали разбирате всички тези странни неща.

Е. К.: *Имали сте желание да бъдете лечител на възпитанието, който се занимава с деца, и същевременно да работите. Следователно е трябвало да учите медицина, но не са ви приели веднага да следвате тази наука, а първо сте станали медицинска сестра.*

Ф. Д.: Да, позволиха ми да бъда медицинска сестра и бях много щастлива, защото си казвах: това е резервен вариант, в случай че не успея. Бях много неуверена, защото мислех, че следването на медицина е изключително трудно. И сега не твърдя, че е било лесно, особено след като започнах на двадесет и пет годишна възраст, а бях завършила успешно средното си образование още на шестнадесет. Така че веднага започнах да уча, но вече няха същите навици и беше трудно. Мислех си всъщност, че това е разменна монета срещу следването на медицина, и действително ми бе от голяма полза. Смятам, че всички лекари трябва да преминат шестмесечно обучение за медицински сестри в обществените болници, за да разберат човешката страна на нещата — онова, което става зад кулисите: например пациент, който вири глава пред лекаря, а после работата, която трябва да извърши медицинската сестра, за да приложи върху него предписаното от този лекар.

Е. К.: *Всички се оплакват на медицинските сестри — и пациентите, и семействата.*

Ф. Д.: Особено семействата, които не смеят да говорят с лекаря или да му кажат, че поставят под съмнение неговата диагноза. Аз се научих на много неща, включително и на сръчност, в каквато лекарите не се обучават.

Е. К.: *Това ви е дало известни предимства, особено, при положение че първоначално са ви се подигравали, задето говорите на бебетата.*

Ф. Д.: Да, за това винаги са ми се подигравали много. Никой не ме е учил да го правя, а стана по естествен начин. Но наистина установих, че говоренето с бебето напълно променя болестната картина на една и съща диагноза.

Е. К.: *А вие сте го правили в продължение на близо петдесет години, и досега също.*

Ф. Д.: Освен това слушах начина, по който децата ми говореха за своите страдания, и после си служех със същия речник пред други

деца. Например, когато открие или родителите му разкрият, че е осиновено, детето не казва: „Аз съм осиновен“, а казва: „Аз съм имал и друга родна майка.“ Това е типично детски начин на изразяване.

Е. К.: *И не сте го изобретили вие?*

Ф. Д.: В никакъв случай.

Е. К.: *Често използвате този израз.*

Ф. Д.: Вече се изразявам така, защото децата много добре разбират какво е родна майка, но не и биологична майка. Още много други изрази съм научила от тях.

Е. К.: *Но това са деца, които вече могат да говорят.*

Ф. Д.: Да, деца, които вече говорят.

Е. К.: *Вие имате опит и с такива, които не говорят. Виждали сте ги да ви слушат и разбират, да изразяват болка или обратно — да се успокояват от думите, които им казвате.*

Ф. Д.: Да, точно така. Срещала съм също и родители, които ми разказват за детството и трудностите, възникнали в семейството, докато през това време детето възпроизвежда нещо толкова настоятелно, че си мисля: „Но то ми разказва нещо съвсем друго, което те са забравили да ми кажат.“ Тогава ги питам: „Имам усещането, че вашето дете ми разказва, че сте изгубили бебе, а вие не ми говорите за това. Имало ли е при вас някакво бебе, което сте могли да задържите, но сте изгубили?“ Стъписани, родителите се споглеждат, а майката се изсмива: „Не е възможно тя да го знае!“ Аз казвам: „Кое? Да знае какво?“ Тя отвърща: „Ами да, аз пометнах преди раждането. Това дори беше... О, вижте, нямаше никакво значение, защото знам, че мога да имам и други“, и т.н. И изведнъж, докато говори за това през смях, ето че започва да хлипа, а мъжът ѝ в недоумение я прегръща. „Изобщо не си давах сметка до каква степен ме е наранило това помятане“ — от което беше отвърнала глава, но детето го беше усетило. Всъщност не е било помятане, а се е случило около шестия-седмия месец. Тогава детето е било на четиринадесет месеца, а тя не му е разказала. Дойдоха при мен на консултация, защото то отказваше да говори. Беше невероятно — това дете толкова често играеше с куклите наоколо, като ги караше да падат на пода между краката на майка си, че си казах: „Но какво иска да ми каже? Нещо трябва да се е случило и може би именно то ѝ пречи да говори.“ Когато изричам това, майката казва през сълзи: „Съжалявам, че толкова много плача.“ Аз ѝ отвърщам: „Но няма

защо, нормално е.“ А съпругът ѝ казва: „Ако само знаех, че си изживяла такава мъка! Изглеждаше, че го приемаш толкова хладнокръвно. На мен ми беше много тежко тогава. Исках да говоря за това, но не знаех с кого, а ти така храбро го прие.“ После тя каза: „Да, така беше, даже го бях забравила.“ И в този момент малката каза: „Ела, татко, тя е досадница“, проговаряйки съвсем нормално.

Е. К.: *(Смях)*

Ф. Д.: На четири години това момиченце никога не беше говорило. Преди онзи инцидент като всяко дете и тя беше започнала да изрича звукове, но малко по малко бе преминала към мълчание. Интелигентността на детето бе забележителна. То помагаше на родителите си. Немотата ѝ се бе появила вследствие на помятането. Майката беше останала няма за своето страдание и, идентифицирайки се с нейните „дълбини“, детето също беше станало потенциално няма.

Е. К.: *Впрочем в книгата вие казвате именно това, че детето помага на своите родители и никога няма да се почувства по-зле, ако родителите му са по-добре, докато в някои случаи то може да се почувства по-добре, а родителите — по-зле.*

Ф. Д.: Почти винаги.

Е. К.: *Това все пак е нещо доста удивително.*

Ф. Д.: Да, като малки децата са нещо като психотерапевти на родителите си.

Е. К.: *Значи вие, разбира се, сте срещали много подобни случаи. Бих искала също да ни разкажете историята за момиченцето, което на четири-петгодишна възраст не можело да стои изправено. Родителите го придружавали, а баща му го носел.*

Ф. Д.: Да, но вижте, досадно е да се разказва всичко това по радиото. То е публикувано и хората могат просто да го прочетат. В психоаналитичните консултации такива неща са банални.

Ето какво можем да кажем: дълбоката връзка на човешкото същество с неговото обкръжение е нещо, което най-силно го бележи. В случая с това момиченце то също правеше услуга на баща си, като му показваше: „Имам нужда от теб. Трябва непременно да се грижиш за мен.“ Бащата се занимаваше твърде рядко със семейството, ужасно зает в работата си и потиснат от собствената си семейна история със своя леко деспотичен баща. Ако не беше момиченцето да го задържа у дома, мисля, че щеше да остава на работа до среднощ всеки ден. Беше

невероятно как действаше всичко това. Твърде тежко за майка си, детето имаше нужда да бъде носено от баща си, а той с радост го правеше за дъщеря си, без да си дава сметка, че докато го изпълнява, тя в крайна сметка ще продължава да се преструва на инвалид, какъвто можеше и да не бъде.

Е. К.: *Един от основните моменти във вашата защита на детската кауза е да се говори, да се знае, да се разбира и наистина да се осъществява това зачитане на децата — уважението към детето като субект.*

Ф. Д.: Вижте, аз смятам, че много хора се занимават с психотерапия на деца, защото смятат, че детето е по-слабо от възрастния и ще им бъде по-лесно. Според мен е по-трудно, защото детето трябва да бъде може би дори още по-уважавано и от възрастен, когато му се говори. То е потенциално по-силно от нас, а всичко, което му казваме, може да попречи на неговото утвърждаване като човешко същество и да допринесе за превръщането му в нещо като домашен любимец; и обратно — може значително да го освободи от затварянето, в което се оказват всички деца във всички общества, не само в нашето. Мисля, че както е открил Фройд, това произтича от възрастните, които изтласкват своето детство или поне не допускат нищо, което им изглежда опасно, така че като родители смятат, че всяко дете трябва да се пречупва и дресира. А знаете колко е покъртително такова възпитание, каквото е описано от Алис Милер^[2]. Мисля, че скоро по радиото ще се говори за нейната книга „Това е за твоето добро“, в която става дума за въпросното напълно извратено възпитание, практикувано впрочем от всички нацисти — възпитанието, чрез което възрастният трябва да овладява тази напаст, децата. Възрастните се страхуват и ако ги оставим, вече няма да има никакви правила, докато всяко човешко същество, когато е обичано, зачитано и получава хуманни правила за живот, е особено признателно, запазвайки своята свобода. Трябва да отглеждаме децата, като ги оставим самостоятелни, свободни в своите начинания, и най-вече като признаем, че не можем да удовлетворим всичките им желания — невъзможно е, защото те имат незадоволими желания. Трябва обаче винаги да признаваме, че техните желания са основателни, дори и да не ги изпълняваме.

Е. К.: *Но много трудно е да казваме „трябва“ или „необходимо е“, ако не сме извършили върху себе си работата на родител, т.е. да се чувстваме удобно с детето, което носим в себе си.*

Ф. Д.: И което със сигурност идва от възпитанието, дадено на самите родители. Затова са необходими десетилетия да наваксаме отчуждението на малките (малки на ръст) по отношение на възрастните. Има ужасни пропуски по отношение на младото поколение. Това ме вълнуваше още като дете — когато виждах пилеене и претопяване на богатството, което се съдържа в детството; отчуждаването, към което се присъединява детето, преповтаряйки особения вид натраплива невроза за това да се живее „както трябва“. Преди се наричаше така — „както трябва“. За щастие има известна промяна и сега не сме толкова лицемерни. Смятам, че за много родители свободата и житейското познание, каквито имат децата още от съвсем ранна възраст, днес представляват голямо предимство. А след двадесет-тридесет години ще видим следващите, потомците на днешните осем-десетгодишни деца, които за щастие ще бъдат огромното богатство на Европа.

Е. К.: *В книгата вие говорите още и за това, което на пръв поглед може да изглежда парадоксално: че детето добива усещане за сигурност, ако го оставим на свобода.*

Ф. Д.: Да. Детето добива усещане за сигурност, ако го оставим свободно, и без да му пречим, постепенно да поема рискове, които са по силите му, като внимаваме да не бъдат травмираци, а винаги да го поставят пред някакво препятствие, което тържествено ще преодолее и действително ще заслужи поздравления.

Е. К.: *Например не трябва да казваме „Внимавай, не ходи там“, а просто трябва да кажем: „Ако отидеш там, ще ти се случи едноразово си.“*

Ф. Д.: Точно така. Например: „Виждаш ли, можеш лесно да отидеш дотам, но после е малко трудно. Ако се случи нещо, извикай ме.“ Или да му кажем: „С право си решил да опиташ“ вместо: „Аз ти го забраних!“

Е. К.: *(през смях): „Нали ти казах!“*

Ф. Д.: Именно: „Нали ти казах!“ Важното е, ако е нарушило някаква забрана и си признае, да му кажем: „А, така ли, не мислех, че

го можеш, и затова ти го бях забранила, но след като си успял — моите поздравления!“

Е. К.: *Тази свобода означава ли позволяване на всичко, или не?*

Ф. Д.: Да, означава позволяване на всичко, което не е вредно.

Е. К.: *Все пак в определени моменти трябва да има някакви правила.*

Ф. Д.: Свободата на единия свършва там, където започва свободата на другия. Мисля, че много възрастни попадат в капана на своето обожание и прехласване по детето, която ги кара да забравят собствените си желания спрямо хората от тяхното поколение. Виждаме как детето успява да хване в клопка майка си или баща си, те започват да се въртят като пумпали около него и престават да се отнасят помежду си като възрастни. Когато в къщата се роди дете, всички се вторачват в неговите нужди — прословутите нужди на детето. Нищо подобно — то изобщо няма чак толкова много нужди!

Е. К.: *Да, трябва да правим разлика между нуждите и желанията.*

Ф. Д.: Разбира се. Ние мислим, че детето не бива да остава недоволено. Нищо подобно! Трябва обаче да му кажем от какво е недоволено. То недоволства от неизпълнението на нещо, което не му е от съществена необходимост. Следователно можем да го оставим недоволено.

Е. К.: *Това означава да назоваваме нещата с думи.*

Ф. Д.: Да ги назоваваме, именно. Детето има нужда всичко да бъде изречено и ако пожелае нещо, което не можем да му дадем, не трябва да казваме, че греши, а просто, че не можем да му го дадем. Например в случая с дете, което иска някаква играчка, а майка му казва: „Тази вечер нямам пари, трябва да купя нещо за вечеря вместо играчка.“ А детето казва: „Все ми е едно дали ще вечерям.“ Тя отговаря: „Да, но не си само ти, всички останали също трябва да вечеряме.“ Искан да ви обясня именно възможността да дадем на детето усещане за свобода и следователно за откритост към живота; способността да използва заложеното в себе си и своите желания, но същевременно да го предпазим и да въведем ред. А законът е само един — първичният закон за забрана на инцеста и преди всичко за ограничаване на свободата там, където цари желанието на другия. Мисля, че ако отрано разбере, че е част от останалите, а не е центърът

на семейството, можем много лесно да се справим, но за целта то трябва да има свои приятели връстници. Ако има приятели само сред възрастните, не става. Родителите са като деца и то властва над тях. Бебето е много могъщо същество. Всяко бебе има власт над майка си и баща си. Затова е необходимо да се среща често с деца на своята възраст още отрано, а майките да се срещат помежду си, за да се научат да не преувеличават трудностите или подвизите на своите деца в сравнение с останалите. Мисля, че в нашето общество има какво да се желае по въпроса за срещите между майки и бащи, заедно с децата си, но не за да им се изнасят лекции, а за да срещат и други възрастни човешки същества с техните желания, различни от тези на детето, и без да му бъдат напълно подвластни през цялото време. В миналото всичко това ставаше по естествен начин, но сега живеем в напълно различно общество: семейството е самостоятелна клетка, жилищата са съвсем малки, всяко помещение се отоплява и всеки може да си стои отделно — неща, които бяха все още немислими в моето детство, когато единствено всекидневната се отопляваше. Даже в жилищата на така наречената средна буржоазия детските стаи не се отопляваха. Затова домашните се пишеха там, където е прислужницата, където майката шие или помага в уроците на голямото, а бабата пази бебето.

Е. К.: *Но това предполага жената да е само домакиня.*

Ф. Д.: Не, по онова време всички работеха, включително и жените. Те работеха у дома, а децата отрано се включваха в работата.

Е. К.: *За работещите жени, на които се налага да оставят децата си на ясла от съвсем малки, вие сте създали място, наречено „Зелената къща“.*

Ф. Д.: Децата я нарекоха „Зелената къща“, защото сградата е боядисана в синьо — иди ги разбери!

Е. К.: *Това е било през 1979 г., значи немного отдавна. Този център е единствен по рода си във Франция и се намира на площад „Сен Шар“ в XV район на Париж.*

Ф. Д.: Вече не е единственият.

Е. К.: *А, така ли? Във вашата книга все още е единствен.*

Ф. Д.: Наскоро такава къща бе отворена и в Брюксел. Оттам дойде човек, който поработи два месеца при нас, а после откри подобен център в Брюксел. Сега се готвим да открием такива къщи и в Лион, Бордо, Нант, а после и почти навсякъде. Съществува нещо

подобно и в Юлис. Освен това все повече забавачки изискват от майките да придружават децата си на всяко трето идване, за да си помагат взаимно с други майки и да заместват недостигащия персонал. Така децата се научават да бъдат сред други деца заедно с родителите си, т.е. да споделят родителите си с другите деца, вместо да са единствени деца, както обикновено се случва днес.

Е. К.: *Любопитното е, че в „Зелената къща“ родителите и майките водят съвсем малки деца, двумесечни бебета...*

Ф. Д.: Да, всякакви деца, а родителите остават с тях през цялото време.

Е. К.: *Те не оставят децата сами дори за пет минути, което всъщност е различното.*

Ф. Д.: Да, от една страна, това е новото, а другото е, че там се говори с децата, че това всъщност е място за прием на самите деца, независимо от тяхното фамилно име, икономическо и обществено положение или квартала, в който живее семейството им.

Е. К.: *Това е място за говорене.*

Ф. Д.: Да, място за забавление и за говорене. Всичко, което родителите говорят за децата си, ние го разказваме на самите деца.

Е. К.: *Вие сте нещо като посредници на едно слово, което все още не се е установило напълно.*

Ф. Д.: Както знаете, някои деца идват още на осем дни. Майката пристига с куп пелени и приготвя бебето два месеца преди да тръгне на ясла; трябва да го отбие и говори за мъката, която изпитва от предстоящата раздяла. Ние казваме на детето: „Майка ти страда. Тя говори за яслата, разбираш ли?“ Тогава наблюдаваме изражението му и то напълно съответства на нейното чувство. Постепенно го подготвяме, че ще запази себе си дори в присъствието на други хора, чиято атмосфера ще попива като хамелеон върху шотландско каре, ако можем да направим такова уместно сравнение. Така го подготвяме с думи, че майка му ще го повери на жена, която няма никога да я измести и няма никакви права над него, а само задължения, защото е наета да го гледа единствено докато майката отсъства. Забележително е разбирането, с което детето приема тези родителски наместници, и те му стават симпатични с помощта си, когато то е уверено, че не го притежават, а само се грижат за него и няма да му отнемат родителите. Това е много важно. Още от съвсем рано детето разпознава хората,

които среща, ако му ги представим и му кажем кои са и каква е тяхната роля по отношение на него. Това е само роля и неговата самоличност не се променя, ако някой друг се грижи за него. То винаги си остава синът или дъщерята на татко еди-кой си и на мама еди-коя си (със съответните им имена).

Е. К.: *Впрочем вие казвате, че дори да му говорим на китайски, на турски или на френски, то ще разбере със същия успех.*

Ф. Д.: Да, ако човекът, който му говори, желае да общува. Ние не знаем как то разбира намерението за общуване, но детето сякаш интуитивно улавя съобщенията, които му отправяме. То получава признание като човешко същество в самия език, защото още от детството човекът е изцяло потопен в езика, както преди малко ви разказах за жестовете, които правеше онова момиченце, докато родителите говореха нещо съвсем друго. Въпреки своите най-добри намерения те не бяха помислили, че тази история е важна, и я бяха премълчали, без изобщо да направят връзка между нея и немотата, обзела дъщеря им.

При детето всичко е език. И това се вижда добре, когато родителите говорят нещо и израженията на детето са в синхрон с думите на майката. Затова трябва да му се говори. „Да, майка ти разказва за всички неразбирателства между нея и баба — твоята баба, но на нея не трябва да казваме.“ Детето е ежедневен свидетел и е много по-добре да го знае. „Разбираш ли, баба всъщност е майката на баща ти. Той е бил в корема ѝ, преди да се роди, а после е бил малко момченце.“ Забележително е изражението на детето при изясняване на родствените връзки. То може да обича баба си, въпреки че не е никаква на майка му. „Тя не е част от семейството на майка ти, но е част от твоето семейство.“ Обясняваме това на четиринадесет-петнадесетмесечно дете, което е сред непрестанни спорове и всеки път успява да опъва струните, докато не предизвика намесата на бабата, която казва: „Хайде, остави го да прави каквото иска!“ — и така възниква напрежение винаги когато тя е там. Но от мига, в който механизмът на домашното напрежение е обяснен на детето, майката казва: „Направо нечувано, сега той избягва да създава проблеми в присъствието на свекърва ми, сякаш е разбрал, че не трябва допълнително да усложнява нещата.“

Е. К.: *И това сте го разбрали още когато братчето ви е било на около пет години и е повръщало, докато гувернантката и готвачката се карат. Докторът го държал на диета, а то всъщност било гладно и същевременно повръщало.*

Ф. Д.: Да, докторът му забрани да излиза пет дни, защото предположи, че развива някаква болест. Беше ужасно, а аз знаех какво става и не можех да кажа нищо, защото в многодетно семейство не трябва „да издаваш“.

Е. К.: *Знаели сте, но не сте могли да го кажете.*

Ф. Д.: Не можех да кажа, че са се карали, а сигурно нямаше и да ми повярват, не знам. „Не се бъркай!“ А родителите ми нямаше да направят връзката — според тях той беше болен физически. Психосоматичните реакции при деца не се възприемаха лесно, докато сега те са известни на повечето педиатри.

Е. К.: *Мисля, че сте били първата...*

Ф. Д.: Вероятно да, аз малко изпреварих нещата.

Е. К.: *В обобщение смятам, че най-важното е уважението — уважение, което говори с думи, на правдоподобен и честен език, с точните изрази за това, което правим и чувстваме, без да се срамуваме да кажем какво става в действителност.*

Ф. Д.: Да, ако можем да го кажем. Някои майки не могат, защото не разполагат с точните думи. „Виж, бих искала да ти обясня, но не мога. Попитай някой друг.“ А това вече не е никак малко. Ако детето задава въпроси за болезнени неща, като например отношенията между родители, които се нараняват взаимно: „Слушай, мъчително ми е да ти отговоря, но можеш да попиташ леля си, тя ще ти обясни по-добре от мен“ — имаме право да го кажем. „Не мога, болезнено е, не ми се говори за това. Но е много добре, че искаш да знаеш, попитай някой друг.“ Майката винаги може да каже така, вместо да обвинява децата, задето се интересуват.

Е. К.: *Да, това също е част от уважението — да не обвиняваме детето за онова, от което сами изпитваме чувство за вина.*

Ф. Д.: Така е, това е много важно.

[1] От 1987 г. журналистката Елиан Контини е продуцент на предаването „Обобщение“ по радио „Франс Кюлтюр“, посветено главно на обществени и хуманитарни теми. ↑

[2] Алис Милер е немскоезична психоаналитичка, известна с работата си върху насилието над деца — насилие в образованието и сексуалното насилие. Вж. „Драмата на даровитото дете“, 1983; „Това е за твое добро“, 1984; „Детето, подложено на терор“, 1986. ↑

ОТКРИВАНЕТО НА ДЕЙСТВИТЕЛНОСТТА ИЗИСКВА МНОГО ПРОМЕНИ

„Родители и учители“, март-април 1980 г.

РОДИТЕЛИ И УЧИТЕЛИ: *Без много да се замисляме, ние често изричаме думите: „Такъв е животът!“ Например, когато детето се оплаква от някоя несправедливост или лошо отношение, раздразнени от неговото хленчене или в желанието си да го накараме да се бори, му отговаряме: „Такъв е животът!“ Бихме искали да знаем какво мислите за този израз и дали го смятате за добър начин за подкрепа на младия човек да се изправи пред трудностите по своя път.*

ФРАНСОАЗ ДОЛТО: *Вие имате предвид начина да се отървем лесно от някого, който болезнено изживява някакво изпитание, като му кажем: „Такъв е животът!“ Тези думи наистина често се повтарят в разговорите на майките с децата им: „Виж, такъв е животът...“ — „Да, но никак не е забавен!“ — „Така е... И все пак би предпочел да си жив, отколкото да не си, нали?“ — „Е, да.“ — „Нали разбираш, всички сме минали оттам...“ Това всъщност е начин да помогнем, като казваме: „Не е чак толкова ужасно, нали сме живи... Е, получил си няколко драскотини, но ще ти мине, щом приемеш, че животът е такъв...“ Ако използваме медицински език, можем да кажем, че така се опитваме да се имунизираме срещу илюзията, че защитеността на детството ще продължи вечно.*

Да казваме: „Такъв е животът!“ означава да се придържаме към безличната форма. Това показва колко малко говорят майките за себе си, за собствените си моменти на разочарование, подобни на тези, които сега хвърлят децата им в отчаяние. Всички изпитания обаче са индивидуални; затова не смятам, че този израз може да помогне на човек. Може да му бъде от помощ да разбере какво стои зад сблъсъка на въображаемото с реалното; да разбере, че зад въображаемото стои цяла структура, изградена върху доверието към човека, който е направил възможно съществуването на това въображаемо.

Да вземем например дете, което се връща от училище и разказва, че е било набито. Някакво другарче го спънало, ритнало, оскубало или му съборило чантата. А родителите му казват: „Такъв е животът, трябва да свикнеш... Просто трябва да го отбягваш... Просто трябва това, просто трябва онова“ — и спират дотук. Но това няма да бъде достатъчно на детето. Щом се оплаква, значи сигурно цялата му вселена от ценности е рухнала. Може би родителите са го учили да не отвръща на насилието с насилие, а ето че неговото приятелче го е фраснало и те сега му казват, че такъв бил животът. „Но защо тогава не са ме научили, че има и подлеци, че не трябва да им се оставям, че трябва да се защитавам и да отвръщам и аз с юмруци?“ Щом се оплаква, значи сигурно изобщо не е разбрало причините за насилието, на което е било подложено. Вярно, че има и подлеци, но онзи приятел може просто да е неуверен, да не познава още никого и да иска да мине за много силен. Щеше да е толкова по-различно, ако то беше отвърнало по същия начин, като добави например: „Все пак и двамата сме нови тук. Защо си против мен?“ С други думи, щеше да използва същия език, но без да бъде отрицателно настроен. Има начин да се възпитават децата така, че да бъдат подготвени за всякакви видове ценностни системи, с които могат да се сблъскат. Много често детето става жертва на свои другарчета, които не са по-лоши от него, но просто имат различен от неговия език. В такъв момент то се чувства беззащитен пленник на собствената си ценностна система.

Възможно е още удареното дете да има прилика с братчето на нападателя, което той именно не може да понася, или пък му е неприятен неговият глас... Всичко е език при хората.

А може и да е въпрос на обличане: майка му го е нагласила като богаташко дете, като по този начин е предизвикало яда на други, които не могат да си имат хубаво пуловерче. Всичко това трябва да се изясни с майката и бащата, на които е разказана случката на връщане от училище. „Ти познаваш ли това момче? Имали ли сте други пререкания досега?“ — „Не.“ — „Той с всички ли се държи така?“ — „Не, само на мен си го изкарва.“ — „Да не би да му напомняш на някого? Виж, опитай да разбереш какво става. Ако сега се е държал зле, не означава, че това ще продължава вечно. Може би такъв е неговият начин да установи връзка с теб...“

Да се задоволим с израза: „Такъв е животът!“ не изяснява и не оправя нещата. Ако е свързано с облеклото, детето няма повече да се облича по вкуса на родителите си — ще се облича като буржоа у дома, а за училище ще си слага „работното облекло“. Животът сред другите е непрестанна взаимопомощ и сътрудничество, дори в отрицателните проявления, а сблъсъците са неизбежни. Затова е излишно да се добавят фактори, затрудняващи съжителството.

„Такъв е животът“ би могло да бъде увод към следващото: „Е, какъв всъщност е животът?“, и да продължим да обсъждаме. Тези три думички могат да бъдат изходната точка на определена житейска философия, която се усвоява ден след ден в семейството и сред приятелите. „Животът“ е безлично понятие, а проблемът на всеки отделен човек е да погледне в лице този живот, т.е. да се изправи срещу непрестанните преобразения на света — вътрешния и външния; това е индивидуалната среща на всеки човек с външния свят.

За съжаление всички хора реагират на външния свят според предварително усвоени модели на поведение. Децата обикновено изграждат себе си в затворена социална среда като семейната, която съответства на определен начин на говорене и общуване. Те смятат, че и навън ги очаква същото, но не е така, независимо от какво семейство произлизат. Децата реагират на външния свят с очакването да могат да отвърнат или да бъдат разбрани така, както е било в тяхното предишно обкръжение.

Необходимо е всеки ден да се изправяме пред действителното състояние на нещата и да ги изучаваме такива, каквито са. Разбира се, невъзможно е да попречим на въображаемото, но можем само да се надяваме, че то няма винаги да тегли към миналото, а ще бъде насочено към бъдещето. Можем да приемаме събитията такива, каквито са. Това е здравословният начин. Трябва да можем да си кажем: „Какво всъщност е станало? Защо правиш от мухата слон, като се връщаш в миналото... Продължавай напред...“ Предпочитаме да избегнем настоящото страдание, вместо да изследваме неговите причини.

Р. У.: Как обаче да помогнем на детето да премине от вътрешния си свят, обхванат от въображаемото, към света на фактите?

Ф. Д.: Можем да го постигнем единствено като му дадем пример, като го направим самите ние. Толкова много човешки същества се затварят в старите си рани: „Ах, такъв е животът... Ах, колко е смазващ...“ А всъщност всеки от нас *може* да промени положението си в действителността, ако изобщо има желание за промяна.

Да вземем например дете, което след връщане от училище казва на майка си: „Ще се проваля на края на годината, учителят ме е нарочил.“ Майката може да му каже: „Виж, не мога да ти сменя учителя, нито да ходя да те защитавам пред него, но ако искаш, мога да се срещна с него, да разбере какво мисли за теб и после ще ти кажа. Каж ми все пак, той добре ли обяснява, ти разбираш ли го?“ — „Да.“ — „Е, това никак не е малко, защото работата на учителя не е да ти бъде майка, баща или да бъде «мил», а му се плаща, за да ви преподава знания. Ако го прави добре, това е достатъчно. Все пак е възможно и да не те харесва, но не може всички да те харесват. Достатъчно е да те харесват майка ти, баща ти и твоите приятели. Така че не обръщай внимание на мнението му, а на неговото преподаване, и ще си завършиш годината.“

Нашата работа във възпитанието на детето е да му помогнем да разбере какво иска и да използва по най-добрия начин наличните за момента възможности. Ако иска да си смени училището, ще му кажем, че семейството не може да си позволи друго, освен държавно училище, за което родителите плащат чрез данъците. А ако иска да го смени с друго държавно училище, тогава ще трябва да си смени местожителството и да отиде да живее у чичо си или у баба си. „Това ли искаш наистина?“

Р. У.: *Това означава да покажем на детето докъде се разпростират правомощията му...*

Ф. Д.: Не, желанията му. Детето си казва: „Аз съм безсилен срещу някой, който не ме обича...“ — „Но защо е нужно да те обича? Това не е негово задължение, както и ти не си длъжен да го обичаш.“ Всъщност в подобна ситуация децата искат да бъдат разбрани от родителите си за ненавистта, която изпитват към някой учител. И защо не? „Сигурно от време на време ти се случва и мен да ме ненавиждаш... Сигурно и аз в даден момент съм те пренебрегвала... Когато се роди братчето ти например — сигурно тогава си решил, че съм те нарочила.“

Говорим, изясняваме нещата и обясняваме, че учителите не са там, за да бъдат обичани. Познавам много деца, преминали през подобна ситуация, а училището ги праща на консултация в болницата за преглед на интелектуалното им равнище поради съмнения за умствена изостаналост. „Моята учителка ме мрази и аз я мразя.“ Най-често това се случва с деца, които в детската градина или предишната година са имали „злочастието“ да се привържат към учител, заради когото дори искат да повторят годината и да останат при него. „Тя ни каза, че ако не внимаваме, ще останем да повтаряме с малките.“ — „Наистина ли искаш да останеш с по-малките и да загубиш годината? Ако предпочиташ това, кажи го и на баща си... Но помисли също, че догодина ще продължаваш да срещаш същата учителка — тя няма да се пенсионира, а и живее близо до училището, така че си остава наоколо. Освен това ти си на възраст, в която се стремиш да изкараш годината и да преминеш в по-горен клас, за да останеш с приятелите си. Какво те интересува тази учителка, която сега не харесваш и която сигурно също не те харесва? Хайде, ще поговорим отново за това следващата седмица...“ А след седмица то пристига: „Знаете ли, тя вече не е толкова лоша...“ — „Така ли?“ — „Даже получих добри оценки. Освен това вече ми е все едно.“ — „В началото си получил лоша оценка?“ — „Да, исках да се върна в предишния клас.“ Тук става дума за дете, чието желание беше да има в училище същите отношения както в семейството, а неговата предишна учителка беше откликнала на това желание, след което то бе попаднало неподготвено на учител сухар.

Трябва да излекуваме детето от морални оценки като: „този е много мил — онзи не е никак мил“, защото това е безплодна ценностна система. Удоволствието от даден предмет в училище е по-важно от учителя и неговата компания. Всяко изпитание е полезно за този, който го преминава, за да намери къде и как постига или може да постигне резултати в насока, активна за него и новаторска и творческа за другия (в случая — учителя). Подобна е ситуацията с детето, което се оплаква, че най-добрият му приятел повече не иска да играе с него и го е зарязал заради друг: „Според теб онзи другият струва ли си?“ — „Да.“ — „Е, тогава защо не?“

Ако не бяха ходили на психоаналитична консултация, тези деца щяха да повтарят учебната година. Трябваше да проиграем заедно с

тях всички въображаеми възможности, за да видим, че вероятно има и друго решение — да свикнат да се пренастройват и възприемат възрастните като хора, които не са безгрешни, а имат лични трудности и не могат да направят много повече от това да вършат работата, за която им се плаща. Уверявам ви, това никак не е малко!

Р. У.: Ние може би често проявяваме изопачено желание за съчувствие, което в крайна сметка потиска силите на детето и ги притъпява.

Ф. Д.: Силите на детето стават огромни от мига, в който престане да се чувства виновно за своето отрицателно отношение. Първо трябва да го освободим от тази вина за неговите негативни реакции. Силата му нараства значително, ако заедно с него проиграем във въображаемото всички възможни решения на затрудненията, пред които е изправено. За тази цел обаче трябва първо да се отнесем справедливо към него и да признаем, че състоянието му е напълно основателно, вместо да му доказваме, че греши и че се заблуждава.

Р. У.: Може ли малко да поясните израза „да проиграем във въображаемото“?

Ф. Д.: Това означава: „Да, имаш право, не е приятно, но какво да се прави? Ти какво решение намираш? Искаш ли да повтаряш? Но тогава се връщаш назад и изоставаш... Искаш да си смениш училището? Тогава ще се отървеш от този учител, но и няма повече да виждаш приятелите си, а и така затрудняваме семейния бюджет...“ Много е важно да запознаем детето с доходите на семейството. То най-често не проумява, че и родителите имат затруднения също като него. Съчувствието трябва да бъде „градивно“, а не „подкопаващо“.

Убедена съм, че субектът е способен да извлече положителен опит от всичко. Ролята на неговите близки е да му помогнат да се изгради и да се закали в изпитанията. Разбира се, има и много тежки изпитания, в които детето се нуждае от подкрепа. Тогава трябва дълго да поговорим за символния шок, който е претърпяло, за да му покажем, че има сили да се справи. Не става дума да го утешаваме, а да му помогнем да преодолее изпитанието, като го подкрепим в това, така да се каже, болестно състояние.

Р. У.: Оттук и вашите понятия за „градивно съчувствие“ и „подкопаващо съчувствие“.

Ф. Д.: Подкопаващо и дори бих казала, връщащо в развитието, като например такова, което твърди, че предпазва, но отказва да обсъжда. „Не трябва да говорим за това.“

Към края на лятната ваканция майката на десетгодишно момченце загива при автомобилна катастрофа в Париж. По това време детето е при баба си — майката на майка му, която е разтърсена от смъртта на дъщеря си. Въпреки това тя не казва нищо на внука си под предлог, че не трябва да му разваля последните дни от ваканцията и би било по-добре да му го съобщи бащата веднага след завръщането му в Париж. Бащата ми звъни по телефона силно притеснен и ми обяснява, че тъща му, придружена от другата си дъщеря, е дошла в Париж за погребението, като е оставила внука си при приятели. Момчето питало къде е майка му, а бабата все още била на мнение, че не трябвало да му се съобщава за смъртта ѝ, този път, за да не му се развали първият учебен ден, а искала да му каже, че майка му е все още на почивка.

Не разбрах какво стана после, но от други подобни случаи съм установила, че за да свикне детето със съществуването на смъртта, не е достатъчно само веднъж да му се говори за нея. Бащата се чуди: „Но аз вчера му казах, че майка му е починала, а днес той отново ме пита кога щяла да се върне.“ — „Но аз съм сигурна, че и на вас самия вече се е случвало да се събудите сутрин и да не проумявате, че жена ви я няма. Трябва да говорите с детето. Скръбта по мъртвите трае дълго. Синът ви може би е усетил вашето объркване, когато е опитвал да ви говори, и затова вече не смее. Разделил се е с майка си, която е била напълно здрава, после нищо не сте му казали, не е присъствал на погребението, как искате да реагира? Говорете му за това явление, което ни кара да не вярваме в нечия смърт, ако не сме я видели с очите си...“

Р. У.: *Вие казвате: „Скръбта по мъртвите трае дълго.“ Позовавайки се на всичко, за което говорихме досега, можем да кажем, че детето скърби дълго по своите илюзии и откриването на своите реални сили.*

Ф. Д.: Разбира се. На детето е необходимо време дори за да приеме нов член в семейството, като новороденото или новия партньор на майката, която е вдовица или е живяла сама. То вижда новороденото и очаква на следващия ден да го няма. Родителите изобщо не си дават сметка, че му е нужно време. Майката е имала девет месеца да се подготви за раждането или няколко месеца, преди да заведе у дома

мъжа, когото обича, а същевременно очаква от детето веднага да приеме новата връзка, която ще има важни последствия за неговото изграждане. Това е невъзможно. Откриването на действителността не е лесно и изисква редовно обсъждане. „Сигурно ти се иска да е различно?“ — „Всъщност да.“ — „И как би искал да бъде — като преди?“ Разбирате ли, да можем да говорим е от съществено значение — да говорим за всички свои въображаеми желания с някой, способен да признае, че желанията са си желания, но реалността е нещо друго. А когато срещнем човек, който ни помага, после и сами ще успеем да се справим, но изисква време.

Р. У.: Това ни връща към казаното от вас преди малко относно отрицателните мисли и колко е важно детето да може да се освободи от чувството за вина.

Ф. Д.: Именно, това е много важно. Отрицателните мисли са част от въображаемото и детето има нужда да ги изрази в общуването, защото изгражда себе си в това общуване. Всъщност ако няма възможност да промени отрицателните си намерения в разговор с другия, то е принудено да пристъпи към враждебни действия, вредни както за него, така и за останалите. От този момент нататък като автор на своите действия то вече се озовава в състояние на вторична вина, от която не можем да го освободим.

Възможно е да освободим някого от неговото въображаемо, но никой не може да премахне вината от постъпка с лоши последствия — действието е извършено и извършителят упреква сам себе си. Тогава, тъй като не е могъл да изкаже отрицателните си желания, той навлиза в състояние на невротично самообвинение. Езикът позволява на човека да изговаря своите желания, вместо да ги извършва тогава, когато те всъщност противоречат на неговата ценностна система. За да извършваме доброто, което желаем, е необходимо да можем да изричаме своите желания за зло. Всъщност това ни позволява културата като цяло. Тя дава възможност (чрез изкуството, литературата, спорта, науката) за въображаемо задоволяване и успокояване на желанията, като същевременно позволява обогатяване на общуването в обществото. Човешкото същество е изпълнено с противоречия и всяко желание има потребност да бъде изречено. Има реалност, има въображаемо, но има също и живот в символното,

осъществен в срещата с другия, с когото се разбираме, и вече не съм сам със собствените си противоречия.

ВРАЖДЕБНОСТТА ПРИ МАЛКОТО ДЕТЕ

„Употреба на думите“, декември 1981 г.

В Париж сме създали място за забавления и прием на най-малките, където те идват в присъствието на майките, бащите си или дежурния за деня, който е от нашия приемен екип. Там все по-често имам възможност да наблюдавам враждебността при най-малките.

Забелязваме, че ако не участва в близко общуване с възрастния чрез мимики и звуци, детето е враждебно и става все по-враждебно, докато не проговори. Именно тази нападателност спрямо другите деца дава повод и възможност чрез жестове да бъде въведено общуването с околните. Враждебността спрямо другите деца трябва да се разглежда като опит за установяване на връзка с тях, а не като нещо лошо, макар и да докарва до писъци нападнатото дете.

Интересно е, ако не се намеси майката на нападнатото дете или изобщо нито една от двете майки, тогава някой от приемния екип може да каже: „Това стана, защото не успя да му кажеш какво искаш, или се опита да го подминеш, сякаш не съществува.“ Всъщност става следното: дете на около година и половина минава през друго, десет-или петнадесетмесечно, сякаш то не съществува — събаря го или го удря, с каквото му попадне, за да си проправи път (което, естествено, кара другото да пищи), или пък му дърпа косите, докато не го събори на земята със същия успех.

Такова нещо е напълно обичайно и нормално, ако няма общуване с жестове между детето и възрастния или другото дете. Когато разбере, че това поведение има своето значение и също представлява начин на изразяване, който не е осъдителен, за два-три или четири дни детето вече не изпитва чувство за вина от своята враждебност и тя се превръща в изражение, преминаващо в мимика, отправена към някого от приемния екип, на когото то се опитва да покаже, че този пред него му пречи. Търсенето на жестове за общуване ни дава възможност да обясним на нападнатото дете какво се случва и когато то вече не

изпитва враждебност към нападателя, друг човек от екипа го завежда и двамата си говорят.

Наблюдаваме как, положена в думите, речта на враждебното дете се заражда за осем дни, а малко по-късно — и речта на потърпевшото дете. Много често малкото, предизвикало враждебността на другия, всъщност изпитва привличане към него. Оставаме смаяни, когато някое наистина набито дете, след утешаването му, често отново отива при своя насилник, а майката учудено го разпитва: „Искаш да се върнеш при него, но ще видиш, че той пак ще постъпи така!“ Тогава ние ѝ помагаме: „Детето трупя опит, наблюдавайки «как се напада», и за него представлява интерес както да бъде нападнато, така и само да напада другия. Това е знак за интерес, който винаги има символен смисъл.“

Ако разберем това, значи сме разбрали какво представлява враждебността при малките деца.

Разбира се, аз говоря за нормалната, но има също и изкуствено преувеличена враждебност: ако бъде упрекувано за своята нападателност, известно време детето може да се отдръпне и да стои само, без да общува с никого. То се усамотява с някоя играчка и виждаме как се страхува от другите, защото всъщност се страхува от враждебността, която те събуждат у него — активната враждебност. Другите непременно започват да обикалят наоколо, за да го предизвикат, от желание за пасивна нападателност, тъй като враждебността предполага две страни: едната е проводник, а другата — положителен или отрицателен полюс с агресивен заряд. Тя може да се излее също и върху трети, който няма нищо общо, например — върху куклите или върху някой, който невинно се разхожда наоколо като овчицата от баснята за вълка и агнето. Но може още и да представлява опит за общуване от страна на дете, което се чувства слабо по отношение на другото. Не е възможно някое слабо дете да установи връзка със силното, без да бъде нападнато от него. То всъщност търси неговата враждебност, за да я изпита — има нужда да усети силата.

По-късно срещаме толкова много деца, които винаги отнасят пердах в училище и за тях вече се твърди, че са невротични, но не е вярно. Те имат невротични *реакции* и нямат нужда от дълга психотерапия в самото начало (докато впоследствие се налага!).

Трябва просто да изследваме заедно с тях какво се случва. Когато бъдат нападнати, те се смятат за виновни, защото майките ги упрекуват, че са се оставили на насилието, вместо да изтъкнат нападателя. Ако детето разказва как е било нападнато, трябва винаги да оправдаем нападателя с думите: „Той е искал да установи връзка с теб, а ти си бил неспособен да отговориш.“ — „Не, искаше да ми вземе нещата.“ — „Защото твоите неща са му интересни, а ти не си успял да си ги запазиш. Какво точно стана?“ Всъщност нападнатото дете смята, че това е лошо — самото нападение е нещо лошо или то изобщо няма опит за такова поведение. Тогава психологически то се затваря в черупката си, като все повече предизвиква другото и не може да се справи с него, освен като „му падне“. Психотерапията ще установи пренос, като му обясни, че поводът е бил интересът на другото дете, и заедно ще потърсят причините за този интерес. Ще помислят с какво е могъл да привлече вниманието: с хубавия си молив или именно задето учителката не му се кара (учителките обичат кротките деца) — може би затова му се е нахвърлило враждебното дете.

След като сме му обяснили това, казваме следното (обяснение, което действа само до тринадесетгодишна възраст): „Следващия път, когато те нападне, мисли за мен (преносът) и гледай да забележиш кои удари *“болят по-приятно”*.” Трябва да кажем „по-приятно“, а не „повече“, защото такива деца изкуствено са се превърнали в мазохисти. Това може да свърши добра работа.

„Боли по-приятно“ е детски израз, на който мога да ви науча. По време на анализа, ако нашето отношение не е нито упрекващо, нито оневиняващо, децата използват именно такива думи: „това, което боли по-приятно“. Когато дойде следващия път, то казва кое го е заболяло по-приятно и вече е усвоило някаква защитна техника, като го прави по същия начин. Можем да му покажем и други начини да отвърне: „Той ме удари с юмрук“ — „Как? Покажи ми!“ — с помощта на възглавничка. Тогава виждаме, че детето удря по възглавницата с юмрук по свършено неефективен начин. То няма никаква юмручна техника и се намира на стадия на оралната агресия. Възглавничката представлява „уста“, в която иска да влезе и повече да не излиза оттам, докато ефикасната юмручна техника изисква, преди изобщо да ударим, първо да се отдръпнем. Ако го научим да прави това, то веднага ще разбере. Следващата седмица ще каже „Другите вече не ме бият“,

защото вече имат съюзник, който им е равен, и го приемат. Децата не обичат слабите. Те нападат този, който им изглежда слаб, за да се размърда, а силния — за да ги научи технически да се защитават по-добре.

Ето историята на едно шестгодишно момченце. То отива със своята колекция от пощенски марки на пазара, а неговата придружителка го вижда отдалеч да прави размяна с някакъв свещеник. Когато се връща, тя го пита: „Успя ли да продадеш марки? С отчето ли ги замени?“ — „Да“ — казва детето. „И как беше?“ — „Нали знаеш, че кюрето ще те изиграе по-добре от всеки друг, но ми е все едно, защото само така ще се науча и аз да мога да изиграя останалите.“

Този отговор, преразказан от жената, ми се струва забележителен, защото тя продължила: „Ти си знаел?“ — „Да, един приятел ми беше казал: *Иди да се спазариш с еди-кой си — той знае да се пазари и ще преметне и теб, но поне ще се научиш.*“

Така стоят нещата — децата се обучават взаимно, без никакво чувство за добро и зло: това е начин да се живее в общество, обичайна практика между всички хора. Същото кажи и за враждебността между децата.

Трудно ми е обаче да говоря за детската враждебност спрямо възрастния в РПЕ^[1], защото всичко зависи начина, по който са представени сеансите по РПЕ и как детето усеща предразположението на човека от РПЕ.

Деца, които идват за РПЕ, често имат говорни затруднения, които отшумяват при нормално развиващо се дете в последния етап на двигателната враждебност. Когато детската нападателност достигне границите на поносимото за майката, тя разказва за нея в специализираната „градска градинка“, създадена от нас, и тогава знаем, че детето ще проговори след около осем дни. Това е враждебността от безсилието за изразяване. То трябва да проговори. Когато го направи и успее да бъде разбрано, тази враждебност изчезва и отстъпва място на думичките, които трябва непрекъснато да поправяме. Детето започва да изрича някои думи и ако не го разбираме, трябва да му го кажем, което понякога го вбесява или го кара да удря човека, който не го е разбрал. Трябва да му кажем: „Има защо да се ядосваш, че не те разбирам, но може би не аз не мога, а

думите, които казваш, са неясни. Чуй добре и ми покажи какво искаш.“ Постепенно детето започва да се изразява правилно.

Първата терапия на насилието е езикът — преговорите в случай на спор и думите, когато е налице силна емоция или желание за изразяване. Желанията не могат да имат пряк телесен израз, защото в телесния сблъсък се смесват с потребностите, а ако не са обособени от тях, те непременно предизвикват усещане за вина, защото желанието на три-четиригодишното дете е да има или да вземе, да направи или да даде нещо, което не притежава. То иска да даде смисъл на думите, които ви отправя, а не може. Иска да овладее и да се справи, а се чувства безсилно, и пред този провал става нападателно. През целия живот се случва именно това.

По-добре насилието да се осъществи физически, защото в противен случай ще се изрази соматично — в собственото тяло, или ментално, като замъгли интелигентността на детето. Следователно в този случай то изостава поради самата липса на враждебност. Детското изоставане представлява враждебност, която за съжаление не е успяла да се изрази нито по двигателен, нито по словесен начин, докато детето е било в добро психосоматично състояние. Тогава му се налага да прекъсне връзката с „разсъдъка“, за да спре слуховата връзка с възприятия, които го карат да бъде враждебно и така да си спести неприятностите. А когато прекъсва зрителната връзка с възприятия, които го карат да бъде враждебно, последствията могат да бъдат тикове, примигване, винаги наведен поглед или затваряне в себе си.

Когато видим несигурно и враждебно дете, няма никакъв смисъл да се занимаваме с него, а трябва да се срещнем с майката, бащата или бабата — хората, които се грижат за него. Хронично враждебни са деца на потиснати родители вследствие на изтласкване, което всъщност означава нападателност. Колкото повече възрастните, грижещи се за него, са потиснати и депресивни, толкова повече на детето се налага да бъде нападателно, за да говори езика на изтласканото от възрастния. То се превръща в израз на това *изтласкано*, което играе по нервите или дори по някое психосоматично или натрапливо заболяване на възрастния, който се грижи за него. На пръв поглед този човек може да изглежда нормален извън дома, но в присъствието на детето той непрестанно ограничава неговите действия или е толкова изтощен, че гласът му не се чува. Дете, което живее с

такъв човек, е длъжно да бъде нападателно и не може да проговори. Когато говори, то предизвиква толкова много емоции у този човек, че добре разбира, че не трябва да го прави. Затова мълчи и е обзето от нагони, които въздействат на тялото му и непременно го правят превъзбудено.

Враждебността има нужда да бъде изразена, защото всяка враждебност има символен смисъл. Прохождането идва след викането, а след лазенето на четири крака идва прекомерното разхвърляне на предмети. Детето трябва да разхвърля вещите, защото то е самият живот, а животът не е маниакално подреден. Детето прави това, за да накара възрастния да се намеси. Когато е нападателно, за да предизвика нечия намеса, това означава, че или възрастният е потиснат, застрашен и се нуждае от грижи, или то търси общуване, без да го намира, защото дори да не е невротик, този възрастен явно се занимава само със своите дела, а не с детето, на което му липсва общуване.

Общуването е задължително, а от момента на лазенето на четири крака детето го търси в пространството, ако не го е получило преди това, докато е било неподвижно. Тогава не е разполагало с друго, освен с викове, а ако и те са били потискани, то все повече се превръща в „тиха вода“. В началото на своето двигателно развитие вероятно ще бъде много неподвижно, защото го възпира безпокойството от непознатото пространство, ако майката не го е носила и разхождала достатъчно, за да му описва всичко наоколо. Тъй като пространството е нещо опасно за него, то може да остане привидно неподвижно и това има *символен* смисъл. Такова афективно забавяне или потискане, което приемаме за изоставане, вече представлява израз на въздържаната враждебност. Има такава поговорка: „Тихите води са най-дълбоки.“ Трябва да знаем, че обездвиженото дете е потенциално много буйно. Дете, което не общува със заобикалящите го предмети, не се опитва да строи и разрушава във всички измерения на пространството, се намира в опасност, и то дотогава, докато не започне да общува с другите. Дете, което между двадесет и тридесетмесечна възраст не хвърля предмети, е потенциално застрашено. Това означава, че не може да сублимира — не може да трансформира аналното, което е остатък, отпадък. Трябва да може както да взема, така и да изхвърля.

Следователно, ако искаме да помогнем на детето да бъде нападателно, трябва да създадем правилник и това хвърляне и изхвърляне да се превърнат в правила на някаква игра — играейки, въвеждаме символната закономерност на нагоните в играта: нанизване на обръчи върху пръчка; хвърляне на топка в определена посока; нареждане и разваляне на пъзели; игри за насилствено избухване и игри за накъсване. Колкото повече детето разкъсва неща извън себе си, толкова по-малко е подложено на вътрешно саморазкъсване. Всичко това е част от неговото нормално развитие.

Ако не разполага с предмети, както в някои домове, където липсва дори хартия за разкъсване, детето е изключително нападателно спрямо останалите. В очите на възрастния такива деца са много враждебни помежду си, докато всъщност са здрави. Те обаче се намират в среда, която не им предоставя работните и изразните средства, необходими за етапа преди проговаряне.

По-късно най-сериозна е враждебността, която няма видимо изражение. Мисля, че в РПЕ има много деца, които, изкуствено потиснати от фобии, постепенно опипват почвата в нечие присъствие, като се стремят да разберат докъде може да стигне тяхната враждебност, и вероятно именно тогава, ако сте прекалено безучастни, вие няма да удовлетворите това, което изискват. Те искат да бъдат въведени във враждебно съучастничество, което се нарича „честна игра“. Това означава да се нападаме взаимно, без да се нараним, а ако ни заболи, казваме: „Не беше нарочно“, просто сме се „изсилили“.

Ролята на възрастния спрямо детето е именно да го научи да съобразява своята сила с тази на отсрещния. Ако в двигателно отношение то е извършило „прекалено силно“ нападение, става дума за лоша преценка, а не за *добро* и *зло*. Когато осъзнаят това, децата вече успяват да се изразяват също и словесно, творчески и двигателно — чрез рисуване, общуване и по правила, разбираеми за всеки. Неясните и променливи правила, според които възрастният изведнъж го напада по напълно неочакван начин, могат да направят детето на моменти пасивно или нападателно и враждебно. Последното все пак е за предпочитане, защото потиснатото, то ще прояви някакъв соматичен проблем (ангина, разстройство, запек, обрив, отит) — в резултат на отхвърлената изява на неговата враждебност.

Досега ви говорих само за оралните и аналните нагони. Оралните са агресивните нагони заедно с техните „основни представители“ — очи, уши, интонация на гласа, ръце и длани. Аналните нагони се изразяват в перисталтиката, чрез враждебно словесно отхвърляне, ако детето е проговорило или във враждебно двигателно отхвърляне с крака и ругатни, които стават отхвърлящи думи.

Най-лошият вид враждебност е перверзната „миловидна“, но всъщност много нападателна. Например дете, залепено за майка си до деветмесечна възраст. Депресивното и обсебващо дете е изключително агресивно, но в такъв вид остава незабелязано, въпреки че майката го усеща: „Не мога нищо да свърша, то не ми дава да мръдна.“ Такова дете всъщност не разполага със средства, с които да изрази, че е било наранено от отбиването, а това вече не може да се третира с РПЕ, а с детската психоанализа.

РПЕ дава възможност за изразяване на *непосредствената ситуация*. Но когато враждебността е вкоренена в самото увреждане на дете, доведено до фобия, РПЕ ще се осъществи по-трудно. Не твърдя, че е невъзможно, особено ако самият човек е анализиран и е успял действително да преживее преноса на подобни чувства, за да може да ги разбере и от страна на детето, което му ги отправя.

Враждебността, която не позволява на другия да помръдне (в която особено изкусни са бебетата, не по-малко интелигентни от нас), произтича от възрастния, неспособен да преобразува в езика миговете на задължително изоставяне на детето, което поради липса на самостоятелна подвижност иска да бъде непрестанно залепено за майка си като зародиш и да остане завинаги в прегръдките ѝ, но това е невъзможно, защото израства. Следователно майката трябва посредством езика да осъществи отделянето, което е длъжна да му наложи, така че нейните думи да „се вселят“ в детето и да направят поносимо откъсването от обятията ѝ.

Недопустимо е през работно време да се оставя детето при друг, без да бъде предупредено. На връщане майката се втурва към него да го прегръща, а то напълно объркано я гледа с недоверие (и това е видно). То всъщност не знае коя е тази, особено първите няколко пъти. Било е разделено от нея цели осем часа и не разпознава нито миризмата, нито гласа ѝ, особено ако не му е говорела често, а на

всичкото отгоре тя незабавно започва да го обработва припряно (преобличане и т.н.). Добре намачкано и нацелувано, то с пълна пара е отведено у дома. Така наистина научаваме детето, че обичта е нападателна. Не е учудващо, че по-късно, когато проходи, то става агресивно, защото за него да хапеш някого, да му пречиш да се движи и да го мачкаш означава да го обичаш. А всъщност да обичаме детето означава да му говорим за неговите желания, за собствените си желания по отношение на него, както и за желанията му, отправени към нас като възрастни, вместо непрестанно да играем с тялото му. В противен случай без езика детето ще остане враждебно в по-голяма степен и за по-дълго време.

Що се отнася до самия агресивен език, никога не трябва да се браним от нападателните думи, дали в РПЕ или като родители. Не трябва да се предпазваме от агресивния език от съображения за добро възпитание. Нямаме представа какво правим — все едно нарочно да предизвикаме психосоматични проблеми у детето. Вместо това трябва просто да кажем: „Знаеш ли, аз съм си сложил специален филтър! Мисля, че ти всъщност ми казваш, че ме обожаваш, но по някакъв странен начин!“ Детето ще помисли и, подражавайки на големите, но безпомощно да изрече чувствата си, ще се изрази така, както е чуло от тях, защото за него враждебността е знак за желание и интерес към другите. Това продължава до седем-осемгодишна възраст, а после се променя именно защото повечето от децата вече разполагат с език и правила за общуване. Те например се чувстват изиграни, ако не им е било толкова приятно да се боксира с другия, колкото му е било на него. Боричкането им е необходимо и когато нямат друго дете на разположение, използват възрастния за тази цел и му отправят обидни думи, защото не са имали достатъчно възможност да наприказват глупости с приятелите си. Това няма никакво значение и преминава, стига само родителите да не говорят по същия начин помежду си. Тази своеобразна зараза, която пренася от училище и намира за много интересна, е унизителна според някои родители, но за детето всъщност представлява начин да ги превърне в свои приятели.

Понякога се прикрива под формата на въпрос: „Ти знаеш ли други обидни думи? Аз не знам много.“ А бащата, който би могъл да го научи на множество мръсни думички, както в комиксите за Тентен, го обучава на правила и обноски. Децата, които се отегчават в

компанията на големите, често правят това, за да видят реакциите. Би било глупаво да отвърнем така, че да „им запушим устата“, ако изобщо искаме да ги възпитаваме и следователно — да ги „отпушим“. Когато се стремим да ги заглушим, след известен период на потискане тези думи ще излязат отново, с още по-голяма сила.

Деца, които прекалено дълго ви натрапват своята враждебност по време на сеансите, са вероятно такива, чиито родители изпитват ревност да ги водят при вас. Трябва да разберем техния пренос, когато виждат децата си щастливи от вашите срещи. А ако това не е било обсъдено, детето изразява отрицателните им чувства, като се държи враждебно с вас. Нужен е малък разговор с родителите, за да разберем дали все още са съгласни с посещенията, или предпочитат да ги прекратят. От мига, в който могат да говорят за прекратяване, те вече имат по-малко желание да го направят, но може би искат да разреждат сеансите, докато според вас това не е желателно. Бъдете внимателни, защото може да го почувстват като насилие. Най-добре да се направи компромис, така че сами да усетят необходимостта от терапията и да се върнат. В противен случай детето ще прекарва половината време от сеанса да изразява отрицателното отношение на родителите вместо своето положително, защото се чувства виновно за страданието или неудобството което тази терапия им причинява.

[1] РПЕ — „Релационна педагогика на езика“, създадена още през 1968 г., от Клод Шасани, педагог и психоаналитик, се вписва във фройдистката традиция. Като съпровождаща педагогика тя създава между детето и терапевта (психолог, възпитател, специалист по психомоторика, логопед и т.н.) езикова връзка, върху която то изгражда и подрежда своя начин на изразяване. Вж. К. Шасани, „Релационна педагогика на езика“ 1968 г. и списание „Практика на думите“, тримесечно издание. ↑

ПРЕОСМИСЛЯНЕ НА ВЪЗПИТАНИЕТО НА ДЕЦАТА: ОТНОСНО ДРЕСИРАНЕТО НА ХИГИЕНА НА СФИНКТЕРА

С любезното позволение на Франсис Мартенс и Рашел Крамерман, 1973 г.

Тъй като детето е дарено със символната функция, всичко, наложено отвън, добива символно значение. Преждевременното задържане на сфинктера, наложено или изисквано във възраст, когато малкото човешко същество още няма завършено развитие на пирамидалните клетки от нервната система, извършващи волевото управление на сфинктера, фините движения на крайниците и мисловния процес, „дисциплината на изхождане“ при детето не може да бъде постигната по друг начин, освен чрез неговата зависимост от майката, издигната до степен на нравствена ценност. Психоаналитичните изследвания ясно са показали в каква степен това преждеременно възпитание води до натраплива невроза, ако не е последвано от етап на разбунтуване и противопоставяне от страна на детето за задоволяване на естествените му нужди въпреки волята на възпитателя. Последствията са допълнително изтласкване на нагоните на желанието, натоварено с вина още преди да е било разграничено от нуждите за изхождане, както и възвръщане към архаични състояния, отчуждаващи субекта от постигането на неговата поведенческа и мисловна самостоятелност.

Ще се опитам да вникна в мъглявия процес, предаван от майка на дъщеря през последния век, довел нашата западна цивилизация до такава порочна и опорочаваща нагласа в отглеждането на малките деца, смятана за възпитателна и назовавана с нечовешкия термин „дресиране“. Тази дума добре представя животинското състояние, с което се свързва бебешкият период и отчуждаването на човешкото дете според господарското желание на възрастния наставник, който се отнася с него като към предмет с определени свойства, автоматически

му приписва робски статус, като предварително отрича правото му на бъдещ мъж или жена със свобода на тялото, постепенно овладяващо задоволяването на своите нужди; не го подкрепя в разграничаване на желанията и тяхното спонтанно изразяване със средствата на езика, съответстващи на неговото физическо развитие. И така, човешкото дете не е смятано за равноправно човешко същество от възрастните, които всъщност дължат своя статут на родители именно на неговото несъзнавано желание да се роди от тяхното сексуално единение. Дресирането на хигиена на сфинктера цели възможно най-ранното усвояване на така наречените добри навици, придобити от децата много преди да разполагат със съответните вътрешни и сфинктерни нервни източници, които им позволяват да усещат нуждата от изхождане. Детето следва своите мускулни позиви, защото неговите нужди все още не са му нито приятни, нито неприятни, и то ги владее не повече от дишането си.

В някои книги за отглеждане на деца се препоръчва на майките да слагат бебето на гърнето още с излизане от родилния дом, след всяко хранене с биберон. Някои майки дори го слагат на гърнето по същото време, в което му дават шишето с биберона. Във всеки случай съществуват всякакви абсурдни начини на възпитание в тази област и трябва да разберем защо. Ще ми се да мисля, че майките и бащите, прилагащи тези методи, както и педиатрите и акушерките, които са ги напътствали, са били в детството си съвременници на порочната литература, характерна за онази историческа епоха на нашата цивилизация — имам предвид книгите, описващи разтърсващи опасности от мастурбацията при деца и възрастни, заклеймена като признак на извращение и поквара, която може да доведе човешкото същество единствено до престъпност или видиотяване, ако не и до (както съм чела) размекване на гръбначния мозък! Без съмнение авторите им са били добронамерени. Те са наблюдавали този неотменим симптом при някои психози или познават принудителната мастурбация при някои неврози, при които това толкова болезнено разстройство съпровожда социалната непригодност. Мастурбацията обаче може също да бъде знак за добро физическо здраве у някой, който няма възможност да установи сексуална връзка с друг човек. Въпросните автори, лекари и родители непременно смятат мастурбацията за болестен симптом и тревожно забраняват на детето

всякакъв опит за изследване на неговото телесно устройство и всякакъв отговор на въпросите му, свързани с гениталната сексуалност. Така те несъмнено се надяват да избегнат откриването на сексуалните органи от детето и присъщото удоволствие от свободното действие на техните потребности, но то все пак трябва да се научи да разпознава без чувство за вина гениталното еротично удоволствие, съпровождащо желанията и различно от нуждите. Изражението на ужас и отвращение от страна на възрастния, още преди подценяващите и осъдителни думи към детето, което си доставя сексуално удоволствие, допълнително затягат преждевременното „дресиране“ на хигиена, за да държат под ключ еротиката, вместо да разкрият нравствената стойност на гениталното желание, предназначено да организира живота на всеки мъж или жена.

По такъв начин бе осакатявана етиката на сексуалното желание на детето в момент, когато то е обърнало цялото си доверие към съветите на възрастния, вместо да бъде упътено към постепенно осъзнаване на своите усещания и вълнения; на закона, на който са подвластни всички хора — и деца, и възрастни, за да стане чувствителен, отговорен и сексуално здрав член на обществото. Бяха допускани много грешки и последствията от тях са разкрити в психоанализата като причинители на неврози поради ужаса от секса, който бе втълпяван у някои податливи субекти. Вероятно така постъпваха майки, омъжени за незадоволителни мъже и лишени от еротичното достойнство на своя пол, които с радост обезщетяваха осакатената си женственост с фетишизма към тялото на бебето, предоставено им от природата, като на свой ред бяха сметнали за добре да ощетяват и от своите деца от присъщата за естественото удовлетворение радост в полза на собственото си перверзно удовлетворение. Ще ми се обаче да разбере причините, подтикнали останалите, нормално устроени майки с неувредена сексуална нагласа, да поглъщат със същия успех онази литература за така нареченото отглеждане на деца и да разпространяват ужас от всеки източник на удоволствие във вътрешното устройство на децата си.

Мисля, че първоначално е било въпрос на мързел от страна на наемните детегледачки в заможните семейства, които е трябвало да перат пелените, въведени много отдавна според английския начин за повиване на децата. Преди това бебетата са повивани с пелени, докато

са съвсем малки, но веднага щом започнат да лазят, да се крепят и особено щом проходим, са били обличани в престилки до коленете, без гащички отдолу и с боси крака и ходила. Впрочем в повечето къщи на село не е имало лакирано дюшеме, а подът е бил или каменен или пръстен. Ако детето се изходи, докато си играе, е било много лесно за наблюдателната майка да го почисти и да измие пода. Децата, живеещи на село, са били често навън, така че никой не е обръщал внимание кога точно си вършат нуждите. В буржоазния живот обаче детето е облечено и обуто: чорапи, обувки, красива рокличка за момчето и елегантно костюмче за момчето по подобие на възрастните, така че е трябвало всичко това да се пази, за да не се налага после огромно пране. Мисля, че мързелът на майките или детегледачките да перат дрехи е в онези дни съществен фактор за преждевременното дресиране на децата на хигиена на сфинктера, макар че и днес чистотата, постигната от възпитателите, изглежда, още се смята за признак на майчинска добродетел.

Струва ми се, че има и друга причина, която трябва да се отбележи. Преди английския модел на повиване, когато бебетата все още са били като вързопчета, ако детето, оставено без наблюдение, се изцапа, то престоява така с мокрите пелени около корема с опасност да се простуди. Известно е, че наравно с бронхопневмониите и магарешката кашлица, диарииите са били най-честата причина за детската смъртност. Без съмнение простудите ненапрасно са били често обвинявани за това и старанието на загрижените майки да подменят редовно пелените на малкото впоследствие е преминало в грижата да се следи непрестанно неговото състояние чрез изследване на изпражненията, отделяни за целта в специален съд. Това се прибавя към казаното по-горе относно мързела за пране на изцапани пелени. Накрая се е стигнало дотам, че за да се избегне прането, бебето редовно е поставяно над легена преди и след всяко кърмене. По-късно е преследвано навсякъде от нощното гърне, за да продължи да бъде наблюдавано и дисциплинирано по същия начин. Така, профилактиката на сериозните храносмилателни разстройства се е прехвърлила в нравствения език на детегледачеството за изграждане на добри навици: детето трябва да се изхожда всеки път, когато, поставено на необходимото за целта място, майката започне да го настройва със звукоподражателни подкани за пишкане и акане. Онези,

които не изпълнявали, предизвиквали безпокойството на майката, загрижена за здравословното състояние на своето дете, което вероятно вървяло към влошаване. Нали се смята, че дете със запек ще има кожни проблеми, а дете с диария ще страда цял живот от това?

Говорих за мързела и за опасенията от стомашно-чревни заболявания, за които вероятно погрешно (поне за по-големите деца, които вече не са били повивани) се е смятало, че се предизвикват от изстиването на корема, докато хигиената на шишето с мляко и диетичните понятия все още са липсвали. Същевременно мързелът и безпокойството в цялата им сила изобщо не са пречели да се дава алкохол на децата или да бъдат хранени с продукти, каквито са били все още неспособни да храносмилат. Голяма част от детската смъртност вероятно не се е дължала на топлината и студа, т.е. на вторичните последици от свободното изхождане. Хранителните разстройства са били по-скоро следствие от липсата на познания в областта на стерилизирането на шишето с мляко и хигиената на приготвяне на хранителните продукти. Към тези две причини — мързела и безпокойството — ще прибавим и трета, която се е надградила върху тях, а именно: извратената гордост на детегледачки и майки, хвалещи се помежду си как тяхното „плюшено мече“, тяхната кукличка, тяхното бебче са вече „дисциплинирани“, т.е. подчинени на тяхната власт, без да оказват съпротива. „А пък моят/моята... беше чист/чиста на еди-колко си месеца“ — превземат се майките. Трябвало е по-скоро то да се изпусне в гащите или да се подмокри в леглото пред очите на същите тези майки-цербери и на онези добре дресирани дресьори — наемни всезнайковци, дипломирани за детегледачки! За чуждите деца те наново се грижели с глави, изпълнени с понятия за дезинфекциране и стерилност. Мечтаели са за деца-кукли, които никога не си цапат тялото и ръцете, а лицата им са винаги безупречни. Уви, дезинфекцирането на задните части е последвано от цялостно дезинфекциране на ръцете, играчките и премахването на зальгалката (защото се налагало да се следи къде я оставя детето). Ако биберонът се валял по земята, лекарите предупреждавали, и сигурно с основание, че разнася зарази.

Освен това с въвеждането на каучуковия биберон кърменето е изглеждало като излишно затормозяване. Появяват се годните за стерилизиране биберони, млекодобивът и млекопреработката са

централизирани, а родилните домове се превръщат в широко разпространено обществено явление, което намалява смъртността от усложнения след раждане в домашни условия. Всичко това е променило психологическата атмосфера както за младата родилка, така и за новороденото, изхранвано по изкуствен начин, според измервателни скали и норми. Така, най-вече от началото на двадесети век, е произведено цяло „цивилизовано“ поколение, отгледано без топлината и успокояващата миризма на майчината гърда, която преди винаги е била давана не по часовник, а незабавно след проплакване — нежната гърд, в която новороденото се е сгушвало още от раждането. Можем също да добавим, че повечето майки, дори онези, които не са кърмели по каквито и да било причини, сами са давали биберона на децата си — така новороденото остава до родилката още след раждането и има възможност да ѝ се наслаждава по шест пъти на ден до момента на нейното излизане от постелен режим, което по онова време се случва много по-късно. Още в моето детство родилката имаше право да стане от леглото едва на двадесет и първия ден. Честата поява на емболия, настъпваща поради толкова дълго залежаване, е единствената причина за изоставянето на тази практика. Всичко това се отнася, разбира се, за буржоазните и градските среди, защото обикновената жена, работеща на полето, ражда в сеното и после веднага се връща сред оживлението на останалите, подкрепяна от другите жени, с детето в прегръдките си. Животът е бил психологически много по-здравословен преди откритията на Пастър и тяхното приложение в домашната хигиена. Когато майките са раждали у дома, детето е живеело сред двама-трима души още от началото, в атмосфера, подобна на вътреутробната, сред познатите за него звуци от времето „под“ гърдата на майка му, долавяни по-ясно, след като вече е „пред“ нейната гърд. Неговото социално и човешко пространство е било устойчиво по отношение на обстановката и хората наоколо. Още от раждането детето е имало сигурност, живеело е в голямата обща всекидневна и е спяло или близо до родителите си, или в детската стая. То винаги е слушало звуците на кипящия около него живот и никога не е смятал за необходимо, и впрочем с основание, да започне изведнъж да пази тишина заради неговото появяване в света, докато в корема на майка си е било приобщено към шумовете на колективния живот заедно с нея. С откритията на психологията (откъде ли са се взели

основанията за такова нечовешко отношение към пеленачето?) образцовите родилни домове се стараят да „разединят“ новороденото от майката и да го сложат в отделна зала заедно с останалите, където то не чува нищо друго, освен писъците на своите събратя, докато през това време на младата родилка се втъпява, че е много по-здравословно да не кърми своето бебе, за да не си нарушава така наречената свобода. Дори веднъж чух да казват на млада, неопитна първескиня, която изпитваше леко безпокойство с първото си бебе, но желаше да го кърми, защото и тя самата беше кърмена: „Вие ще бъдете лоша и изостанала майка, ако го кърмите — така ще му създадете комплекси. Комплексът на отбиването е много сериозен и можете да го избегнете чрез храненето с биберон. Ако го храните с биберон, ще предоставите подобри условия за неговото душевно равновесие, отколкото имат кърмените деца. Трябва да сте в крак с времето, уважаема госпожо, с кърменето е приключено — то е отживелица.“ Ако прибавим, че със същото съображение за „лошите навици“ майките са ограничавани в порива си да вземат бебето на ръце, за да го утешат, докато плаче, можем да си представим състоянието на пълно отчаяние от изоставянето, до което нашите цивилизовани страни докарват новороденото, възприемано като предмет, който се напълва, изпразва и му стигат две-три „гъди-гъди“. А що се отнася до смученето на пръста — на всяка цена трябва да се попречи на детето да си смуче пръста! (Аз не съм против, но нека това да стане, като му обръщаме внимание и се стараем да събудим неговата съзидателна интелигентност.) Какво друго му остава на това нещастно същество, изоставено само в своя свят, освен илюзията, че е свързано с обичаната майка, която му е дала живот и го е носила в себе си? Хората сякаш се изхитряват и изопачават откритията за детското психологическо развитие в полза на мързела и пренебрегването на правата на бебето над кърмата, която именно то е вляло в гърдите на майка си със своето раждане. Но младите майки, особено ако те самите не са били кърмени, се оставят да бъдат убедени от така наречените специалисти, вещи по такива въпроси, вместо да слушат собствените си майки, ако още ги имат. Ако обаче е практикувала изкуствено хранене с децата си, тогава и бабата започва да приглася на акушерките. Тя се съюзява с тях против дъщеря си, която на свой ред би искала да направи това, което е било невъзможно или забранено на

самата нея. В този случай наистина науката е замъглена от обскурантизма, причиняващ преждевременни последствия на символно осакатяване на детето. Не отричам шишето с мляко като възможност за някои бебета да бъдат по-добре нахранени, ако например майката няма достатъчно кърма. Не го отричам и като помощно средство за някои много заети майки, които по финансови причини трябва бързо да се върнат на работа, или такива, които имат затруднения да отглеждат детето си у дома — сами или с детегледачка, така че през деня трябва да го оставят на забавачка или на ясла. За жалост, поради административни разпоредби, недопускащи присъствието на майки, те не могат да ходят да кърмят или да хранят с шише бебето си, дори близостта на работното им място да го позволява. Все пак две-три междинни кърмения на ден, допълващи адаптираното или краве мляко на дете, хранено с шише, възстановява неговата сигурност от допира до майчиното тяло. На психологическо, телесно и емоционално ниво тази близост предоставя стойностен взаимоотношен, незаменим за психичното здраве на малкото човешко същество. Ако ни интересува проблемът за бъдещото здраве на децата, професионалният живот на жената трябва да бъде съобразен с нейния живот в двойката майка-дете, изискващ редовна ежедневна среща на двете тела (което означава на двете сърца, чиято връзка е задължителна през първите шест-седем месеца след раждането). Не си даваме сметка, че човешкото дете има нужда редовно да се сгушва в обятията на майка си, поне до поникването на първото зъбче, а и по-късно, в мигове на несигурност от каквото и да било естество. Законът би трябвало да постановява яслите да бъдат в близост до работното място на майките. Такива ясли биха им позволили да излизат за половин час през работно време, за да осигурят задължителното кърмене или хранене на детето с биберон, така че то да получава топлината, миризмата и гласа на майка си, която все още му предоставя спасителните си обятия. По-късно самата майка постепенно ще въведе присъствието на хората, поели грижата за детето, които то ще опознае заедно с нея. Със своя глас и жестове тя трябва да го насочва да хваща храната или част от храната със собствените си ръце, подпомогнати от нейните; трябва да научи тялото му да бъде гъвкаво, а ръцете му — сръчни. Време е да надмогнем

ветеринарното направление в педиатрията относно началното възпитание.

Увлечението по Пастъоровата медицина, родена от експерименталната наука, по чийто образец и детската психология е издигнала сходни изследователски методи, е довело не до подобряване на развитието на човека — създаване на емоционален и езиков обмен, а до възприемане на детето, здраво или болно, като тяло инвитро, рязко отделено от майка си след раждането, за да бъде поставено в залата с останалите новородени. Ако е болно, то е изолирано зад стъклените витрини на болницата, откъснато от своята обичайна жизнена среда, лишено от всичките си човешки възприятия и емоционални отправни точки, и затворено в дезинфекцирана кутия, където нито майка му, нито баща му могат да го доближат. Нима е невъзможно родителите да бъдат инструктирани да вземат същите стерилни предпазни мерки като сестрите и лекарите, за да доближат, обгрижат и подпомогнат детето си в такова изпитание, когато е сериозно болно и се нуждае от лечение в болница? Освен от добрите медицински грижи, които получава, то се нуждае и от близост до любимите си хора — да чува техния глас и да усеща тяхната миризма. По време на хранене то преди всичко има нужда да получава храната от майка си, когато е възможно, а единият от родителите му — да бди над него през нощта на съседното легло, ако е в тежко клинично или хирургическо състояние. Знам, че има болници в Съединените щати, които правят това за най-малките, както и за по-големи шест-седемгодишни деца, в зависимост от тяхната социална зрелост.

Човешкото същество може да се приспособи към всичко благодарение на символната функция. То може да оцелее физически единствено чрез физическа грижа за своите болести и злополуки и без нея рискува да умре. Мнозина успяват да оцелеят и да преодолеят изпитанията в такива принудителни условия на лишения от емоционална и физическа близост. За съжаление обаче това физическо оцеляване рано или късно се заплаща с психическо страдание поради самото естество на предоставените грижи, поради изолирането и разделянето на децата от техните майки и любими близки. Това се дължи на незнанието или незаинтересоваността на педиатрите и болничния екип относно същността на човека. Въпросното незнание започва с науката от началото на века и е оказало ужасно

разрушително влияние върху условията за психическо изграждане на децата от цивилизованите страни. Дори днес, когато се обръща толкова голямо внимание за възстановяването на здравомислието в отношенията майка-дете, майка баща и изграждащите отношения между децата в семейството, в обучението на медицински сестри и педиатри все още отсъстват всякакви познания в тази област. Медицинските сестри с глави, налети с книжовни познания, и сърца, изпълнени с всеотдайност, вече не се вслушват в самите себе си и в собствения си естествен усет към децата, за които се грижат. Те са се отдалечили от женската и майчинската си нагласа, не разполагат с време и гледат на родителите като на натрапници. Майката трябва да бъде изгонена, защото медицинските сестри са убедени, че тяхното професионално призвание ги прави нейни заместители. Дали не мислят, че майката е лоша? Някои твърдят и това. Те също вярват или им се иска да вярват, че нейното присъствие може да бъде опасно ако не физически, то поне душевно, защото е известно, че след посещението на майката всеки път детето започва да плаче при нейното напускане, а ако може да говори, я моли да го отведе със себе си. След свиждане в детските отделения ехтят писъци, неприятни за ухото на медицинските сестри. Това не означава, че те се отнасят зле с детето, че не се грижат добре за него или че то не е дружелюбно с тях след излизането на майката (има предвид децата над четири-петгодишна възраст.) Не е ли по-добре да бъдат премахнати тези смятани за пагубни мигове между детето и нещастната му майка (поне при кърмачетата и по-малките деца)? Да, обаче тъжното изражение на детето при раздялата е балсам в сравнение с прикритата болка от липсата на срещи с неговите родители — несъзнаваното страдание на емоционална регресия, която то не изразява и за която дори няма понятие, докато не види отново майка си. С течение на времето някои малки деца дори забравят майките си, защото наемната медицинска сестра проявява по-майчинско отношение в грижите и в честотата на посещенията си, отколкото самата майка. Медицинската сестра не излъчва безпокойство, защото не става дума за нейното дете. Затова в близост до нея то не долавя психически, със своето шесто чувство, така да се каже, подобни вълни на тревога и страдание, свързани с развитието на неговата болест, както при майка си и баща си. Но ние знаем, че безпокойството на родителите е част от тяхната емоционална

връзка с детето. По-добре би било да им се помогне да понесат изпитанието от болестта на детето си и неговите писъци от раздялата с тях, отколкото изобщо да не се мяркат, като свижданията бъдат премахнати или напълно обезчувствени, „дезинфекцирани“ и безразлични в сърцето на детето.

Когато оздравее от тежко заболяване и е имало късмета да бъде в отделение, където са му позволявали да държи в креватчето си някакъв любим предмет — кукла, играчка или плюшено мече, донесени от родителите му, защо е нужно след изписването това малко дете да се разделя със своето другарче, което ще му позволи да свърже болничното си минало с настоящото си възстановяване? Изтъкват се причини за микроби и зарази, но тези играчки спокойно могат да бъдат дезинфекцирани и дадени на родителите при вземане на детето от болницата.

А какво да кажем за онзи вид рехабилитация, при който, преди да види родителите си и без да е придружавано от тях, детето заминава в неизвестна посока, под строй с други, също толкова емоционално потиснати деца, за да отиде, както се казва, „да си възвърне силите“, преди да се прибере у дома? Нима няма административен начин да се разреши на майката, бащата, на някоя баба или по-голяма сестра, близки на детето, да го придружат и да останат с него в първите дни на приспособяване към този възстановителен център, за да не се разпадне отново символното измерение на неговия живот, както първоначално в болницата заради болестта, а после в санаториума за възстановяване? По-късно такава дете се връща при семейството си като чужденец. То е преживяло толкова много неща по време на своето отсъствие, че вече не се разпознава в собствения си дом. А за да се разпознае, преминава през значителна регресия, разтърсваща родителите, които не могат да разберат подобни капризи, депресии или избухвания на характера, напълно необходими на детето, за да се установи в своето семейство. Физическото оцеляване на повечето деца, спасени от медицината и хирургията, се извършва с цената на символно осакатяване на техния телесен образ и винаги с цената на изоставане, ако не и на доживотна загуба на мисловни, психоафективни, езикови и творчески възможности. Пропастта, разтворена между техния пред- и следболничен живот, понякога представлява психическа празнота, която детето не успява да запълни най-вече заради отношението към

майка си — толкова променено с израстването и същевременно принудено да изостава. А у нея това предизвиква безпокойство и реакции, които още повече разстройват детето и цялото семейство.

Разстройствата в поведението на детето в отношенията му с другите понякога се забелязват незабавно, но могат също и да се появят тихомълком, според развитието на неговото либидо в периода на раздялата със семейството. Много деца, чиито майки, макар и грижовни, са прекалено заети, за да отделят внимание на тяхното страдание, понасят с привидно безразличие месеците и годините, последвали трудния болничен период, отбиването или престоя в санаториум. Същевременно обаче те не се развиват в езиково и двигателно отношение, нито към социално приспособяване. За такива зле живеещи, зле общуващи и злощастни деца е въведено понятието „непригодни“. В чия полза подобни страдалци от първите дни, седмици, месеци и години са подложени на сегрегация, отделяни от своите връстници или по-малки деца, и отстранени от обществото, за което се превръщат в отпадък? Лицемерно се строят здравно-затворнически места за специализирано обучение. Там често има забележителни учители, чиито педагогически методи и либерални нагласи биха били полезни на всички деца, но те също са „разграничавани“ от останалата част на възпитателското и учителското съсловие. Би трябвало да ги има във всички училища, за да приемат „непригодните“ деца от квартала и да им помагат да се приобщат към останалите, като се поинтересуват какво ги е сполетяло и съдействат на тях и техните родители да възстановят общуването, нарушено от обстоятелствата. Известно е, че тези непригодни деца, оставени в приюти за изостанали, трудни и особени случаи, определено се превръщат във второстепенни членове на обществото. С много редки изключения, те никога не успяват да овладеят своята интелигентност, изразните средства на културата и творческата си самостоятелност. Изостанали още в началото на живота, някои от тях не могат да намерят своето място, а ако са чувствителни и умни, в страданието си на сегрегирани започват да престъпват закона. Те отхвърлят правилата на същото това общество, което безсъзнателно е осакатило човешкото им достойнство, след като прекалено рано е прекъснало първите им усещания за близост.

Впрочем съществуват социологически изследвания относно жизнените сътресения и неправди, причинявани и на родителите на такива непригодни деца. Те са разглеждани като еднородна група със сходни условия на живот, оказали влияние върху изначалната неприспособеност на децата им — говоря за семейства, в които бащата пие, а майката вероятно „скитосва“ или просто не е добра домакиня. Става дума също и за семейства, сполетени от беда или злополука с родителите, чиито деца остават сираци; или родители, които редовно са безработни; родители, престъпили закона и прекарвали известно време в затвора, чиито деца са физически подсигурени, но невинаги са своевременно подпомогнати да разберат и приемат обстоятелствата. Става дума също и за деца, чиито родители изпадат в така наречената нервна депресия, за която е известно, че преди да се изяви, е предхождана от разстройства в характера или дори от самото депресивно състояние, доста объркващо не само за малките, но дори за по-големите деца. Като цяло, става дума за множество индивидуални или групови сътресения в човешкия живот, които се отразяват на семейството. Без съмнение социолозите и техните изследвания са важни за всичко, свързано с общностите, но вече не става дума за статистика — дори без нея е ясно, че подобни обстоятелства са психологически травмиращи, — а се налага незабавно да се помогне на деца в подобни условия, в които и те и техните родители се оказват отхвърлени, изолирани или временно безпомощни. Става дума също и за полуизоставени деца, неподлежащи на осиновяване и прехвърляни от една бавачка на друга, без да знаят кои са и без възможност да установят трайно и смислено афективно отношение, което да проясни миналото или символната им връзка с някого от настоящето, защото никой не познава историята им и не може да им я разкаже.

Колко много несполуки в едно толкова развито общество като нашето, чиито решения, изнамерени до момента, се оказват може би по-опасни и от самите проблеми, в смисъл че досега нещастията и злополуките на психичното здраве не идваха оттам, докато в днешно време вече самите форми на съдействие и начините за отглеждане на малките предизвикват непригодност. Това може да се установи още от яслата, детската градина и първите училищни години. Въведените решения вероятно са по-лоши от това да се задържат непригодните деца сред останалите. Не съществува никаква обществена или

политическа мярка за разрешаване на индивидуалните несгоди на най-малките до седемгодишна възраст, защото те се дължат на изначално прекъснатата връзка майка баща-дете, която е първата физическа и символна връзка, независимо от социалната среда на родителите или типа общество. Същото се отнася и за деца с изоставащо или забавено развитие поради недъг или заболяване, както и за изоставащите в речевата или двигателната си изява, т.е. в езика, който би трябвало да се развие преди тригодишна възраст. Каквото и да е тяхното изоставане, те не могат да общуват с родителите си в неизвестното, или ако са разделени от тях. Помощта трябва да бъде оказана в домашни условия и социалната среда на квартала и общността, без да се разделя детето от неговите братя, сестри и родители, или поне не преди осем- до десетгодишна възраст.

Разбира се, държавата трябва да се погрижи със закон да интегрира в обществото такива деца след тригодишна възраст, а може би и по-рано, но без да ги отделя от техните известни до момента родители, за да не ги изолира още повече и символично да ги превръща в сираци, до което впрочем най-често се стига в детските социални служби. Има толкова много деца, разделени от родителите си по преценка на социалните служби заради хигиенни условия или лошо възпитание, но произлезли от тези родители, те имат нужда точно от тях, а не от друг. Държавата трябва съществено да разшири формите на съдействие в домашни условия вместо отглеждане в интернати и забавачки, изискващи от родителите да пътуват, за да видят детето си, разделено от тях, а често и от своите близки по възраст братя и сестри. В политиката за грижи за децата, както и в условията за хоспитализация неотложно трябва да бъдат въведени по бърз и официален начин познанията, извлечени от психоанализата, и приложени за разбиране и промяна в отглеждането на кърмачетата и възпитанието на най-малките, независимо дали са болни или в добро физическо състояние. Трябва спешно да започнем да подкрепяме работещите родители със съдействие през деня, създавайки детски центрове и домове във всяка община, квартал и район, за да знае детето, че неговият дом е наблизо и ако евентуално родителите му не се приберат или не може да си отиде къщи, би могло да преспи там — в детския дом, но без да се раздават никакви отрицателни оценки за семейството му. Преди да е достигнало пълна самостоятелност,

човешкото същество не трябва никога, по силата на каквито и да било институции, на основание на каквото и да било негово заболяване, да бъде разделяно за повече от ден от своята майка или друг негов настойник, който го е поверил на даденото възпитателно или здравно заведение.

Същевременно изглежда напълно естествено, че когато е поверено на някаква институция още от най-ранна възраст, детето трябва винаги да бъде назовавано по име и фамилия; и независимо колко е малко и дали може да говори, трябва винаги да се обръщаме към самото него, вместо да говорим по негов адрес. Трябва да му се говори за всичко, което се случва или му се е случило: за баща му, майка му и братята му, за причините да се намира там, където се намира; трябва да знае името и длъжността на този, който се грижи за него, както и достоверното основание на родителите или обществото да го държат там. Струва ми се, че ще бъде от голяма полза да се дадат такива напътствия в институциите. А защо да не се направят и телевизионни кампании? Вместо това какво всъщност установяваме за изоставените деца? Наричат ги на малко име, а те също се обръщат към възпитатели и лекари на малки имена и нямат нито снимка, нито играчка, нито спомен от своето семейство (изобщо пак добре, ако са им спестени упреците към родителите, задето не идват да ги видят, вместо да им се намери оправдание). Всъщност става дума за организирано символно изключване от обществото.

Трябва да се подчертае, че откритията на психоанализата относно най-малките и значителният обем извършена работа са плод на огромните страдания на всички онези, които са ги осъществили, както и на изключителните усилия, положени от тях, за да се работи срещу общоприетото направление от всички останали, които са се посветили на това. Съпротивите, свързани със социалния произход на индивидуалните увреждания, са напълно разбираеми, когато се надигат сред онази общност от възрастни, която не е засегната пряко от сложни семейни обстоятелства като гореизброените. Хора, които благодарение на изключителни природни качества и лични усилия в детството си или по-късно са тържествували над изпитания, пред които толкова други са се провалили, естествено, пренебрегват по-слабите и съкрушени от живота. От своята защитена позиция или изначална природна дарба, незасегнати от преминатите изпитания и

изтъкани от волеви самоконтрол, те са убедени, че всички изоставащи по пътя на развитието са напълно ненужни на обществото. Във всеки случай такова впечатление оставят с наставленията, които раздават.

Именно това ни подтиква „да отписваме“, ако мога така да се изразя, децата със затруднения, въпреки че обществото трябва неотменно и ревностно да пази всеки скъпоценен човешки живот, дори да е привидно немощен или осакатен. Не можем да оставаме равнодушни пред сегашното положение — пред такова разграничаване и символно откъсване на децата с наранени жизнени сили преди седемгодишната им възраст поради непознаване на очовечаващите закони, които не са успели да им предоставят техните родители — също толкова невинни и нещастни като тях. Подвластни на общественото единомислие, тези родители не смеят или не могат да се противопоставят на дадена обществена организация, още повече че отговорните лица никога не установяват пряка връзка с тях. Казва им се: „Детският дом, съдията, социалните служби взеха решение, че не можете да вземате децата си или да ги отвеждате със себе си; у вас те нямат всичко необходимо; вие не сте достатъчно еди-какви си; не сте добри родители.“ Това все пак е безумие. Сякаш всичко е направено, с цел да създава чувство за вина у родителите, чиито деца се развиват неблагоприятно. Лишени в най-ранно детство от своите родители (които също са потърпевши), от ежедневното емоционално зареждане в майчините обятия, тези деца стават в етапа на прохождането като сомнамбули без връзка с външния свят. Още от люлката те се нуждаят от индивидуалното, емоционално отношение на човека, който ще им се посвети — приветлив, внимателен и обществен прием като към деца на уважавани родители, за които им се говори и с които се срещат всяка вечер.

Може да се каже, че в етапа на прохождането се проявява всичко, което не е било усвоено много по-рано поради недостиг, разпокъсване или загуба на символна връзка. Способността за изразяване с глас, за установяване на връзка с другия, за уравновесено и устойчиво движение и взаимоотношения с децата от класа и възрастните наоколо — всичко, което не е било усвоено преди тригодишна възраст, дори преди осемнадесет месеца до две години, никога повече няма да бъде усвоено без едно много специфично лечение, каквото е лечението на предпсихотични състояния. Те непременно се превръщат в детска

психоза, ако детето бъде оставено в такова състояние, без индивидуална психологическа помощ. Изоставащото дете задълбочава своето забавено развитие и го затвърждава, ако не му бъде оказана помощ. В етапа на по-късното детство, а после и на юношеството, деца без ежедневна, последователна емоционална връзка на афективен и словесен обмен за всичко, преживяно от тях, образуват онази част от населението, отхвърлена и натъпкана в приюти и затвори, станала непотребна, вредна и неспособна да оцелее в обществото, без да му пречи. Те са неспособни да установяват добронамерен контакт с другите чрез жестове и думи поради своя прикрит делириум, изпълнен с фобии, особености на характера и неустойчивост, които се превръщат в техен спътник. Липсата на обич в тяхното мълчаливо страдание и преждевременното заточение, което ги зазижда в чудовищна изолация, е нещо потресаващо. Когато си психоаналитик, ежедневно присъстваш на това страдание, чиито последствия са можели да бъдат избегнати толкова лесно, ако е било открито още докато детето е било с майка си, в досег с външния свят, в етапа на ранното детство, по време на задължителните прегледи, а после и в периода на детската градина. Когато виждаме с всеки изминал ден тези деца да затъват все повече в своята покъртителна самота, се питаме как да направим така, че изследванията и откритията на психоанализата да бъдат използвани в психологическата профилактика, а човешките същества от нашия цивилизован свят да преоткрият значението на общуването със своето потомство, и с всяко следващо поколение да бъде разбран или възстановен там, където е загубен, смисълът на възпитанието на децата преди седемгодишна възраст. След тази възраст практически повече нищо не може да се направи без помощта на истинско лечение, което е толкова трудно и толкова дълго! Не ни остава друго, освен да ги вместим, такива, каквито са, в обществото, което впрочем се води разумно, но допуска голяма част от тези свои граждани никога да не се превърнат в хора, достойни за подобно наименование; да бъдат самостоятелни сред останалите и подкрепени чрез подходящия емоционален прием; да намерят себе си, да преоткрият личната си история и изгубения дух на своето детство, който е бил твърде рано наранен и пренебрегнат.

Нека проследим човешкия живот още от самото начало: съществува трудната бременност и тревожната или травмизирана

майка по време на бременността. Детето може да се е родило с някакъв недостиг, да се наложи да остане в кувьоз, но още от този миг то се нуждае от вниманието на майка си, от нейната миризма и обич, както и да бъде хранено от нея винаги когато е възможно. Самата майка има нужда от помощ, за да превъзмогне своето безпокойство, депресивно състояние или вина (тъй като родителите се чувстват виновни за страданието на децата си), и да бъде научена да се грижи за това дете така, както впрочем и бащата. В някои американски болници в кувьозите се пуска запис на сърдечния ритъм на възрастен, чиито удари може да чува всяко преждевременно родено дете, все едно че е под гръдта на майка си, до термина за раждане. Установено е, че тези деца се развиват много по-добре от други, оставени сред тишина, което доказва, че още от вътреутробния живот слуховият контакт с майката има съществено значение за психосоматичния живот на бебето.

Да приемем, че детето се е родило в благоприятни условия. Вече казах, но пак ще повторя, че новороденото има неотложна нужда да установи връзка с човека, който ще се грижи за него до тригодишна възраст. Ако това е самата майка, то трябва незабавно и ежедневно да бъде в допир с нея, с нейното тяло, в креватче близо до нея, да усеща нейния глас и поглед и да не се разделят, освен през нощта, когато тя си почива. Още с връщането си у дома след раждането майката се нуждае от помощ. Днес в градовете родители и съседи са прекалено заети и нямат време да се погрижат за тази млада жена, така че детето страда от безпокойството на майка си, от нейната неопитност и напрегнатост. Би трябвало да има подвижни екипи за съдействие през първия месец на новороденото, които да се отбиват веднъж дневно за час-два да помогнат в домакинските задължения, особено ако майката има и други деца. Биха могли да помагат психологически и на нея, а и на малките да изразят и преодолеят своите реакции на ревност, както и да обсъдят заедно възможностите за справяне със семейния живот.

Ако по някаква причина, за удобство на майката или поради здравословното състояние на детето то трябва да бъде отделено от нея, би могло да се финансира пътуването на майката, за да го придружи лично и да остане с него първите няколко дни при детегледачката, докато кърмачето свикне с прехода от един човек към друг. Също така може майката (бащата или друг член от семейството) да бъде

подпомогната финансово да посещава бебето при детегледачката, за да поддържа то връзката със своето семейство. Можем да установим разликата между такова дете, което не е било символно разделено от семейството си, и други, разпокъсвани между различни бавачки, болници и детски домове (някои от тях претърпяват седем до десет премествания още преди тригодишна възраст); навсякъде, където минат, те оставят частица от себе си, която повече не се възстановява.

Да допуснем, че детето е достигнало безпрепятствено двигателната възраст, която започва на четири месеца и завършва със свободното прохождение и акробатичната гъвкавост. То се нуждае от насърчителни думи, съпровождащи всичките му целенасочени действия, както и от утешително съчувствие в моментите на страдание. Подложена на „дресиране“ трябва да бъде не настройката на неговите естествени нужди, а зараждането на неговите желания, лични дейности и начинания, които непременно трябва да бъдат съпътствани от думи и приветливи, жизнеутвърждаващи реплики от човека, който се грижи за него. Символната функция, присъща на човешкото създаване, изисква още от най-ранна възраст езикови елементи, които да съпровождат всичките му дейности, за да се изгради неговата личност.

Да се върнем към дресировката за задържане на сфинктера, което в момента представлява същността на така нареченото начално възпитание, докато населението би трябвало да бъде осведомено да изостави окончателно подобно обучение до възрастта, в която напълно доброволно и поради наличието на необходимото ниво на двигателно развитие детето ще изпита удоволствие да се заеме само с удовлетворяването на своите естествени нужди. На този етап то вече ходи, пипа всичко, катери се навсякъде и задължително се нуждае да бъде оставено свободно да упражнява своята игрова двигателна дейност, в общи условия на сигурност и с думи, които му обясняват всяка негова злополука.

Още от четири-петмесечна възраст бебето има нужда да започне общуване със свои връстници или по-големи деца. Толкова много родители смятат, че постъпват добре, като го държат затворено в стаята възможно най-дълго и никога не го оставят да се смеси с останалите! Толкова много деца са отглеждани от бавачки, които ги изолират в самота, не ги извеждат в градинката, не им дават играчки и

най-вече не изричат нищо друго, освен команди за ядене и за изхождане, ако не и за тишина, тъй като родителят или бавачката се дразнят от радостните звуци, които детето има нужда да изразява за своето развитие, а вместо това е заглушавано от радиото и телевизора — пагубни за тази възраст.

Когато детето достигне етапа за проговаряне — осемнадесет-двадесет месеца, — всичко трябва да му се обяснява. Не е необходимо да се занимаваме с него от сутрин до вечер, но е задължително поне два пъти на ден човекът, който се грижи за него, да му отделя половин час от своето време, като му позволява да пипне всичко, което му е интересно, или например със своя помощ му показва как се борави безопасно с обичайните предмети в дома. Така с усвояването на речта, гъвкавостта на ръцете и тялото, с разгръщането на интереса към играта детето, което до този момент е обичало да играе приклепано, като всяко човешко същество, отгледано без преувеличени хвалби и назидания за своите постъпки, изявява непринудено желание да подражава във всичко на възрастните и на по-големите деца от обкръжението. Едва на този етап е дошъл моментът да насочим вниманието му и да го научим на начина за изхождане на възрастните, като винаги оставяме неговото гърне там, където всички вършат своите нужди^[1]. Важното е да не го задължаваме. То има желание и обикновено може и изпитва удоволствие да направлява своите вътрешни отделителни действия — „интересно му е“. Гордее се със себе си, когато се справи, и трябва да бъде утешено, ако не успее. Следователно то също иска да се отърве от задължителните дотогава пелени. Веднага щом свикне с тези функции, момчето трябва да бъде научено да уринира изправено.

Така или иначе, дневното и нощното задържане на сфинктера се получават от само себе си, ако никога не се занимаваме с тях. И аз, и други психоаналитици около мен имаме опит с деца, отгледани по този начин — спокойствието да се движат и да се отдадат на игрите ги правят особено добре приспособени към заобикалящата среда. Днес в нашето цивилизовано общество насаждането на вина относно естествените нужди е проблем, ако не и ежедневна драма на повечето и дори на всички деца преди двегодишна възраст. Както вече казах, тази преждевременна грижа, успешна или не, води до злополучни последствия, предизвикващи психосоматични смущения в бъдещето.

Достигнало две и половина — тригодишна възраст, детето има нужда да бъде оставено в общност от свои връстници, каквато роля преди е играела детската градина. Въпреки че тази институция на националното образование е особено интересна, тя вече е непригодна за повечето деца на тази възраст. Би било по-добре да съществува някаква предварителна, по-смислена забавачка във възрастта за неотменно социално приобщаване, т.е. около две и половина — три години, като продължение на посочения тип възпитание до осемнадесетмесечна възраст, без никакво вторачване в навиците на хранене и на изхождане на децата, които все още не са самостоятелни в това отношение. Такава предварителна забавачка би трябвало да се грижи единствено за въвеждане на детето в езика, насърчаване на неговите двигателни и игрови занимания и свободното му общуване с възрастните и децата от групата. Тя задължително трябва да дава възможност за посещение и престой на някой от родителите или друг член от семейството, който има желание и време за това, до създаването на връзка между детето и връстниците му, възрастните от обществото и отношенията с родителите му. Едва след установяване на тези отношения възпитанието може да премине към научаване за боравене с приспособленията за хранене и изхождане. Това се постига много лесно, по силата на самата идентификация на малкото с другарчетата, по-развити и напреднали от него в овладяването на своите нужди, защото всяко безгрижно дете, отглеждано в условия на доверие и обичано такова, каквото е, проявява непринудено желание да настигне по-напредналите, ако има свободата да го направи.

Именно в този предварителен етап биха могли да се изучават всякакви песнички, стихчета и танци, за да се развие речникът в игрите с другите деца. Също така във възрастта след осемнадесет месеца и преди тригодишна възраст всички анатомични части на тялото трябва да бъдат назовавани с точните им имена, които най-често вече спират да се споменават от родителите. Нерядко се срещат интелигентни деца, които на петгодишна възраст не знаят наименованията на пръстите, объркват веждите и миглите, клепачите и очите, устата и устните; не познават имената на части от своето тяло, на крайниците, на сетивните и половите органи, нито дори цвета на очите и косите си или тези на своите родители.

Цялото това обучение към наблюдателност и разгръщането на речника за съответствие на думите в общуването предхождат разбирането на законите, господстващи в семейните и социалните отношения. Около две години и половина детето разбира от езика дали е момче или момиче според начина, по който го представяме, но не може да разбере какво точно означават тези изрази, докато не открие чрез наблюдение половата разлика, потвърдена и обозначена от възрастния, с точните анатомични наименования и обяснения на тяхното значение за превръщането в зрял мъж или жена.

Такива познания за отношенията на възпроизводство и наследственост наистина трябва да бъдат дадени на детето преди или в началото на така наречената възраст за детска градина, но не позадълбочено от всяко друго познание, свързано например с изгрева и залеза. По тези въпроси трябва да му говорим така, както всеки ден го приканваме да наблюдава през училищния прозорец положението на слънцето в определен момент от деня, което обозначава, че по това време се прави еди-какво си; или така, както насочваме вниманието му към посоките в пространството. Всичко това се извършва в периода на началното възпитание, което навремето се даваше от семейството, преди детето да тръгне на училище. След тригодишна възраст, ако речникът му е достатъчно развит от предварителното възпитание, то може да бъде подканено да се занимава с онова, което му е интересно, с известни напътствия за старателност и възможно най-сполучливо усвояване на техниките за боравене с ръце.

Какво ще рече всъщност да бъдеш на три години? Това означава, че детето осъзнава себе си като момиче или момче по силата на половата разлика, а не само от думите на хората. Означава, че добре говори майчиния си език; че е придобило хранителни навици и се храни само, може или скоро ще започне да се обслужва, да владее функциите на сфинктера; самостоятелно е за своите нужди, жестовете му са сръчни, а походката — уверена. То обича да пее, да танцува и да играе с всичко. Това означава още, че може да назовава своите действия — всяко едно от тях (дори говори на себе си за всичко, което извършва), а действията на другите, дори неизказани, представляват за него вид език.

Тригодишното дете е наблюдателно и задава въпроси, вдъхновени от съзнателното му желание да порасне, по идентификация

с всеки, който за него има стойност на образец — по-големите деца или възрастните от неговия пол. То е доволно да бъде в компанията на хората от своето обкръжение, с които установява непрестанни, макар и нетрайни връзки на словесно или друго общуване. Дори да е привлечено от другите деца, от почти всички животни и да обича всякакви растения, то избира своите образци на съзнателна идентификация сред човешкия вид, близките и най-вече родителите си, по-големите братя и сестри и хората, които уважават и са уважавани от семейството му.

Така изглежда едно средно интелигентно тригодишно дете, ако е отгледано човешки. Можем още да добавим, че то знае своето име и адрес, както и имената на братята, сестрите и родителите си, ако има такива. Това дете обаче все още не познава родствените връзки между чичовци, лели и братовчеди — след детската градина тук идва ролята на училището в съчетание с обясненията на родителите. Училището взема участие и в обучението за разграничаване на сетивата, сетивните органи и речника, съответстващ на всяко специфично възприятие, включително и тези за удоволствие и болка, гениталните усещания и значението на половите органи в предстоящото съзряване. Както много детски градини, училището ще го научи да се грижи за растенията и животните, което е чудесно, стига винаги да се подчертават приликите и разликите с човешкото същество.

Цялото възпитание, в човешкия смисъл на тази дума, представлява въвеждане в законите на езика и желанието — общовалидните за всеки възрастен и дете закони на обществото и природата по отношение на естественото безсилие на детето, което изчезва с израстването. Възпитанието не се занимава с естествените нужди, които при здравия човек се развиват както при останалите човекоподобни бозайници — в последователен и установен ред, какъвто впрочем той може да бъде обучен да проследява.

Да допуснем, че с тръгване на така наречената детска градина детето наистина е достигнало тригодишната възраст, за която говорих. Какво му е необходимо на този етап? То се нуждае от примери за изглаждане на характера, от търпение и уважение. Има нужда да се убеди, че в групата е толкова потребно, колкото и всички други деца — всяко е необходимо на останалите така, както те на него. То трябва да бъде напътствано в условия на сигурност да получава отговори на

всичките си въпроси, както и средства за удовлетворяване на своите желаниа чрез приятни дейности. То иска да се приобщи към двама, трима и повече свои връстници, за да се занимават заедно с интересни за тях неща.

Необходимо е социално приложение и изразходване на двигателната и словесната враждебност. Следователно ролята на учителя е да отдели достатъчно време от часовете за активни игри и да насърчава съревнования за културно и словесно изразяване. Детето е заинтригувано както от телесни, така и от мисловни дейности. Учителят трябва да подкрепя начинанията за общуване, за разказвателно въображение и насочване на желанията към предметни дейности, избрани от децата. В това се състои първоначалната учебна дейност още много преди етапа за изобразяване на знаци и така нареченото обучение по четене и писане. Това е етапът за въвеждане в изкуството, в законите на музикалния ритъм и слух, обучението за слушане на музика, към която всички деца имат наклонности, докато са малки, а за някои от тях вече е настъпил моментът да открият удоволствието от свиренето. Това е етапът за наблюдение и насочване на вниманието към картинните изображения, към които децата са предразположени след две и половина годишна възраст (наречена в психоанализата „анален стадий“), но да творят чрез рисуване и оцветяване те обичат след третата година. Това представлява възпитанието — въвеждане в символните средства за изразяване на оралните, слуховите и зрителните нагони. При човешкото същество единствено оралните нагони на желанието подлежат на обучение, докато потребностите се възприемат непосредствено в културна и цивилизована среда, която зачита детето, а също и по силата на самата негова идентификация с родителите и възрастните, с които съжителства.

Що се отнася до обучението за графично изобразяване на знаци и тяхното разпознаване, т.е. писането и четенето, намирам, че в днешно време е безсмислено да им се посвещават цели две години в големи групи. Когато детето прояви желание да се научи да чете и пише, това става много бързо, стига ежедневно да прекарва наистина съвсем кратко време в малка група, а не в цял клас, където един внимава, друг — не, просто защото не му се гледат и преповтарят някакви знаци, които учителката пише по дъската. Това означава да

бъде научено да изобразява звуците чрез думи, които иска да предаде на друго дете или на онзи, с когото иска да общува, в негово отсъствие. С други думи, това обучаване на четене и писане няма никакъв смисъл и културата започва да се превръща в отчуждение по волята на възрастния, което е именно обратното на нейното истинско призвание.

Детската градина трябва да бъде предназначена само за деца, които наистина са достигнали нивото на така наречената тригодишна възраст (независимо дали реално са на две и половина или на осем), и трябва да приключи на около осемгодишна възраст, когато са устойчиви, обичат да се занимават, да четат и пишат за свое удоволствие и да играят на развлекателни игри в група. Училищното обучение по писане, четене и смятане трябва да се осъществява в малки групи от по пет деца на учителка. Желаящите да учат да четат и пишат могат да се събират около кръгла маса най-много веднъж-два пъти на ден за десет-петнадесет минути, където да бъдат въвеждани в тези дисциплини. През това време останалата част от класа или отделни групи отиват при други възпитатели, които ги занимават с дейности за боравене с ръце и тяло, за наблюдение, жестове и словесно изразяване или колективни игри, организирани от подготвени за целта учители. Що се отнася до паметта, упражнявана чрез ритми и мелодии и поддържана от въображението, тя може да бъде занимавана с припомняне на разказаните истории. Много преди възрастта за писане и четене приказките и цялото литературно творчество на дадена култура трябва да бъдат широко разпространени сред най-малките, за да предизвикат истински интерес и у дома, където заедно с книгата детето ще продължи вълнуващата история, разказана от учителката, която го е научила да смесва своето въображение с елементи от текста, приканващи фантазията да измени и доразвие историята.

Голяма част от така наречения училищен етап би могла да бъде посветена на репетиции за куклен театър. Куклите могат да бъдат направени от самите деца. Изработването на костюми, подготовката и представянето на пиески и скечове, вдъхновени от всекидневието, подготвят децата за живота в обществото. Така те могат да играят на продавачи и да се отъждествяват с всякакви други професии на възрастните, на които толкова обичат да подражават, макар че никога нямат достатъчно време да го правят и да задават въпроси, свързани с тези професии. Всичко, от което се интересуват децата, трябва да бъде

насърчавано в училище, за да подготви тяхното приспособяване към обществения живот посредством пробуждане на личните им желаниа и осъзнаване на разликата между фантазмите и средствата за осъществяване на възможното.

Едва на осем и половина годишна възраст училището ги въвежда в закона на бъдещи граждани, в каквито децата се превръщат чрез училищни напътствия и забрана на инцеста в реалността, но правото на фантазмите се запазва и изразява посредством определени техники, изграждащи цялото ни литературно творчество и изкуството изобщо. След осем-десетгодишна възраст училището би трябвало да въвежда детето в области от културния живот, които то желае да овладее — митология, история, география, икономика, право, религии и всички природни науки.

Както виждате, всичко, описано дотук, представлява напълно различен начин да се разглежда образованието и обучението на децата, основан на психоаналитичните познания, приложени към психичната профилактика на нашата младеж. Не трябва да забравяме, че още от произхода и семейната среда съществува изначално неравенство на шансовете за развитие на естествените способности на децата, което предопределя различия в практическата интелигентност и чувствителност, в зависимост от индивидуалните дар слово и емоционално равновесие, докато ролята на демократичното общество, с оглед на по-голяма справедливост, е да компенсира тези неравенства още с началното образование на подрастващите поколения.

Известно е, че имигрантите не разполагат с удобствата и финансовите средства на коренните жители, нито със сигурността на своята територия, и макар да са любящи родители, те са оцетени спрямо децата си, живеещи във Франция. Известно е, че родители, поставени в унизителни социални условия, са сравнително онеправдани по отношение на образованието на своите деца. Известно е още, че независимо от своето социално благосъстояние, родители, затормозени в детството си, оказват травмиращо влияние върху своите деца във възрастта, когато самите те са били травмирани, а понякога и в следващите етапи от развитието. Родители, засегнати от затруднения, предизвикани от физически или психически недъзи, представляват патогенен вакуум за своите деца. Това не е причина да бъдат разделяни малки деца от техните родители, а основание да се

помогне едновременно и на тях, и на родителите им не с покровителствено отношение, а със съвременните психологически познания.

На теория всички обществени институции се стремят да помогнат на такива деца. Училището също цели не само да образова, но и да осведомява за онова, което е необходимо на всеки за социалното му приобщаване, и да посредничи за неговите желания. Въпреки този замисъл институциите не постигат своята цел. Училището, особено началното, е някаква невероятна бъркотия от хора — организирана бъркотия. С право се твърди, че социалното неравенство, което се дължи на начина на изразяване и невъзможността за социално приобщаване, е необратимо в сегашното състояние на нашата образователна система още от шестгодишна възраст — възрастта за тръгване на училище. Както мъглявото начално образование съответства на множество условия, които се опитам да представя в началото на тази статия, така бих казала, че сега действащата образователна и възпитателна система, която е също толкова размътена, произтича от подбора на учителите и предоставените им програми, които вече не са подходящи за днешните ученици поради обезлюдяването на селата, градския начин на живот с неговия ритъм, допотопните жилища в онези огромни безлични сгради, в които детето израства далеч от природа, животни и растения, в социални взаимоотношения, чужди на неговата безрадостна и мрачна среда от родители, братя и сестри.

Така нареченото разпределение на социалните роли днес вече не съответства на онова, което е било навремето. Децата в семейството бяха отглеждани от възрастни хора и никога не се разделяха с родното си място преди дванадесет или четиринадесет години — възрастта за започване на работа. Освен това техният пубертет протичаше много по-лесно от сега, защото законът им позволяваше да работят и така можеха да се отдалечат от семейната среда в етапа на полово съзряване и да си намерят място в обществото, особено онези от тях, които „не са разбрани“ в семейството си, както се оплакват юношите. Недостигът на средства в етапа на социално приобщаване, липсата или изобилието на джобни пари — от това страдат доста деца в сравнение с други преди десетгодишна възраст; както и възнаграждение, трудно спечелено след дванадесет-тринадесетгодишна възраст, са също част

от антивъзпитателните фактори в нашето общество, които не съществуваха навремето, когато в семейството децата участваха със собствените си ръце в работата на родителите си, преди да отидат да работят другаде.

Няма причина така наречените училищни институции за обща или професионална подготовка да не заплащат на учениците за реално извършената работа в училище, която, ако е специализирана, би могла да осъществява връзката и професионалния преход между училището и външния свят. Що се отнася до деца, които получават научна, хуманитарна, музикална или артистична подготовка, за да продължат чрез висше образование своите желания и дарби за боравене с езика и културните дейности, не е невъзможно, в зависимост от тяхната възраст и работоспособност по съответните предмети, също да получават своеобразна заплата и пари за работата си в училище. Всъщност това са пълноправни граждани и ценни хора за бъдещето на обществото, което трябва да възнаграждава всичко стойностно.

Що се отнася до извънкласните занимания на децата след единадесет-дванадесетгодишна възраст, те трябва да бъдат енергично насърчавани. В желанието си да ги предпазим от експлоатацията на безсърдечни предприемачи, които не се съобразяват с крехките подрастващи тела, във възпитанието на младите ние сме въвели със закон усещането, че са безполезни и неспособни да обезпечават материално своите желания. Струва ми се, че и това трябва да бъде преосмислено, когато става дума за борба с десоциализацията на младите. В младежките домове са направени само частични усилия, но не от това се нуждаят децата. Както споменах по-горе, те имат нужда да разполагат с приемни институции към всяка община, със зали за събирания и свобода за техните начинания, напътствани от съвсем слаба намеса, за да поемат отговорност за своите дейности и законно да се измъкват от семейната среда в случай на неразбирателства, като същевременно родителите им остават спокойни да знаят къде са децата им, когато не се прибират у дома, независимо от причините. Известно е в каква степен трудностите на юношеството са изложени на зловредна развръзка към състояния на прикрито отчаяние като детската престъпност, самоубийствата и наркоманията.

Да се върнем към темата за учителите от миналото — онези възрастни, даващи възпитанието и обучението, поддържаха връзка с

родителите и бяха уважавани от тях. Днес вече нещата не стоят така. Множество учители не познават родителите на децата, за които отговарят. Повечето деца са оставени беззащитни срещу характеровите особености на човека, представляващ техен учител и възпитател, въпреки патогенните последствия, които им причинява, сякаш има пълни права над своите ученици и тяхната младост. Все пак родителите са възложители и косвени работодатели на учителите, но това не се казва на децата. Медицинският персонал в болниците е също представител на родителите и възнаграждаван с техни средства, но и това не се казва нито на медицинските сестри, нито на учителите. В чакалните на болниците трябва да бъде изписано с големи букви: „Вие осигурявате заплатите на този персонал и той е на ваше разположение.“ Не клиентът трябва да е в услуга на персонала, независимо от нивото на институцията, нито ученикът да е в услуга на училищата и учителите, независимо от техните звания, а те служат на гражданите, които им плащат за това. Гражданин пък — това е всеки отделен човек, който не нарушава правата на останалите. Такова разпределение на ролите би позволило на децата да не приемат учителя или болничния персонал като заместител на родителите, който може да ги унижава заради тяхната неопитност и беззащитност или да ги пренебрегва и да не се отнася с тях като с равноправни граждани.

На фона на такива общообразователни принципи би трябвало да се спрем по-специално на сексуалното и на политическото възпитание. Става дума за въвеждането в естествените закони, които управляват наследствеността и семейните отношения, както и обществените закони, уреждащи динамиката на обмена, разпределението на социалните роли, отговорностите и тяхното изучаване. Всичко това заслужава актуално обучение, основано на икономическите дадености — национални и международни, политически и етически. Във всеки случай е важно подрастващите да бъдат въведени в тези закони, свързани с развитието на цивилизацията, в която са родени и която трябва да поддържат и доразвиват.

Цялото това образование, от началното до средното, преразгледано чрез психоанализата, може да изглежда напълно революционно за много хора. Според мен то е по-скоро еволюционно, а не отхвърля миналото. Напротив, нанася поправки с оглед на бъдещето и търси разбиране, като се стреми към дълбинна промяна на

съзнанието, която може много да усъвършенства младия дух, все още незасегнат от инертните форми на мислене.

Нима напоследък не четем отново, че психоанализата била идеология? Не се ли е говорело същото и за откритията на Галилей на времето? Наистина психоанализата е занимание за специалист, преминал през лична терапия, преди да започне да работи с хора, чието объркано развитие е предизвикало психосоциални затруднения. Но това не означава, че нейните открития, свързани с човешкото развитие, с неговите злополуки и препятствия, не могат да бъдат предоставени за всеобща полза. В известен смисъл става дума за същото приложение както във физиката и биологичните открития. Физикът и биологът са учени, но приложенията на физиката присъстват във всяко домакинство, а тези на биологията и медицината се използват навсякъде в обществената хигиена и профилактика. Грижата за обществото е национална отговорност. Необходимо е тя да бъде оказана и в един аспект, който досега не е бил предвиждан. Психоанализата не е обективна наука като физиката, а е така наречената „хуманитарна наука“, което означава, че наблюдаващият и наблюдаваният са в отношение на съприкосновение и особен вид съпреживяване. Въпреки това психоаналитичните открития са напълно безспорни, що се отнася до основното положение, което доказва, че изговарянето с думи може да излекува човешкото същество от разстройствата във връзката между неговото тяло и неговата плът. Същото се отнася и за възпитанието. Да дадем възможност на човешкото дете да се развива означава да му позволим и да го насърчим да изразява с думи всички свои желания и фантазии; да му дадем средства и възможност да борави с тях; да събудим неговия дух за разграничаване на въображаемото и реалното, както и за всеобщите закони, пред които всички сме равни. Правилата на този и онзи отделен човек не представляват закона и още от съвсем малко детето трябва да познава правата си, както и общовалидния ред за всички възрастни.

Например толкова много деца вярват, че родителят има всякакви права над тях, включително да ги отхвърли или да решава живота и смъртта им. Те са в пълно неведение относно личните си права и възможности да участват, ако желаят, активно в обществото, което се нуждае от тях. Много често някои оцетени, невротизирани и тревожни

родители, които сами са психосоциално изолирани и затормозени, злоупотребяват със своята власт и, в полза на подчинението на родителската инстанция, пречат на децата си да участват в обществения живот и в дейности, позволени от закона. В живота на човек, изпаднал в необратимото състояние на паразитираща машина вследствие на затворнически тип възпитание, унищожаваш жизнените сили и начинания, за които говорих по-горе, се налага намесата на специалист психолог, който помага на такива хора да възстановят реда на своите желания и да продължат своето личностно развитие. В такъв момент, независимо от възрастта, така нареченият анализатор преминава отново през всичко преживяно в своята лична история и през всички преобразувания на своето желание преди неговото угасване. Това изисква многократни индивидуални сесии с тази особена фигура на психолога, който няма никакво желание да отчуждава говорещия от търсенето на неговата жизнена истина.

Страданието от изпитанията в личния живот, които всеки път му се изясняват открито и които самото дете може ясно да изрази пред човека, който го изслушва и подпомага в разрушителните реакции, отклонили неговото развитие, му позволява да възстанови достойнството си и да продължи по пътя на своето устройство благодарение на самата възможност да се изкаже в индивидуален сеанс. Това дете ще успее не само да понесе всички свои изпитания, които е невъзможно да бъдат премахнати, но и ще изгради своята личност благодарение на тях. Преодолявайки трудностите, претърпявани от него, родителите и семейството му, то придобива зрелост, без същевременно да прекъсва отношенията на истинска обич и привързаност.

Толкова много деца преживяват душевна самота, обхванати от безпокойство заради своите фантазми или реални терзания; заради изоставяне, скръб, семейни и лични унижения, понесени във „възпитанието“; или заради сблъсък с други деца и възрастни, които срещат. Ние обаче знаем, че неразрешени навреме, всички тези изпитания предизвикват състояния на психоафективен недостиг и безплодно съпротивление, които ограничават бъдещите им възможности. Неотменният посланик на човека е езикът в най-широк смисъл — словесният, артистичен, производствен и творчески израз; емоционалното присъствие на внимание и разбиране от истински зрял

човек, който не осъжда и не разграничава стойността на детето от непоклатимата в неговите очи стойност на родителя. Той може да излекува с думи неговите реални недостатъци, които са или временни, или в някакъв смисъл окончателни, но никога не са подценяващи. Неговото моментно страдание може дори да му придаде социална значимост, защото благодарение на затрудненията си детето общува с човек, който за него представлява обществена фигура.

Какво се получава вместо това? Добронамерени служители от социалните служби откъсват малки деца от семейната им среда, от единствените им познати и обичани хора, вместо да им оставят достъп до техните родители и да им помогнат преди всичко с финансови, културни, емоционални и интелектуални средства, без да ги отделят от корените им, докато самото дете не поиска да отиде в пансион — тогава може да му бъде оказано съдействие в отговор на неговото желание. Колкото до всевъзможните педагогически методи, рецепти и специални диети, изработени за случаи на училищен неуспех, за да накарат „различното“ дете да поглъща неща, за които няма нито желание, нито вкус, те са обречени на сигурен провал. Разграничаването, за което говорих преди малко, обосновано с училищна непригодност, умствено изоставане или характерови особености в обществото (общество, което не иска такива деца, а те по някакви причини не могат да се включат като останалите свои връстници), е нечовешко престъпление.

Психоанализата показва, че училищната анорексия е всъщност повторение на психичната анорексия, която представлява дълбинно разстройство на желанието за живот, така както двигателното и творческото безсилие са дълбоки сътресения в правото за самооценка на личните начинания. Всичко това произтича от атмосферата на безпокойство, в която детето се развива или се е развивало в своето ранно детство. В подобна атмосфера разгръщането на възможностите е ограничено, независимо дали тревожността идва от средата или от самата същност на човека и неговото въображение, във връзка с настоящи и минали изпитания, останали незабелязани на някакъв етап от развитието. Същото се отнася и за неспособността за учене. Всяко дете проявява по свой начин любознателност, която обаче е невъзможно да бъде предизвикана изкуствено. Неговият порив за

общуване е бил изгубен още в дълбоките корени на потъпканото или прекалено рано отхвърлено желание, което то вече не разпознава.

В миналото образованието и обучението бяха привилегия на малка част от децата. Сега това благо се предлага на всички, ако успеят да се възползват от него. Масовият подход остава свързан с предишни форми на методология, която трябва да бъде цялостно преразгледана. Тъй като в миналото образованието не беше задължително, децата, които ходеха на училище, наистина имаха желание или поне родителите им желяеха да ги запишат и да ги насърчават да учат. Повечето ученици вече имаха предварителна подготовка от семейната среда за словото, за света, за наследствените, за естествените и общите закони. Нещата вече изобщо не стоят така.

А що се отнася до подбора на млади или възрастни хора, способни да станат възпитатели и учители, не е възможно той да продължава да се извършва по същия начин, както преди. Безсмислено е да бъде отреждано подобно жизнено призвание на младежи и девойки, едва завършващи своето образование, според единствения показател за успешно взети изпити, и то най-вече устни, за психологически и педагогически познания. Има значение преди всичко личната способност и желание, които вдъхновяват учителя да преподава определен предмет. Освен това той трябва да има естествен подход към децата. Единствено това трябва да се взема предвид, а не успехът на изпитите и насаденото от учители и родители желание да се уредиш на държавна служба до живот, сред преподавателските или медицинските кадри. Постовете в тези области представляват капан за много млади хора, които се посвещават на такива или други професии, изискващи човешки контакт — като възпитател, медицински работник или лецител, — без изобщо да знаят какво ги очаква и без призвание за този занаят, който, така да се каже, си въобразяват, че желаят. Ако понякога успяват на младини, повечето от тях губят желание веднага след навлизане в своята полова и социална зрелост или семейни отговорности.

И обратно, толкова млади хора на почти същата възраст като своите ученици, стават отлични преподаватели. Има толкова хора с призвание — работници, инженери, домакини или пенсионери — с дарба за обучаване и общуване с децата; които познават и обичат определена област, умеят да я преподават и разполагат с житейски

опит. Те биха могли да станат забележителни ръководители, възпитатели, начални учители или технически инструктори. За тази цел наистина не са задължителни дипломи, а просто достъп до училищата, където може да се съди за тяхната работа от наблюдение над резултатите им с децата и способността да се интересуват от своите ученици, като подкрепят техните усилия в учебния процес и личното им старание по предметите и дейностите, които ги вълнуват.

Предоставянето на възможности да преподава и лекува на всеки, който има дарба за това, посредством подновим договор, прилична заплата и определен период от време, а не до живот, така че да се осигури редуване и обновяване, би било грандиозен преврат във френската държава, съзнавам това, но според мен той е задължителен. Също така желанието, дарбата и педагогическият подход с ученици на определена възраст не са приложими към други, по-малки или поголеми деца, да не говорим за юноши. Всеобхватната педагогическа способност, изисквана от учителите, както и тяхното разпределяне към дадена възрастова група от населението, с цел определена успешност на изпити и конкурси или по-добро заплащане (колкото по-малки са децата, толкова е по-трудно и уморително, и толкова по-високо би трябвало да е заплащането), е също една от безсмислиците на сегашната система. Цялата тази уредба за напредък и сигурна служба в такава професия, изискваща жизненост, изобретателност и човешко отношение, е просто абсурдна!

[1] Франсоаз Долто препоръчва детското гърне да се оставя винаги в тоалетната. Така, когато детето пожелае да стане „голямо“ и следователно чисто, отива на същото място като възрастните. ↑

Издание:

Автор: Франсоаз Долто

Заглавие: Основни етапи на детството

Преводач: Николина Жекова

Година на превод: 2009

Език, от който е преведено: Френски

Издател: ИК „Колибри“

Град на издателя: София

Година на издаване: 2009

Тип: научнопопулярен текст

Националност: Френска

Отговорен редактор: Силвия Вагенщайн

Художник: Стефан Касъров

ISBN: 978-954-529-699-4

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/2006>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.